

KORUNK

A KÖLCSÖNÖS MEGISMERÉS ÉS
MEGBECSÜLÉS SZOLGÁLATA •
ROMÁNIAI NÉMETEK SZELLEMI
ÉLETE • MAGYAR NEMZETISÉGI
TÖRTÉNETÍRÁS ROMÁNIÁBAN •
NAGY IMRE ÉLETÚTJA • MIHAI
VITEAZUL-EREKLYÉK SORSA •
BALOGH EDGÁR 70 ÉVES • A
JÖVŐBE MENEKÍTÉS ESÉLYEI •
ADORNO ZENESZOCIOLÓGIÁ-
JA • ARCKÉPVÁZLAT BENEDEK
MARCELLRÓL • TIZENNYOLC
FIATAL KÖLTŐ VERSEIBŐL •

1976 • 9

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXV. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM • 1976. SZEPTEMBER

* * * Kimeríthetetlen forrásaink 641

MIKO IMRE • Magyar nemzetiségi történetírás Romániában 643

DEMÉNY LAJOS • A kölcsönös megismerés és megbecsülés szolgálatában (interjú; lejegyezte Kopáncsi Ágnes) 646

EDUARD EISENBURGER • A romániai németek szellemi élete I. (B. Zs. fordítása) 651

DAVID GYULA • Komparatistikai érdeklődés a mai romániai magyar irodalomban 656

DIETER SCHULLER • Adorno zeneszociológiája, avagy egy fiatal tudomány nehézségei 660

E. SZABÓ ILONA • Nagy Imre életútja 665

TESTVÉRED IGAZSÁG, SZERELEM

EGYED PÉTER, SZÖCS GÉZA, VARGA ZOLTÁN, MÉSZÁROS JÁNOS, SOMOSDI VERESS KÁROLY, PALOTÁS DEZSÓ, BOÉR GÉZA, LÁSZLÓ GYÖRGY, ZUDOR JÁNOS, VERESS BÍBORKA, HADHÁZI ZSUZSA, KAPUI ÁGOTA, BALÁZS F. ATTILA, SIMONFI ISTVÁN, FÁBIÁN IMRE, CSELÉNYI BÉLA, SZILÁGYI FERENC és KÖRÖSSI P. JOZSEF versei 668

KANTOR LAJOS • Színház a közönségért 674

BAGYONI SZABÓ ISTVÁN • Szomjas élet (vers) 677

LATÓ ANNA • Zadik és utódai II. (Részlet egy szubjektív monográfiából) 678

BANYAI LÁSZLÓ • Kalocsán a kommun alatt (Párhuzamos önéletrajzok) 683

BALOGH EDGÁR • Olténiai emlék (Párhuzamos önéletrajzok) 688

JEGYZETEK

* * * Balogh Edgár 70 éves 694

PUSZTAI JÁNOS • Balogh Edgár levelei 695

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

GYULAI PÁL • Mihai Viteazul-ereklyék nyomában 698

SZEMLE

FÁBIÁN ERNŐ • Az etnikai kapcsolatok nyugati szociológiája 702

SEKÉR ENDRE • Szépen élni (Arcképvázlat Benedek Marcellről) 704

HERÉDI GUSZTÁV • Az ingázás regénye 706

CSEKE PÉTER • A jövőbe menekítés esélyei 709

K. L. • Illyés Gyula: Hattyúdál ébreszt (Könyvről könyvre) 712

A. J. • Ashley Montagu: The Nature of Human Aggression (Könyvről könyvre) 713

LÁTÓHATÁR, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Bortnyik György, Csomafáy Ferenc, Dénes Sándor, Kabán József, Karancsi Sándor, Nagy Imre, Sántha Ferenc, Szabó Vilmos

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Felelős titkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Kimeríthetetlen forrásaink

A szarvassá változott kilenc szép szál fiú balladája — immár a világ közkincese. Része az egyetemes kultúrának, de elsősorban a mienk, többszörösen is; eredetiben csakúgy közvetlen közünk van hozzá, mint Bartók Béla fordításához, a *Cantata profana* újra és újra fölhangzó szövegéhez:

*A szájuk többé
Nem iszik pohárból,
Csak tiszta forrásból.*

A „tiszta forrás“ olyan ősi, örökérvényű, el nem koptatható jelkép, amelyhez — a jelent tanulmányozva s a jövőt faggatva, vagy éppen tudatosan tervezve meg — mindegyre visszatér az emberiség. Néhány hónappal ezelőtt a legmagasabb fórumról, a politikai nevelés és a socialista kultúra kongresszusán hangzott el e szép metafora, ezúttal Leonardo da Vinci fogalmazása szerint: „Aki a forrásból meríthet, ne igyon korszóból.“ S immár a programként elfogadott előadói beszédből idézhetjük az időtlen felszólítás konkretizálását hazai gondjainkról, másokra át nem hárítható feladatainkról: „Olyan kimeríthetetlen forrásaink vannak, amelyekből, ha iszol, megfiatalodsz, új életerőt meríthetsz, ösztönzöd alkotóenergiádat.“

A Román Kommunista Párt főtitkárának, Nicolae Ceaușescu elvtársnak 1976 júniusában elhangzott, politikai és művelődési életünk egészét meghatározó szavai a kultúra folytonosságára, történelmi jellegére, a néptől elszakíthatatlan voltára figyelmeztetnek. Éles ellentétben állnak minden voluntarista elképzeléssel, amely a hagyományokat, haladó, forradalmi hagyományainkat s a mai reális adottságokat és lehetőségeket, igényeket megtagadva éppen a potenciális befogadótól, a tömegektől idegenítene el a művészeti és irodalmi alkotásokat, szintetikus-izetlenné gyúrva irodalmat-művészetet. A kultúrát nem lehet ráerőszakolni az emberekre, a műveknek valóban magukért kell helytállniuk: ha nem ismerhetjük fel bennük — megfelelő esztétikai áttételekkel — önmagunkat, saját problémáinkat, múltunkat-jelenünket-jövőnket, a legbehízgelőbb vagy legerőszakosabb formában is idegenek maradnak számunkra. „Éppen a dolgozókat hatják át a legmagasabb rendű eszmények és a legmélyebb meggyőződések, ők élnek szenvedélyesen és odaadással az életet, őket lelkesíti az igazságosság szelleme. Bennük, a dolgozóknak jut legbeszédesebben kifejezésre népünk igazi jelleme, egyedülálló erkölcsi szépsége és fogékonysága.“ Ezek a mélyértelmű szavak természetesen nem tesznek különbséget az ország román, magyar, német vagy más nemzetiségű dolgozói között, következőképpen parancsolóan sürgetik, hogy a társadalmi munkamegosztás szerint ki-ki a maga munkakörén belül találja meg a tennivalókat, a socialista forradalom, a „lelkesítő igazságosság szellemében“, a közös munka szolgálatában. Hiszen — és újra az oly fontos előadói beszédből idézünk — „a forradalmi álláspont kifejezése a művészetben azt feltételezi, hogy a szerző tudatosan és cselekvően szolgálja művével a társadalmat és az ember megújító, haladó átalakítását. Az irodalmi-művészeti alkotásnak ápolnia kell a dolgozók testvériségének, a társadalmi és nemzeti felszabadításért, a jobb életért folytatott harcának“ hagyományait, éppen a közös jelen érdekében.

A romániai magyar irodalom s a művészetek gazdag örökségének tudatosítása nyilvánvalóan nem ma kezdődik, de újra el kell mondanunk, hogy e sok tényezőtől befolyásolt, széles körű munkának milyen jelentősége van a teljes emberre nevelés, az igazai mélységében és realitásában átélt socialista hazafiság szempontjából. Nemzetiségi kiadók, a Kriterion a *Romániai Magyar Írók*-sorozat 100. köteteként Tamási Aron *A bölcső és környéke* című, a szülőföldről szóló írásokat tartalmazó kötetét jelentette meg, s ez éppolyan beszédes tény, mint az, hogy az 1000. Kriterion-könyv a Kriza János gyűjtötte *Vadrózsák* volt. S a jelképes kiadások sorában említhetjük a Budai Nagy Antal drámáját megíró Kós Károly román nyelven is hozzáférhetővé vált regényét vagy Székely János Dózsa-poémájának román fordítását. És folytathatjuk a sort a Politikai Könyvkiadó hasznos *Testamentum*-sorozatával, amely Kemény G. Gábor Mocsáry Lajos-tanulmányától Beke György Veress Sándor-idézéséig máris példát állított elénk.

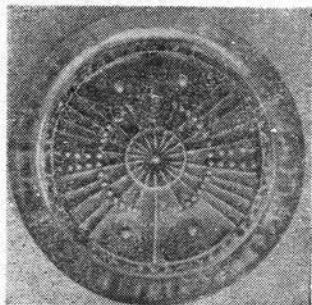
Irodalmi példákat említettünk. Ezekre szoktunk a legtöbbször hivatkozni, ezek vannak a kezünk ügyében. Pedig hasonló erkölcsi és esztétikai értékeket kínál a két háború köze s a közelmúlt művészete is. Maradjunk egyetlen névnel — a név jelölte három személynél. A festő Nagy István nemcsak a székely tájak, hanem

általában az erdélyi falu, magyar és román parasztok drámai ábrázolója is volt. (Blaga ugyancsak meleg szavakkal méltatta rendkívüli, talán máig páratlan művészetét.) A zenész Nagy István Kodály és Bartók kórusműveinek előadásával tette ismertté nevét — s ehhez nem kell magyarázatot fűznünk. Az író Nagy István pedig, a párt régi harcosa, az *Oltványok unokái* szerzője néhány évvel ezelőtt élhette át újra a színpadi sikert: az *Özönvíz előtt* című drámáját (melyben az író mozgalmi tapasztalatának nem kis része van) Harag György korszerű színpadi vízióban újította fel Marosvásárhelyen, s éppen ettől a bemutatótól számíthatjuk a romániai magyar színház fejlődésének legújabb, ígéretes szakaszát.

Persze, az „ígéretes“ jelzöt nem lehetne egyetlen emlékezetes bemutató alapján kiosztani. A román színházművészet sikereihez, nemzetközi híréhez hasonlóan, a romániai magyar színház utóbbi évekbeli eredményeit ugyancsak többféle forrásból eredeztethetjük. Nem utolsósorban éppen a bukaresti — s néhány kisvárosi — román színház magávalragadó példája, az új rendezői törekvések mozgósították a hazai magyar rendezőket, díszlettervezőket és színészeket a rutinnal való szakításra, az útkeresésre. A romániai magyar dráma kilépése a hosszú ideig kísértő középszerből, persze, legalább ilyen fontos feltétel volt, hiszen a legfontosabb forrás a jelenhez szóló írói szó. A jelenről a jelenek. S a múlttól a jelenek. A korszerű, szocialista tudatalakítás szellemében. Ez utóbbi téren a hazai magyar dráma sikerei kétségtelenül nagyobbak (gondoljunk Sütő András és Kocsis István színműveire), mint a mai társadalmi problémák drámai ábrázolásában. Azon a művészi szinten, amelyet például D. R. Popescu drámái jeleztek, romániai magyar írótól nem láthattunk még mai társadalmi drámát színházainkban; ami persze nem csupán az írón, hanem a színházi illetékeseken is múlik, a megfelelő ösztönzésen, támogatáson — a kongresszus határozatainak a szellemében. Minden műfajban, a drámában azonban különösen fontos megszívlelni, érvényesíteni az előadói beszéd figyelmeztetését: „Mi forradalmárok vagyunk, nincs szükségünk olyan művekre, amelyek megszépítik a valóságot, s rózsaszínből tüntetik fel az életet; nem akarunk édeskés művészetet. Ellenkezőleg. Meggyőződésünk, hogy az élet idillikus ábrázolása árt a szocialista ember forradalmi szelleme és kombattivitása fejlődésének. De olyan művészetre sincs szükségünk, amely tagadja, eltorzítja vagy befeketíti a valóságot, szürke színekben tárva eléink népünk hősi életét és munkáját. Az ilyen »művészet« szintén beteges és mélységesen ártalmas. A dolgozóknak igazán forradalmi művészetre van szükségük, amely reálisan és objektíven mutatja be a valóságot, amely erőteljesen mozgósít, és szenvedélyesen küzd a társadalom és az ember tökéletesítéséért. Olyan művészetet óhajtunk, amely az új társadalmi rend építőinek legnemesebb érzelmeit tükrözze, de egyben ostorozza is a maradi felfogásokat, feltárja a hiányosságokat és hibákat, lelkesítő munkái és harci távlatokat tárjon a tömegek elé a haladás és a civilizáció ügyéért.“

A színház, a jelenhez szóló őszinte színház, amely eszközeit képes a kor igényei szerint megújítani, a tömegeket mozgósító művészet egyik legfontosabb fóruma. Nem szabad visszaélni vele — csak az olcsó szórakoztatásnak vagy az álforradalmi, ál-mai daraboknak, előadásoknak nyitva teret. A színház százakhoz, ezrekhez szól, s a nézőtér élménye felfokozza a hatást. Írónak, rendezőnek, színésznek, színházvezetőnek egy pillanatra sem szabad elfelednie: „a harcoss, a jelenkori világ haladó erőt tevékenyen támogató művészet hívei vagyunk, olyan művészet hívei, amely szembeáll a reakcióval, a neofasizmussal, a rasszizmussal, az uralmi és diktátumpolitikával, amely a népek szabadságtörekvéseit, a haladás, a béke és a nemzetek közötti barátság ügyét szolgálja.“

KORUNK

Dénes Sándor: Falitál

Magyar nemzetiségi történetírás Romániában

A könyv, amely mind tudománytörténeti, mind nemzetiségpolitikai jelentőségénél fogva egyszerű recenziónál többet érdemel, ezt a címet viseli: *Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare și a înfrățirii lor cu națiunea română. Naționalitatea maghiară* (Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1976). Tizenkét tanulmányt tartalmaz, tizenharmadiknak a Demény Lajos előszava is beillik. Első kötet — olvassuk a címlapon, s hátoldalán a szerkesztő bizottság tagjai is fel vannak tüntetve (koordináló: Bányai László, tagok: Bodor András, Demény Lajos és Csucsujá István). Tehát egy most induló sorozat alfájáról van szó. Hasonló kötet jelent meg egyidejűleg a hazai német nemzetiség történetének köréből is.

A kötet a romániai magyarság nemzetiségi történetét és az együttélést pásztázza végig azokból a legfelsőbb helyen elhangzott irányelvekből kiindulva, hogy a nemzetiség — miként a nemzet — sokáig fenn fog maradni, s hogy közös történelmünk folyamán a dolgozók nemzetiségre való tekintet nélkül harcoltak a társadalmi és nemzeti igazságért.

Időrendben a XVI. századnál kezdődik. Két tanulmány a XVIII., öt a XIX., három pedig a XX. századból meríti tárgyát. Az utolsó a második világháborúval végződik, mint amely napjaink történetének határköve. A tájegységek bemutatásából az egykori székely székekről szóló öt tanulmány (a Pál Antal Sándoré, Magyarai Andrásé, Egyed Ákosé, Fazekas Jánosé és a Vajda Lajosé) emelkedik ki. A legtöbb a politikai történet körében mozog; kettő kapcsolódik szorosan a gazdaságtörténethez (az Imreh Istváné és a Varga Lajosé), egy eszméletörténeti jellegű (a Csucsujá Istváné), művelődéstörténeti tanulmány nincs a kötetben. Lehelyüket tekintve három indokolt másodközlés (a Pataki Józsefé, Fazekas Jánosé és Csucsujá Istváné), a többi e kötetben jelenik meg első ízben. Sem a témák, sem a szerzők felvonultatása terén az első kötet nem törekszik teljességre.

Sorrendben Pál Antal Sándor dolgozata az első, s tárgyánál fogva is elterjedtebb: Marosszék levéltárának történetét és mai állagának leírását adja. (Ő az egyetlen szerző, akinek a neve mellett nincs feltüntetve a minősége.) Az összeállítás célja: tájékoztatni a hazai történelem kutatóit, milyen anyagot találhatnak együtt itt, ami annál is fontosabb, mert — olvassuk — e levéltár feldolgozása még alig kezdődött meg. Természetesen jó volna, ha a többi levéltárról is idővel hasonló, leltár jellegű jegyzék jelenne meg, figyelmébe ajánlva a szerzőknek, hogy a hatóságok nevét zárójelben eredeti formájukban, illetve magyarul is adják meg (derékszék, főkirálybíró stb.), amint azt e kötet többi dolgozata is teszi.

Pataki József tanulmánya az egyetlen, amely középkori témával foglalkozik: Radu de la Afumați havaselvei és Zápolya János erdélyi vajda magatartásával a mohácsi csata előestéjén. A szerző a Brandenburg-család nürnbergi levéltárában kutatva bizonyosodott meg arról, miszerint Radu de la Afumați-tól származott az a II. Lajos magyar királyhoz eljuttatott javaslat, amely azt a gondolatot veti fel, hogy a Magyarország ellen vonuló hetvenöt ezer főnyi török haderőt hátba kell támadni Havaselve, illetve Bulgária irányából. Ez lett volna Zápolya János pihent hadseregének a feladata, aki tudvalevően távol maradt a mohácsi csatától. Hogy szándékosan-e, az nem bizonyítható, de az ellenkezője sem.

Közel kétszáz évet átlépve, a következő tanulmány a kuruc korról foglalkozik, azt viszont Paul Cernovodeanu új oldalról mutatja be: hogyan ítélte meg a krónikaíró Constantin Cantacuzino, a havaselvei „factotum“ a II. Rákóczi Ferenc vezette felkelést 1703 és 1704 folyamán a brassói David Corbeához (országa I. Péter udvara mellé akkreditált követéhez) intézett leveleiben. Rákóczi mozgalmát kezdetben csak francia mesterkedésnek tekintette, később azonban súlyosan elítéli a labanc retorziókat, és menedékjogot helyez kilátásba a Havaselvére menekülő kurucok számára. Rákóczi közeledése I. Péterhez csak erősítette a Cantacuzino-család és Rákóczi tanácsadóinak kapcsolatát, amire most a háromszázéves évforduló kapcsán jó emlékezni.

A XVIII. század végétől kezdve aztán a soron levő kilenc tanulmány egyre sűrűbb időközökben tárgyalja a még hátralevő másfél évszázadot. Magyarai András

tovább árnyalja a székely társadalom osztálytagozódásának képét, amikor a nemesek és polgárok harcát mutatja be Székelyudvarhelyen a XVIII. század végén és a XIX. elején. Míg a szék fennhatósága alatt élő jobbágyok elkeseredésükben Bécshez fordulnak, hogy uraik megkerülésével közvetlenül csak a császárt szolgálhassák, az anyavárosban az új polgárság — részben a napóleoni háborúk idején megismert eszmék hatása alatt — a maga egyenjogúsítását követeli a nemesekkel, akik lenézik ezt a jobbágysorból felemelkedett, vagyontalan „söpredéket”. Székelyudvarhelynek egyidejűleg két közigazgatási és törvényhatósági szervezete volt: az egyik a nemeseké, a másik a polgároké. A gazdasági szempontból lassan fejlődő városban a nemesek uralma tovább tart, mint a megyei területek városaiiban.

S most két tanulmányt egyelőre mellőzve, Egyed Ákos dolgozatánál folytatjuk gondolatmenetünket, aki az 1848-as polgári demokratikus forradalom kezdetét taglalja Háromszéken, mintegy elvi alapot teremtve a 48—49-es ellenállási mozgalomhoz. Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszék társadalma nem kevésbé volt megosztott, mint Udvarhelyszéké, sőt itt a jobbágygazdaságok mellett még a határőrök gazdaságai is külön csoportot alkottak, akik szabadparasztként saját földjüket művelték. A határőrök Háromszék lakosságának felét tették ki, másik felét jórészt a jobbágyok és szellérek, míg a nemesek, papok és honoráciorok alig öt százalékot képviseltek. A kezdetben alkotmányosnak induló mozgalom 48 májusában a robot egyoldalú felmondásához vezetett, mielőtt még a kolozsvári diéta ebben az ügyben határozatot hozott volna. A határőrség pedig kivonja magát az osztrák parancsnokság alól, s a külső (Habsburg és Romanov) nyomás alatt önvédelmi alakulatok létesülnek; ezekben a lakosság osztálykülönbség nélkül egyesül.

A székely tárgyú dolgozatok vonulata Fazekas János tanulmányával ér a csúcra, aki az 1848. október 16—17-i agyagfalvi gyűlésből kiindulva a székely szabadságtörekvések négyévszázados történetét mutatja be: a Bábolat megelőző nemesellenes mozgalmaktól kezdve, a Székely János, majd Pálfalvi Nagy György és Gyeprosi Ambrus vezette felkeléseken át a Siculicidiumig és onnan Agyagfalváig. Tanulmányából világosan kidomborodik a hatvanezer főnyi székely nemzetgyűlésének haladó jellege, mely Berzenczei László vezetésével határozatot hoz a forradalom támogatása, az együttélő nemzetiségekkel való testvériség, a jobbágyfelszabadítás mellett, a császáriak és szövetségeseik ellen. A tanulmány tovább követi az események alakulását a székely székekben egészen a világosi fegyverletélig, rámutat a forradalom vívmányaira és az elkövetett hibákra, s ami a legfontosabb, betájolja a sokáig alábecsült agyagfalvi nagygyűlést azoknak az 1848 tavaszán lezajlott eseményeknek a rendjébe, amelyeknek az útját a moldvai, havaselvei forradalom és a balázsfalvi nagygyűlés jelzi. Így válik az agyagfalvi rét hazánk történetének újabb „szabadság mezejévé”.

A kötet két gazdaságtörténeti tanulmánya közül — amelyekre most visszatérünk — az egyik egy üzem, a másik egy műszaki ember élettörténetét adja. Hargita legjelentősebb ipari létesítménye, Vlahica közel négyszázéves múltra tekint vissza. A Kis-Homoród völgyében már a középkorban olvasztottak és dolgoztak fel vasat, de autochton tőkés vállalat csak a reformkorban alakul. A forradalom idején itt öntik a lövedékeket Gábor Aron ágyúhoz, amiért aztán a cári csapatok felgyújtják az üzemet. Vajda Lajos a történetet főként attól kezdve szelésíti ki, hogy a vállalat egy brassói, osztrák—cseh tőkével dolgozó részvénytársaság kezébe megy át, s megáll az üzemnek 1878-ban történő újramegnyitásánál. Az utóbbi száz év technikai és munkásmozgalmi története még megiratlan. Ugyancsak a nehéziparnak volt úttörője a kolozsvári Rajka Péter, akit több mint húsz éve Imreh István hozott vissza a köztudatba. Felső-Szén utcai műhelyében már a múlt század negyvenes éveiben ekéket gyártott, velük külföldön is sikere volt, ahonnan az Apáczaiak és Misztótfalusiak szent meggondolatlanságával hazajött ezermesterkedni, s kellő tőke híján mezőgazdasági gépek gyártása mellett javította a zenélő Bodorkutat és a Redoute óráját.

Külön helyet foglal el a kötetben közölt tanulmányok között a Csetri Eleké, aki Wesselényi javaslatát és sűrű levélváltását dolgozta fel a parasztság történetének megírásával kapcsolatban. Tanulmánya első fele a *Balítételek* szerzőjének a jobbágykérdésben vallott nézeteivel foglalkozik, majd a második rész az 1847-ben felmerült tervezet sorsát taglalja, hogy tudniillik adakozó főurak és az akadémia támogatásával gyűjtessék össze megfelelő pénzalap a parasztság európai történetének megírására. A mű nemcsak tudományos teljesítmény, hanem iránytű is lett volna az országgyűlésen akkor szőnyegre került úrbéri törvényjavaslatok elbírálására. Végül is nem lett semmi belőle, de jellemző, hogy a vak Wesselényi tollbamondott hat, majd tizenegy levelére kedvező válasz a súlyos személyiségek közül csak Teleki Lászlótól, Teleki Józseftől, Bezzerédj Istvántól jött, Bajza József

javasolta, hogy csak a magyarországi és erdélyi parasztság története írassék meg; Kossuth, Batthyány és Eötvös nem válaszolt.

S itt a 48-as forradalomból a két világháború közötti időbe ível át a kötetben közölt politikai és ideológiai tárgyú tanulmányok sora. A kiegyezés korának feldolgozása a további kötetek feladata marad. A kapcsolat egyébként szerves, mert Csucsujá István a 48-as („pașoptist“) eszmék tükröződéséről ír a romániai magyar haladó erők gondolkodásában. Az idézett szerzők egy része (Szabó Ervin, Jancsó Benedek, Asztalos Miklós, Deák Imre) magyarországi, de írásaik itt is megjelentek és hatottak, s hozzájárultak a 48-as eszmék ébrentartásához, ezek pedig nálunk sajátos megfogalmazásban jelentkeztek Kós Erdélyétől a Spectator bevezette 48-as Erdélyig. László Dezső idézett könyve mellett a *Hitel* című folyóirat propagálta igazán — Szekfű szellemében — Széchenyi konzervatív-reformer eszméit, míg az *Erdélyi Fiatalok* első szakaszában a Duna-völgyi összhangzattan kossuthi gondolatai mindegyre visszatérnek. A 48-as eszméket a Petőfi-kultusz is ébren tartotta a két világháború között (újrakiadások, emlékünnepek), de — természetesen — másképp fogalmaz Gyárfás Elemér Félégházán és Józsa Béla Kolozsváron. A háború alatt Petőfi már egészen a munkásmozgalom zászlója lesz.

A Párttörténeti Intézet munkatársai szintén bekapcsolódnak a romániai magyar nemzetiség múltjának kutatásába. Vajda Lajos mellett Gheorghe I. Bodea és Fodor László zárja a kötetet két hasonló tárgyú tanulmánnyal. Mindkettő a román és magyar dolgozók közös harcával foglalkozik eddig feltáratlan levéltári anyag alapján, amelyet 1938 és 1940 között a tőkés kizsákmányolás, illetve 1944 két őszi hónapjában a fasizmus ellen folytattak. Ez a munkaközösség már sok erdélyi és főként észak-erdélyi jelenséget beemelt a hazai történetírás anyagába sokáig zárolt levéltárakból és a túlélők emlékeiből. Gh. I. Bodea egyre szelebb körre terjeszti ki kutatásait, s a pártvezette munkásmozgalom fővonalának bemutatása mellett árnyalt képet ad a haladás irányában munkálkodó értelmiségről és polgári elemekről is. Fodor László tanulmányában újból lepergeti az augusztus 23. és október 25. közötti eseményeket Észak-Erdélyben. Még a fegyveres város-ország és a katonai behívók szervezett szabotálása vár bemutatásra, ami szintén hozzájárult ahhoz, hogy a felszabadulást hozó csapatok Kolozsvárt dolgozó üzeme- ket és harcrakész munkásosztályt találtak. A marosvásárhelyi, nagyváradi és az északi megyék ellenállási mozgalomának bemutatása az újdonság erejével hat.

A tizenkét tanulmány együttes megjelenése, természetesen, többet jelent, mint tizenkét részlet tisztázását a román nemzet és a magyar nemzetiség testvériesülé- sének közös történetéből. A tanulmánykötet és a vele induló sorozat végre fóru- mot teremt a történészek számára, akik ezt a pástát tudományos igényességgel akarják kimunkálni. Visszaterő kifogás volt, hogy nemzetiségi történetírásunk az évek folyamán „ellessésedett“, amit nem történetíróink irodalmi erényeinek di- cséretére, hanem a szakszerűségtől való elhajlásának rosszállására szoktak mon- dani. Ennek természetesen az volt az oka, hogy történészeink más profilú, főként irodalmi és világnézeti jellegű sorozatokban, folyóiratokban, sőt a napisajtóban is közölték írásaikat. A Kriterion „fehér“ sorozata, a *Téka*, a *Testamentum*, a *Ko- runk*, az *Igaz Szó*, az *Utunk*, a *Hét* eddig is szívesen közölt történelmi, mű- velődéstörténeti tanulmányokat, de — természetesen — közírói szinten. A szak- folyóiratokban, múzeumi évkönyvekben megjelent dolgozatok viszont csak szűk körben váltak ismertté. Most olyan színvonalas, jelentős példányszámban rendsze- resen megjelenő sorozatról van szó, amely állami feladattá emeli a nemzetiség- történet tudományos művelését. A fentiekben a tartalmi ismertetéssel főként arra igyekeztem rámutatni, mit kaptunk az első kötetben, hol mutatkoznak fehér fol- tok, milyen irányban volna jó tovább haladni. A szemlélet egysége ellensúlyozza a kötet heterogén jellegét.

Különös jelentősége van annak is, hogy a *Studii de istorie* román nyelven jelent meg — majd követte a magyar kiadás —, mert a román kiadással a magyar nemzetiségi történetírásnak ezek a dokumentumai az anyanyelvünket nem vagy kevésbé ismerő román kutatók s a többi együttműködő nemzetiségű történészei számára is hozzáférhetővé válnak. A most megjelent és a hasonló kötetek közzétételével romániai magyar történelmi kutatásaink eredményei az egész ország értelmiségének közkincsévé válnak. Ezek ismerete nélkül hazai történelmet sem lehet írni, a test- vériesülés politikai célja a kötelező és lehetségessé vált tárgyismerettel nyer most megerősítést. Jó szolgálatot tenne hasonló kötetek végén a világnyelveken történő összefoglalás, hogy a külföld is tudomást szerezhesen a nemzetiségek és a román nemzet közös történetének feltárására tett hazai erőfeszítésekről.

A kölcsönös megismerés és megbecsülés szolgálatában

Demény Lajos izig-vérig marxista történész, a múltat — pontosabban a középkort, főként a XV—XVIII. századot — kutató tudós. A bukaresti Nicolae Iorga Történeti Intézet osztályvezetője, főkutató, a hazai Politika- és Társadalomtudományi Akadémia levelező tagja, valamint a Nemzetközi Cirillbetűs Könyv- és Nyomdatörténeti Társaság tagja. Eddig közel száz tudományos értekezés, szakdolgozat, cikk (nemegyszer lapunk hasábjain is), előszó és jó néhány — részint társszerzővel készített — monográfia tette ismertté nevét, bel- és külföldön egyaránt. Kitűnő előadó, élvezetes elbeszélő. Magáról mégis — még szűkebb baráti körben is — csak nagyon ritkán vall. Holott életútja, érdeklődési körének, pályájának alakulása nem egy olyan vonatkozást rejthet, amelyről talán érdekes is, hasznos is lenne szólni. Különösképpen most, amikor bizonyára önmaga is visszapillant, felmér, összegez, hisz hetek választják el egy nagyon személyes, jelentős évfordulótól: rövidesen ötvenedik életévét tölti.

— *Beszélgetésünkre készülve, kellemes feladat volt átolvasni írásait. S most, amikor a művek szerzőjét szeretnők szóra bírni, szinte önkéntelenül a közismert, babitsi képre gondolunk, amely az egyes ember jelene, múltja és jövője közötti szerves összefüggést vetíti elénk: „a fa nedvei is (bár a legfelső, friss ágacska fog épülni belőlük, a lombkorona csúcán) keresztül kell hogy szivároгjanak talajon, törzsen, gyökereken: és mindenünnen hoznak valamit. Csupa régiből nő az új ág is.” Hadd érdeklődjünk most mi is ilyen értelemben „talaj, törzs, gyökerek” iránt.*

— Nehezebb a tulajdonképpeni kezdetekről beszélni. A tudományos munkába beépül mindaz, amit a tanulókévek során az ember felhalmoz, amit magával hoz. A kislüpfői falusi elemi után, mivel nemigen tartottak alkalmasnak a mezei munkára, vézna gyermek voltam, no meg odahaza a legkisebb is, viszont szívesen olvastam, tanultam, úgy döntött a család, hadd tanuljak kedvem szerint, lássuk, mire viszem. Így következtek sorra diákéveim főbb állomásai: a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban a tanítóképző 1939-től, majd a régi gimnázium, a marosvásárhelyi volt Református Kollégium és az ugyancsak vásárhelyi Állami Tanítóképző. Egyetemi tanulmányaimat a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen kezdem, történelem és magyar nyelv és irodalom szakon. Tanáraink, mint például Jakó Zsigmond, Gaál Gábor, Balogh Edgár, Szabó T. Attila, Jancsó Elemér, Bíró Vencel — hogy csak a legnevezetesebbeket említsém — önálló munkára, rendszeres könyvtárba járásra neveltek. Jakó Zsigmond professzor már az első esztendőben a levéltár felé irányított, mondhatni kellő szigorral és nagy türelemmel „edzett”. Még az a szerencse ért, hogy 1948—49-ben Kelemen Lajos mellett inaszkodhattam. Ilyen alapozás után egyetemi tanulmányaimat Szverdlovszkban, majd a leningrádi Tudományegyetem egyetemes középkori tanszékén folytattam és fejeztem be. Itt szereztem kandidátusi diplomát is 1956-ban. Tanáraink között volt E. V. Tarlé, akit fölösleges „bemutatnom”, aztán a közel-keleti ókor európai híré kutatója, V. V. Sztruve, a nagy bizantinológus M. V. Levcsenko, a francia abszolutizmus nemzetközi viszonylatban is elismert kutatója, A. D. Ljubljinszkaja, a neves középkorász O. L. Veinstein, az olasz felvilágosodás szakértője, M. A. Gukovszkij, az orosz feudalizmus egyik igen tekintélyes kutatója, V. V. Mavrogyin.

— *Ennyi kitűnő tanár, tudós hatása alatt nem lehetett könnyű tárgykört választani, amely aztán süllypontja s egyben próbaköve is legyen a tudományos munkának.*

— A szárnnybontás az egyetemi tudományos diákkörben kezdődött, 1953-ban. Itt mutattam be első dolgozatom, amely 1954-ben meg is jelent. Az egyetemen a feudalizmus kori Európa parasztfelkeléseihez gyűjtöttem anyagot, mindenekelött a XIV—XV. századi parasztháborúk érdekelték. Így jutottam el — a Cseh Akadémia meghívására — az 1954 őszen megrendezett nemzetközi vitára, melynek tárgya az európai parasztháborúk és a huszita mozgalom európai visszhangja volt. A prágai nemzetközi történetstálálkozóra Pataki József kolozsvári egyetemi tanár-

ral közösen készített dolgozattal mentem. Ez előbb magyarul jelent meg a Bolyai Tudományegyetem tízéves fennállása alkalmából 1955-ben kiadott évkönyvben, majd cseh nyelven Prágában. Hosszú éveken át — még kandidátusi disszertációm megvédése után is — az európai parasztfelkelések foglalkoztattak, főként az 1437—1438-as Budai Nagy Antal vezette erdélyi parasztháború.

— *Az 1960-ban közzétett monográfia hazai magyar nyelvű tudományos könyvkiadásunknak egyik legnagyobb visszhangot kiváltó sikere lett.*

— S egyben kutatásaim első szakaszának záróköve. Hisz csaknem tíz évig tartó kutatás eredményeként írtam meg és adtam ki több tanulmány után ezt *Az 1437—38-as bábolnai népi felkelés* című monográfiát. Ha most kellene megítélnem, mi az, ami akkori munkásságomból maradandónak bizonyult, mi állta ki az idő próbáját, azt említeném meg, hogy 1959-ben, levéltári kutatásaim során sikerült megtalálnom a budapesti Magyar Országos Levéltárban a felkelt erdélyi jobbágyok és a nemesség között 1437-ben megkötött két egyezség szövegét tartalmazó eredeti okleveleket.

— *Erről annak idején rövid tájékoztatót közölt a Korunkban.*

— Fölmerülhet a kérdés, miért tartom ezt annyira fontosnak, hiszen a két egyezség szövegét kiadták még a múlt században. Csakhogy a múlt századi magyar és román forráskiadványokba rengeteg hiba csúszott. Méghozzá olyan természetűek, hogy egyes kutatók már-már hangoztatni kezdték — s bizony nem minden alap nélkül —, hogy az egyezségeket magukba foglaló oklevelek tulajdonképpen későbbi hamisítványok. Így maga a felkelés ténye is kérdésessé kezdett válni. A gyanú élt, noha senki sem irta le így. De jogosan merült fel, hogy vajon tényleg akkora méreteket öltött-e a felkelés, vajon tényleg együttesen küzdöttek a román és magyar jobbágyok Bábolna hegyén, végső soron volt-e egyáltalán csata Bábolnán, ha az első egyezség, amelyben megemlítik, csupán későbbi hamisítvány? Szóval egész kutatásom értelme függött attól, hogy előkerülnek-e az eredeti szövegek a két egyezségről. Persze, nem én voltam az első, aki kereste őket. A felzabادلás után mind román, mind magyar történészek már előltem is kutatták, mégpedig olyanok is, akik nálam, akkor kezdő kutatónál nagyobb tapasztalattal, felkészültséggel és tudással rendelkeztek. 1959 tavaszán egy kéthetes budapesti kiszállás alkalmával találtam meg a két eredeti oklevelet. Meggyőződhettem, hogy a vitatott szövegkiadás tulajdonképpen nem is az eredeti, hanem XVIII. századi hibás másolatok alapján történt. A kifogásolt részek mind-mind az átírás, másolás és kiadás hibáiból eredtek. Ezzel egy csapásra bebizonyosodott, hogy történelmi tény a felkelés. Egyébként nemcsak azért sorolom ezt akkori legfontosabb eredményeim közé, mert ilyenkor a kutató élménye rendkívüli, hanem azért is, mert a felkelés további kutatói most már erre a biztos alapra építhetnek. Ezért kért aztán fel 1960-ban a Romániai Történészek Társasága, hogy a Stockholmban rendezett nemzetközi történész világtalálkozó tiszteletére készült kötetbe írjak rövid beszámolót erről német nyelven.

— *Említette, hogy 1960 egyben első pályaszakaszának záró éve.*

— Ezután majdnem egy egész évtizedre elkanarodtam a parasztfelkelések kutatásától.

— *Úgy hírlett pedig, hogy Az 1437—38-as bábolnai népi felkelés után újabb monográfiát készül írni.*

— Sok minden játszott szerepet abban, hogy a tervbe vett Dózsa-monográfia megírásáról lemondjak. Nem úgy alakultak a munkakörülményeim, hogy fejlődtem e nagy fába vághattam volna. Ez a téma hosszú külföldi levéltári és könyvtári kutatást igényelt volna. S amikor megtudtam, hogy a munkát már alapjában véve mások el is végezték, s az eredmények várhatóak, végleg lemondtam a Dózsa-monográfiáról. Szerencsés véletlen folytán újra Jakó Zsigmond, volt professzorom felé kanarodott az utam. Felkérésére 1964-ben Leningrádban egy XVI. századi szebeni nyomtatványt tanulmányoztam át. Így fokozatosan rátértem a román cirillbetűs nyomtatványok, a XVI—XVII. századbeli román könyv- és művelődéstörténet kutatására. Leningrádban ugyanis átnéztem az egész európai XVI. századi cirillbetűs nyomdászati történetét, és a neves nyomdatörténésszel, A. S. Ljubljinsz-kijjal együtt láttam hozzá feldolgozásukhoz. Az eredmények engem is megleptek. Sikerült felfedeznem, datálnom az első román nyelvű nyomtatványt, amelyet tizenkét évvel az eddig ismert Coresi-nyomtatványok előtt adtak ki Szebenben. (Erről is írtam annak idején a *Korunkban*.) Kiadója Filip Moldoveanul alias Philippus Pictor vagy Maler volt. Aztán Bulgáriában, Bécsben, Moszkvában és Leningrádban folytatott kutatásaim során újabb, eddig ismeretlen Coresi- meg Lőrinc-nyomtatványokat leltem, datáltam. Így sikerült többek között azt is bebizonyítanom, hogy 1573-ban létesült az első bukaresti nyomda Lavrentie szerzetes („Jeromonah“) és tanítványa, Jovan vezetése alatt. Az előzetes kutatások szerint

úgy tudták, hogy Bukarestben alig 1678-ban alapult az első nyomda. Leningrádban és a bulgáriai Szvistovban megtaláltam két példányát annak az ószláv nyelvű nyomtatványnak, melynek kolofonja elmondja, mikor és hogyan alapított nyomdát a bukaresti Plumbuita kolostorban az említett Lavrentie.

— *Úgy hisszük, ez a felfedezés is a maradandó eredmények sorát gyarapította. Nagy élmény lehetett a nyomdaalapítás körülményeiről beszámoló epilógus lapjait végül is hiánytalanul, szótágilleszkedésnyi pontossággal fellelni, méghozzá két különböző országban. És bizonyára csak fokozta a sikerélményt, hogy mindaz, amit a korábban vizsgált leningrádi szövegtörödédek alapján közölt tanulmányában feltételezett, az a teljes szöveg birtokában, amint az újabb tanulmány hírül adta, egészében helyesnek bizonyult.*

— Valóban így volt. De jelentősebbnek tartom, hogy Jakó Zsigmond professzor s a mi kutatásaink nyomán lényegesen módosultak eddigi ismereteink a XVI. századi cirillbetűs román nyomdászat és könyvtörténet terén. A legfontosabb pedig az, hogy e kutatások kapcsán új módszerek honosodtak meg. Ilyen a vízjelek vizsgálata radioaktív fényképezés segítségével, a nyomdászati és könyvdiszítési sajátosságok repertóriumának összeállítása, mely előrehaladott állapotban van. Ezekre a kutatásokra a nemzetközi tudományos szakvélemény is felfigyelt. Ami az én munkámat illeti, eredményeivel a szovjet, bolgár, magyarországi és amerikai szakfolyóiratok foglalkoztak — elég részletesen. 1965-ben a bécsi nemzetközi történetész világkongresszuson, majd az 1970-ben Moszkvában tartott világkongresszuson esett szó róluk. 1973-ban a *Szrednie Veka* című szovjet folyóirat felkérésére bő, átfogó beszámolót készítettem. Az erdélyi XVI. századi cirillbetűs román nyomtatványok moszkvai és leningrádi könyvtárakban, levéltárakban és múzeumokban végzett kutatásáról jelenleg Magyarországon van sajtó alatt egy alapos ismertetésünk. Idehaza több mint huszonöt tanulmányban irtam hazai és külföldi kutatásaim eredményeiről. Természetes, hogy a XVI. századi nyomtatott cirillika-kutatás fellendüléséhez ezek is hozzájárultak, annál is inkább, mert hazai könyvtárainkban elég nagy példányszámban találhatóak szerb, velencei, prágai, krakkói, vilnai, moszkvai XVI. századi nyomtatványok, közülük nem egy ritkaságyszámba megy.

— *Nemzetközi viszonylatban is nagy lehet irántuk az érdeklődés.*

— Hogyne. 1966-ban felkértek, hogy a Szófiában megrendezett első délkelet-európai nemzetközi kongresszuson számoljak be a nyomtatott cirillika-kutatásunk új módszereiről, és tegyek javaslatokat a nemzetközi együttműködés tervével kapcsolatban. Hasonló elgondolással lépett fel az oxfordi egyetem neves szlavistája, John Simmons professzor is. Így született meg kezdeményezésére az európai szlavisták azon albizottsága, amely az európai cirillbetűs nyomtatványok átfogó katalógusának összeállítását tűzte ki célul.

— *Ekkoriban lett a Nemzetközi Cirillbetűs Könyv- és Nyomdatörténeti Társaság tagja?*

— Igen. 1967-ben meghívtak az oxfordi egyetem rendezte VIII. nemzetközi papírtörténeti kongresszusra, ahol a vízjelkutatás új módszereiről tartottam előadást, a vízjelkatalógusok kidolgozásának és kiadásának új módszerét javasoltam. Meg vagyok győződve, hogy közel az idő, amikor ez a kiadási módszer általánossá válik: a modern technika mindinkább segítségünkre jön. Nagyjából ezek lennének tehát annak a hét esztendőnek, nevezhetnők második pályaszakasznak is, az említésre méltóbb eseményei, amely főként a XVI—XVII. századbeli román könyv- és művelődéstörténeti kutatásokra irányult.

— *És még egy fontos, eseményszámba menő eredmény: az Evangheliarul slavo—román de la Sibiu 1551—1553 című, az első román nyelvű nyomtatványt ismertető részletes monográfia, amelyet Emil Petrovici akadémikussal együtt készítettek kiadásra.*

— Sok szép emlék fűz Emil Petrovici-hoz. Ez volt utolsó, sajnos, befejezetlenül maradt tanulmánya... De ha társszerzővel kiadott monográfiáról esett szó, meg kell említenem, hogy a hatvanas évek végén a művelődéstörténeti kutatókkal párhuzamosan ismét foglalkoztatni kezdett a parasztságtörténet. Demény Lídia és Nicolae Stoicescu történészekkel együtt könyvet irtunk az 1655-ös havasalföldi felkelésről, majd Paul Cernovodeanu kutató kollégámmal együtt kötetet állítottunk össze Erdély, Havasalföld és Moldva kapcsolatairól Angliával a XVI—XVIII. században. Ebben én olyan témákat ismertettem, mint Bethlen Gábor harmincéves háborúban való részvételének angol szálai, az angol forradalom visszhangja Erdélyben, a II. Rákóczi György és Oliver Cromwell közötti kapcsolatok stb.

— *Ezek az utóbbi témák munkássága új fejezetét jelzik.*

— Valóban, 1974-ben jelent meg ez a kötet. De már 1971-től a hazai nemzetiségtörténet felé vitt a kutatás. Természetesen érdeklődésnek megfelelően a hazai magyarság XVI—XVII. századi története felé. Azóta is ezzel a témakörrel

foglalkozom, a székelyek XVI—XVII. századi történetével, az erdélyi XVII. századbeli magyar könyvnyomtatás egyes kérdéseivel. Egyébként, mint ismeretes, pártunk főtitkára utasítása nyomán 1971-ben nemzetiség-történeti osztály létesült a Nicolae Iorga Történeti Intézetben. Azt az igényes feladatot kaptam, hogy lássam el ennek irányítását. Így kezdődött kutatómunkám harmadik szakasza. A felelősség teljes tudatában kikértem a szakemberek véleményét, tanácsát.

— *A tervekről még az év őszén beszámolt a Korunk hasábjain.*

— Lassan ugyan, de kezdenek megvalósulni. Nemrég megjelent magyar nyelven is a magyar nemzetiség történetét és a román néppel való testvéri együttműködését tárgyaló tanulmánygyűjtemény első kötete. A *Székely Oklevéltár* új sorozatának is elkészült az első kötete, Pataki József kolozsvári egyetemi tanár segítségével. Magam is bekapcsolódva a székely történelem kutatásába, 1975-ben két részletes tanulmányt írtam a székelyek és Mihai vajda együttműködéséről románul; magyar nyelvű kiadásukat előkészítettem, át is adtam a Kriterion Könyvkiadónak. Népszerűsítő könyvecskét írtam a XVI. század második felében lezajlott székely felkelésekről a Politikai Könyvkiadó Nemzetiségi Osztályának megbízásából. Rövidesen ez is kapható lesz. Benkő Samu segítségével tanulmánykötetet szerkesztettünk az 1595—1596. évi székely felkelésről. Ez az Akadémiai Könyvkiadó gondozásában jelenik majd meg. Ebben az esetben is magyar, román és német történészek közös munkájáról van szó. Rám hárult az a feladat, hogy a felkelés eseményeiről, lefolyásáról részletes tanulmányban, mintegy hetven oldalon, számoljak be. Szintén az utóbbi években részt vettem a Politikai Könyvkiadó kezdeményezte *Testamentum* sorozat szerkesztésében. A Bitay Ödön által sikerrel indított sorozat 1973—1974-ben tapasztalt megtorpanásán már túl vagyunk. Megnőtt iránta az érdeklődés mind a szakemberek, mind az olvasóközönség részéről. Az ideai termés különösen gazdagnak mutatkozik, s ez nem véletlen. Ezen a téren is mind fokozottabban érezteti hatását pártunk nemzeti politikája.

— *Győzők-e majd hosszú távon a szakemberek, kutatók a ritmust, lépést tudnak-e tartani a megéltéknült kiadói tevékenységgel?*

— Éppen a megnövekedett igények függvényeként jelentkezik még sürgetőbben néhány megoldásra váró probléma. Ezek közé sorolnám mindenekelőtt a nemzetiség-történeti kádereképzés tökéletesítését. Az oktatásban is nagyobb helyet kellene biztosítani a nemzetiség-történetnek, s e szempontból tankönyveink felülvizsgálására lenne szükség. Mindez a jobb önismeret, a kölcsönös megismerés és megbecsülés ügyét szolgálná. Javasolnám, hogy a *Korunk* szerkesztősége rendezzen eszmecsere-t a kérdéssről, amelyen magyar nemzetiségű történészeink mondanák el véleményüket.

— *A testvéri együttműködésről sokszor írt, többnyire konkrét történelmi események kapcsán ismertette egyik vagy másik vonatkozást. Amikor azonban most júniusban a fővárosban a Ștefan Gheorghiu Akadémián a Politikai Tudományok és a Nemzeti Kérdés Tanulmányi Intézete kerekasztal-értekezletet tartott a nemzet szerepéről a mi világunkban, élénk érdeklődést váltott ki hozzászólása. Elis-mételné-e a főbb gondolatokat?*

— Az együttélő nemzetiségek történetének alapvető sajátossága, hogy szerves része hazánk történetének, szorosan kötődik ehhez a területhez, és alakulása elválaszthatatlan a román nép történelmétől. E sajátosság mellőzése megakadályozná a nemzetiségek történelmi múltjának megértését, mint ahogy szegényebbé, egyoldalúvá válna a román nép történelme is az itt élő magyar, német, szerb stb. lakosság utóbbi évezredben való jelenlétének és szerepének figyelmen kívül hagyásával. Éppen ezért az együttélő nemzetiségek történelmének szerves beillesztése hazánk történelmébe fontos követelmény. Hisz tény a közös történelem, a bennünket összekapcsoló múlt, az anyagi és szellemi értékek közös megteremtése, a szabadságvágy, a haladó törekvések közös kinyilvánítása, a közsákmányolók, hódítók ellen vívott hősi, elszánt küzdelem. Nyilván minden nemzetiség történelmének — akárcsak a román nép történelmének — megvannak a maga sajátos vonásai. Nemzeti entitásként való jelentkezésük nemcsak az anyanyelvhez oly szorosan kapcsolódó művelődéstörténetben nyilvánult meg, hanem a történelemalkotás minden vonatkozásában. Ennek a ténynek a tagadása vagy elhanyagolása megkérdőjelezná a nemzetiségek létét, hiszen egy történelmileg kialakult nemzeti entitás elképzelhetetlen múlt nélkül.

— *Amint a magyar nemzetiség történetét és a román néppel való testvériülését tárgyaló tanulmánykötet előszavában is hangsúlyozza, mindenekelőtt felvetődik az eredet kérdése.*

— S ehhez kapcsolódik hazánk területén a magyarok, szászok, svábok, zsidók stb. letelepedése a román nép mellé. Kétségtelen, hogy ebben a vonatkozásban minden egyes nemzetiség távoli múltja különböző jegeket mutat. Nem pusztán

időbeni eltolódásról van szó, a történelmi kronológia eltéréseiről — noha ennek is megvan a maga tagadhatatlan jelentősége —, hanem arról a sajátos módról, ahogyan végbement minden egyes népcsoport (ma nemzetiség) letelepedése, a román nép mellett, a közösség vált hazában. Minden nemzetiség, alakulása során, akárcsak a román nemzet, saját tudatát, illetőleg önismeretét is alakította, fejlesztette. Ugyanakkor minden egyes nemzetiség gyarapította saját kultúráját, nemegyszer jelentős, európai vagy éppen világhírű személyiségek révén. Az anyanyelv térhódítása az oktatásban, az irodalomban és a művészetben, általában a szellemi életben kétségkívül haladó tényező, s egyben a történelmi sajátosság lényeges eleme a nemzetiségek esetében is. Erdély történelmében főként az önálló fejedelemség korában több jelentős magyar vagy szász politikus került a figyelem középpontjába. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem például nemcsak megszilárdította a központi hatalmat — erősítve ezzel az ország önkormányzatát —, hanem a Moldával és Havasalfölddel kötött szövetségi rendszerre támaszkodván, európai viszonylatban elérte, hogy az egymással szembenálló szomszédos birodalmak tiszteletben tartásuk országát.

Csakis marxista—leninista történelemszemlélet jellemezheti az együttélő nemzetiségek múltjának feltárását, elemzését, azzal az igénnyel, hogy ezt a kizsákmányolón és elnyomáson alapuló rendszerek vizsgálata során a társadalmi ellentmondások történelmeként, az osztályharcnak mint a történelmi haladás döntő tényezőjének a fényében ábrázoljuk. Hazánkban a marxista történetírásra hárul a feladat, hogy az együttélő nemzetiségek saját történelmét is kutassa, állítsa a kölcsönös megismerés, a kölcsönös megbecsülés szolgálatába, és gyümölcsöztesse az állampolgárok szocialista tudatformálásában, nemzetiségre való tekintet nélkül; ily módon értékesítve az együttélő nemzetiségek — mindmennyi nemzeti entitás — alakulásának, érvényesülésének egyik vonatkozását, járuljon hozzá annak a szilárd meggyőződésnek az elmélyítéséhez — amelyet mindannyian hiszünk és vallunk —, hogy közös hazánkhoz fűz a múltunk, ide kötnek gyökereink, és itt, csakis itt biztosított a jelenünk, a jövőnk. A történelem szándékos vagy szándékaltalan elferdítéseire, bárholon erednének is, a legjobb a tények válasza, s ezek oly nyilvánvalóan mellettünk szólnak, hogy semmiféle-fajta hamisítás, még ha a legügyesebben lenne is kieszelve, nem téveszthet meg bennünket.

— *Tanulmányai is a tények erejével bizonyítják, hogy az évszázadok során a nyelvű, etnikai hovatartozás kérdésének időnkénti kiéleződése mindig az elmélyülő politikai válságok jellegzetes tünete, függvénye volt.*

— Persze, a történelem nem csupán a közös küzdelmeket koronázó győzelmek diadalmenete. Az évszázados együttlét során voltak nehéz pillanatok, szomorú események is. Távol áll tőlünk, hogy idillikusan értelmezzük a történelmet, hisz mi sem lenne ártalmasabb, mint a múltba forduló illúzióteremtés. A kizsákmányolón alapuló rendszerek idején ellentmondások uralják a történelmet, s ezek kihatottak az évszázados egymás mellett élésre is. Az uralkodó osztályok gyakran szítottak viszályt osztályérdekből, hogy fenntarthassák uralmukat. Léteztek tehát nemzeti ellentétek is, melyeket végül szintén közösen, forradalmi harcban egyetülve sikerült leküzdeni, nemegyszer tragikus áldozatok árán. És ne feledjük, hogy közrejátszott még a terjeszkedő politika is, éppen az idegen uralmi terjeszkedés, amikor a *divide et impera* elve lett a kormányzás politikai jelmondata.

— *Szép hasonlattal világított rá pártunk főtikára arra, hogy miért is elengedhetetlen követelmény a múltat teljes egészében feltárni, ismertetni, amikor azt hangsúlyozta, hogy minden népnek úgy kell ismernie saját történelmét, mint a gyermeknek a szüleit.*

— Nekünk, romániai marxista történészeknek vezérfonalként szolgál az a rendkívül fontos útmutatás, amelyet Nicolae Ceaușescu elvtárs a politikai nevelés és szocialista művelődés kongresszusán elhangzott történelmi jelentőségű beszédében így fogalmazott meg: „A tömegek szocialista nevelésében saját történelmük ismerete fontos tényező a nép öntudatának fejlesztésében, mindannak megismerésében, ami haladó, igazán forradalmi volt múltjában, valamint annak, ami retrográd volt, és amit le kell küzdeni.“ Egyes-egyedül ezen a módon szolgálhatjuk valóban a szocialista tudatformálás nemes ügyét.

Lejegyezte Kopáncsi Ágnes

A romániai németek szellemi élete I.

A következőkben nem kívánjuk a romániai német művelődési élet teljes helyzetképét nyújtani. A szerző mégis arra törekszik, hogy a magyar olvasónak, ha nem is áttekinthető — csak bizonyos vonatkozásokat érintünk —, de áttekinthető bepillantást közveltsen a romániai németiség sokoldalú szellemi életébe, tudva azt, hogy ez az út is a Kárpát-medencében sok évszázada együtt élő népeiségek kölcsönös jobb megismeréséhez járul hozzá. Ugyanakkor utalni akarunk a Román Kommunista Párt és a szocialista állam folyamatos erőfeszítésére is, ami sajátos művelődési értékeink ápolását, támogatását és fejlesztését illeti, s amelyben — amint azt Nicolae Ceausescu elvtárs a Politikai Nevelés és a Szocialista Kultúra Kongresszusán újra hangsúlyozta — a párt marxista—leninista nemzeti politikája tükröződik: „Elsősorban a termelőerők elosztásában, az ország minden megyéjének ipari fejlesztésében — amivel a teljes egyenjogúság megvalósításának anyagi feltételei biztosítottak —, *ugyanakkor* az oktatás, kultúra, művészet s a többi anyanyelvű társadalmi tevékenység fejlődésében.“ De hagyjuk a tényeket beszélni.

A minket felkereső külföldiek némelyikének a romániai német közösséggel való első, többnyire rövid találkozásakor egy rejtélyt kell megfejtenie: az itt még annyira élő hagyományok sokféleségét. Ez bizonyosan — és elismerten — most és itt-létünk egyik sajátossága. És rögtön, előre meg kell mondani: az öntudat nem viheti végbe önmagában. Csupán a ránk szálló kultúrjavak céltudatos ápolása és fejlesztése járul hozzá megőrzésükhöz, s teszi az utókor számára is hozzáférhetővé. Ami ezt illeti — elégtétellel állapítjuk meg, hogy az alapvető társadalmi változások közepette az utóbbi években annyi mindent tettek: az egységes román nemzeti államon belül minden feltétel megteremtődött, hogy mi végül is nemcsak azok maradhassunk, amik vagyunk, hanem új előjellel, szabadon és akadálytalanul fejlődhessünk szocialista együttélő nemzetiséggé.

A hagyomány fogalmához

Miként erős várainkhoz és városainkhoz majdnem minden évszázad hozzáadott valamit, de az értő számára a folytonos újjáépítés igencsak felismerhető, így van ez haladó hagyományainkkal is. Ahogy a szász parasztság eredeti, többnyire román kori alapozást mutat, aztán gótikus átépítést, hozzá többé-kevésbé tökéletes erődítményt, amely több évszázad eredménye, és végül mindehhez az újkor megszüpítő keznyomát — úgy viselik hagyományaink is a lassú beérés nyomait, ittlétünk minden fejlődési szakaszát; az alap és a felépítmény minden változás mélyebb vagy kevésbé észlelhető benyomást hagyott, ilyen vagy olyan módon gazdagítva vagy alakította, ami ma: mindannyiunk drága közkincsévé. Következésképpen a hagyomány nem egyszeri aktus eredménye. Az idők során keletkezett és bontakozott ki nyolcszáz éves erdélyi, illetve kétszázötven éves bánági ittlétünk eredménye; meghatározott földrajzi és történelmi térségben, meghatározott etnikai és etnikumközi, nem utolsósorban társadalmi viszonyoké.

Hagyományaink tehát mélyen gyökereznek a nép anyagi és szellemi kultúrájában. Gondoljunk csak az erdélyi százszok demokratikus közösségi életére. Ismeretes, hogy a föld az egész közösségé volt, s az egyén csak haszonbérbe kapta; ismeretes, hogy nálunk nem volt örökösödési jog. A faluközösség demokratikus módon jelölte ki képviselőit, és maga irányította sorsát. Az erdélyi százszok eme közösségi élete és olyan társadalmi intézményei, mint például a kölcsönös segítségnyújtáson és szigorú etikai szabályokon nyugvó szomszédságok — amint az amsterdami levéltár dokumentumaiból kiderül — nagy érdeklődést keltettek még Marxnál és Engelsnél is, akik az ilyen demokratikus szervezeti formáról dicséretileg nyilatkoztak. Elődeink eme intézményei, amelyeknek mindenre megvolt a maguk „rendje“: ülés-, ünnep- vagy viseletrend, nem utolsósorban ezek alkotják közösségi ünnepeink vagy ünnepi népszokásaink alapját. Gondoljunk a törvénykező napokra, az erdélyi aratóünnepekre vagy a bánági svábok falusi búcsúira.

Életmód és szokás az egyén, de a közösség életének is legfontosabb eseményeihez kapcsolódik. Mivel nálunk a hagyományörzés szükségességét korán felismerték, szervezett ápolásáról beszélhetünk. Az iskola természetesen fontos sze-

repet játszott ebben: megteremtette a szellemi kultúra alapját, egyáltalán az emberek látókörét tágitotta, világra nyíló szemléletet nyújtott, segítette az idők változásának felismerését és megértését. Régen a nyelv, a kultúra és a szokásrend ápolása, megtartása és fejlesztése mindenestre kizárólag a mindenkori nyelvi vagy felekezeti (evangélikus vagy katolikus) közösség ügye volt. És mindezek ellenére már a XIV. századi krónikák följegyezték, hogy majdnem minden helységben volt iskola (a nagysinkiek 1430-ban hoztak latin iskolájukba rektort, méghozzá a távoli Regensburgból), az erdélyi szászok — mint ismeretes — 1722-ben, tehát 150 évvel a franciák és az angolok előtt, vezették be a kötelező iskolai oktatást. Ilyen körülmények között — mint mondtuk — már a múlt században beszélhetünk a kultúra szervezett ápolásáról. Így lehetséges, hogy ma az Erdélyi Honismereti Egyesület 135 évére (1840-ben alapították) vagy a bánági nagyipar fellegvára, Resica több mint százéves zenei múltjára tekinthetünk vissza. E két példa álljon itt a többi helyett is.

Szükséges megállapítások

Ismeretes, hogy régebben a kisebbségek esetében a kultúra elsősorban az önmegőrzés feladatát töltötte be. Megtűrték ugyan a kisebbséget, de az egyenlőség érdekében tett lépésre nem kerülhetett sor, mert hiányoztak a feltételek. A polgári Romániában sem tiltották az anyanyelvet, újságok jelentek meg német, magyar és más nyelveken, anyanyelvi iskolák is voltak — de mennyi áldozattal tartották fenn őket maguk a közösségek! A minisztertanácsban 1931-től Nicolae Iorga államtitkárságot létesített a kisebbségek részére — egyébként ez az első ilyen európai intézmény. És Romániában mégis létezett kisebbségi kérdés! Mert ez nem oldható meg elvi nyilatkozattal vagy intézményesítéssel. A Román Kommunista Párt és államunk felfogása szerint a megtűrtől az egyenjogúig tett lépés az elvszerű intézkedések sokaságát igényli, olyan anyagi és erkölcsi biztosítékokat, amelyek csak a szocializmus nyújthat, a termelőszközök társadalmi tulajdonán alapuló, a kizsákmányoló osztályoktól és antagonista ellentmondásoktól mentes társadalomban.

E politika következetes alkalmazása tette egy történelmileg rövid időszak alatt lehetővé, hogy az ország minden lakosa számára — nyelvre való tekintet nélkül — azonos munka- és életfeltételek, egyforma felemelkedési és kibontakozási lehetőségek teremthetők. Ilyen alapon változott meg teljesen az utóbbi három évtizedben Románia művelődési arculata is. A kultúra a néptömegek közkinccse lett, és a változások távolról sem csupán mennyiségi, hanem minőségi jellegűek is. Ez természetesen az együttélő nemzetiségek kultúrájára szintén érvényes, és — szándékosan hangsúlyozom még egyszer — különleges figyelmet érdemel a szocialista állam anyagi támogatása a művelődési örökség és minden egyes nemzetiség haladó hagyományai megőrzésére, újraértékelésére és fejlesztésére. Ezek az új feltételek nemcsak az irodalmi és művészeti alkotásnak, hanem a német nyelvű szellemi élet egészének adtak soha nem látott lendületet.

Virágzó művelődési életünk egyik alapvető feltétele az anyanyelvi képzés lehetősége, a saját értelmiség megteremtése. Nem véletlen, hogy ma több mint hétszáz oktatási intézményünk (óvoda, általános iskola és líceum) van, melyben hatvanezer gyermek tanul anyanyelvén; itt háromezer pedagógust képeztek ki, s az állam évente 300 000 német nyelvű tankönyvet oszt szét. És nem véletlen az sem, hogy olyan tiszteletreméltó intézményekben ápolják az iskolai hagyományt, mint a braszó Honterus Líceum, a szebeni 2. számú (Brukenthal) Líceum, a megyesi Stephan Ludwig Roth és Axente Sever Líceum, a temesvári Nikolaus Lenau Líceum (jó teljesítményéért a Munkaérdemrend I. fokozatával tüntették ki), a segesvári Josef Haltrich Líceum, az újarad líceum vagy a bukaresti 21. számú Líceum, a maga nyolc párhuzamos osztályával! Újdonság, hogy az 1974—1975-ös tanévben az általános liceumok mellett nagyon sok szakliceumban német nyelvű osztályokat és tagozatokat indítottak be. Ez gyakorlatilag az anyanyelvi képzés lehetőségének kibővítését jelenti. Meg kell még említenünk egy számadatot, amely közösségünk számára több mint szimbolikus: főiskoláinkon körülbelül 1700 német nemzetiségű diákok tartanak nyilván. Személyiségük kibontakozásához ugyanolyan korlátlan feltételekkel rendelkeznek, mint az ország bármely más fiatalja.

A szocialista ország nemcsak a német tannyelvű iskolák számára szükséges tanerők képzéséről gondoskodik öt egyetem germanisztikai fakultásán (Bukarest, Temesvár, Kolozsvár-Napoca, Iași, Szeben) és a szebeni Pedagógiai Líceumban, hanem az anyanyelvű és sajátos tematikájú tudományos kutatást is fejleszt. Ilyen például germanisztikai tanszékeink arányos részvétele a szász és a sváb dialektus

több mint száz ma is élő változatának kutatásában (államvizsga-dolgozatokkal és doktori értekezésekkel), valamint kulturális örökségünk irodalom- és művelődés-történeti kutatásában és újraértékelésében.

A néphagyomány forrásainak felkutatása

E téren egyedülálló teljesítményként említhetjük több mint száz év álmát: az *Erdélyi Szász Tájszótárt*, amely ma Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája és a Berliini Tudományos Akadémia együttműködése jóvoltából kerül kiadásra. A III. (G) kötet 1971-ben jelent meg, a IV. (H—I—J) 1973-ban, az V. (K) kötet pedig 1975-ben. Az L betű kötetének kézírata is készen áll, s előreláthatólag még ebben az évben nyomdába kerül. Az M betű kötetén jelenleg a szbeni kutatócsoport (Anne-liese Thudt, Gisela Richter, Sigrid Haldenwang) dolgozik.

Az utóbbi időben azonban a Bánságban is serényen munkálkodnak a néphagyomány felmérésén és kutatásán. A múlt évben a Német Nemzetiségű Dolgozók Temes megyei Tanácsának (elnöke Nikolaus Berwanger) ösztönzésére az Adam Müller-Guttenbrunn Irodalmi Körnek és a temesvári egyetem germanisztikai tanszékének együttműködése eredményeképpen a nyelvjárások, a népköltészet és a néphagyományok kutatására dokumentációs központ létesült, s ez ma már igen sok munkatárssal rendelkezik. A dokumentációs központ célkitűzése — többek között — a nyelvjáráskutatás és a népköltészet témakörében 1944. augusztus 23-a előtt és után készült munkák bibliográfiájának összeállítása, a nálunk megjelent ilyen tárgyú könyvek összegyűjtése; a nyelvjárásban és az irodalmi nyelven író sváb költők és elbeszélők rövid életrajzáinak, valamint a bánsági nyelvjárások monográfiájának a kidolgozása.

Jelentős a Bukarestben megjelenő *Neuer Weg* napilapnak a bánsági szóbeli néphagyományok összegyűjtésére ösztönző akciója. Ez év júniusában összesítették az eredményt; meglepő volt a szerkesztőségbe érkezett anyag gazdagsága: ötszáz különböző korú és foglalkozású olvasó — Temes, Arad, Krassó-Szörény, Szatmár megye több mint száz helységéből, valamint a sváb lakosságú erdélyi Batizon (Hunyad megye) — mintegy tizezer gyermekmondókát, -dalt és -játékot, közmondást és szólásmondást, találos kérdést, dalt, mondát, mesét, adomát és máségeket jegyzett fel — az életbölcesség, életöröm és élni akarás, az igazság- és jogszeretet, fantáziagazdagság, szellemesség és tréfakedv megkapó bizonyítékait azokról az emberekről, akik ezt a néphagyományt létrehozták és ápolták.

Egy ilyen akció hasznát természetesen józanul kell értékelnünk. Először is, még távolról sem fogtunk át mindent; másodsor, a nagyszámú gyűjtővel, önkéntesen végzett munka célja nem a tudományos felmérés volt. Mégis elegendő reprezentatív anyag gyűlt össze ahhoz, hogy három kötetbe sorolva kiadhassa a *Kriterion*. Az első kötetet 1977-re tervezik. A könyvek megjelenése után az összegyűjtött anyagot a Temesvári Egyetem germanisztikai tanszékének adják át kutatási élokra. De az így összegyűjtött néphagyomány addig is fontos ösztönzője lehet művelődési életünk gazdagításának és élénkítésének. A példát ehhez a *Neuer Weg* „Bánsági Néphagyomány“-versenyének temesvári díjkiosztó záróünnepsége szolgáltatta, amely az egész akció koronája volt. Walter Andreas Kirchner sváb közmondásokat illusztrálta, nagy feltűnést keltő remek fametszetei — kiállításuk megnyitójára ez alkalommal került sor —, a dalok, amelyeket a Schubert-kórus és szólistái, valamint a Berberich-kvartett adott elő, a prózai darabok, amelyeket Peter Schuch és Hans Mokka színészek s a grabáci általános iskola tanulói mutattak be, a gyermekjátékok és mondókák a temesgyarmati iskolások lebilincselő előadásában — egyaránt üdvös lehetőségeket csillantottak fel műkedvelő együtteseink és az iskolai ünnepségek műsorának gazdagítására. Nem utolsósorban vetődött fel az a gondolat, hogy a Temesvári Állami Német Színház a bánsági népköltészetet bemutató műsort vigyen színpadra; Temesváron is — de a községekben bizonyosan — nagy visszhangja lenne.

A bánsági néphagyomány összegyűjtése és lejegyzése más szempontból is jelentős. Bár Erdélyben már a múlt században Johann Karl Schuller, valamint Friedrich Wilhelm Schuster baráti köre — amelyhez Josef Haltrich, Friedrich Müller, Johann Mätz és mások tartoztak — a Grimm testvérek nyomán népdalokat, találos kérdéseket, varázsmondókákat gyűjtöttek össze és tettek közzé, mégis, szellemi örökségünk bánsági területe kiaknázatlan maradt, mégoly érdemleges fázadozás ellenére is, mint amilyen például az Alexander Tietze volt a bánsági hegyvidéken. Megmentése érdekében, a szájhagyomány révén fennmaradt népköltészetet le kellett végre jegyezni. Ebben az összefüggésben a bánsági gyűjtőakciót önzsgálatunk egyik kifejezésének tekinthetjük, ama szellemi értékeink tudatos vál-

lalásának, amelyek itt, szülőföldünkön keletkeztek, vagy itt nyerték el jelenlegi formájukat. Ezzel ugyanakkor magunkévá tesszük pártunk művelődéspolitikájának egyik fő gondolatát is: a néphagyomány minden forrását feltárni és hasznosítani kulturális életünk teljes és akadálytalan kibontakozása érdekében — olyan gondolat, melyet a Politikai Nevelés és a Szocialista Kultúra Kongresszusán a Román Kommunista Párt főtitkára különösen világosan és nyomatékosan fejtett ki. Ezért bátorkodtam hosszabban elidőzni művelődési életünk eme vonatkozásánál, hiszen a földrész kevés népessége van oly szerencsés helyzetben, hogy ilyen sokoldalú és élő hagyományt mondhatson magáénak. Ez okból is kötelességünk e hagyományt megőrizni, újraértékelni és továbbfejleszteni. Ennek támogatására alakult meg — mint ismeretes — a Szocialista Művelődés és Nevelési Tanács keretében az a munkaközösség, amelyet az együttélő nemzetiségek számára hoztak létre, s amely többek között szokásaink helyzefelmérését végzi.

Céltudatos honismereti kutatás

Jelenleg két nagy feladat foglalkoztatja történeiszteinket és nyelvészeinket: a romániai németek történetének megírása és irodalomtörténetének kidolgozása. Mindkét vállalkozás konkrét kiindulópontját a brassói *Karpaten-Rundschau* hetilap szerkesztőségében tartott kerekasztal-beszélgetés képezte. Ez esetben is — mint már annyiszor — segítően kapcsolódott be a honismereti kutatásba a sajtó, amelynek hasábjain éppen az utóbbi években számtalan közlemény jelent meg e tárgykörből.

A Politikai és Társadalomtudományok Akadémiájának megbízásából a romániai németiség történetének kidolgozását a szebeni kutatóközpont végzi Carl Göllner docens-doktor, az említett tudományos fórum elnökségi tagja szakszerű irányításával. Az első kötet az 1848-as forradalmi évvel fejeződik be; első részének gépelt kézírata már a múlt évben elkészült: az erdélyi szászok bevándorlásától a XVI. század kezdetéig tartó időszakot fogja át. Ebben az évben kerül feldolgozásra a következő szakasz (1689-ig), 1977-ben pedig az 1689—1848 közötti korszak. A végleges kéziratot előreláthatólag már 1978-ban át lehet adni a Kriterion Könyvkiadónak. Ezzel egy gyakran hangoztatott kívánság teljesül: rendelkezésünkre áll majd a romániai németiség történetének első kimerítő, marxista szempontok szerint kidolgozott, teljes bemutatása.

Bizonyos mértékben e nagylegzetű terv előmunkálatának kell tekintenünk *A romániai németek történetéhez* írt tanulmányosorozatot. Több mint kiadói esemény volt, amikor ez év júniusában megjelent a *Tanulmányok a romániai együttélő nemzetiségek és a román néppel való testvéri szövetségük történetéhez* első kötete román nyelven, éspedig a német és a magyar nemzetiségről. Azóta e kötet mind német, mind magyar nyelven megjelent a Politikai Kiadónál. A romániai németiségről szóló kötet szerkesztését szintén Carl Göllner végezte. Az első kötet csupán az erdélyi szászok múltjának vonatkozásaival foglalkozik, a következő tanulmánykötetek majd a bánsági svábok letelepedését, a német lakosságának a XVII—XX. századbeli kapitalista iparosításhoz való hozzájárulását és társadalmi harcát világítják meg. Ez a sorozat különösen jelentős, mivel történeti távlatban vizsgálja az együttélő nemzetiségek hozzájárulását a közös haza felépítéséhez, s ugyanakkor széles olvasótáborhoz szól. E rövidre fogott tanulmányok világosan megfogalmazott célja: elősegíteni azt, hogy országunk lakosai egyre jobban megismerjék egymást, és egyenjogú állampolgárokként egyre tevékenyebben vegyenek részt a sokoldalúan fejlett társadalom megvalósításában, a politikai-művelődési életben. A tanulmányosorozat a továbbiakban az évszázados testvéri együttéléstről, a tömegeknek és haladól képviselőiknek a társadalmi igazságosságért és a haladásért vívott közös harcáról ad történelmi áttekintést.

E közleményekkel történetíróink azt a feladatot szolgálják, amelyet pártunk a Politikai Nevelés és a Szocialista Kultúra Kongresszusán ismételt hangszúlyozott: a hazánkban élő nemzetiségek történelmének, kultúrájának és sokirányú kölcsönhatásának felmérése, újabb kutatások ösztönzése, az összefogás, a kölcsönös megértés és közeledés további fokozása. Ebben a felfogásban doktori értekezések is készültek az utóbbi évek során olyan témákról, mint: Stephan Ludwig Roth élete és munkássága (Michael Kroner); az erdélyi szászok település- és építészettörténete (Thomas Nägler, Paul Niedermaier). Eduard Eisenburger és Michael Kroner állította össze a *Szász-sváb krónikát* (tulajdonképpen a romániai németiség történetének compendiumát), amelyet még ez év őszére várnak a honismeret-tanítás támogatására iskoláink, de az érdeklődő olvasóközönség is. Jelenleg a Politikai Tudományok és a Nemzeti Kérdés Tanulmányi Intézetében folynak német kutatók segítségével az előmunkálatok egy összefoglaló tanulmány, amelynek témája: a

nemzeti kérdés megoldása Romániában. Ehhez járul a kérdés elméleti és gyakorlati vonatkozásairól a Ștefan Gheorghiu Akadémiához benyújtott néhány doktori értekezés is (Eduard Eisenburger: *Az együttélő nemzetiségek hozzájárulása a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom felépítéséhez Romániában*; Ernst Breitenstein: *Az együttélő nemzetiség fogalma*).

Örvendetes módon a romániai német irodalom története is túljutott már a tervek szakaszán. Le kell szögeznünk, hogy több nyelvész, mint Johann Wolf professzor is, nagyon komolyan vette idevágó társadalmi megbízatását; Wolf professzor nemrégiben jeles munkát tett közzé (*Kis bánági nyelvjárás*), amelynek nemcsak szakkörökben volt visszhangja. Ugyanakkor mind az öt germanisztikai tanszék előmunkálatokat végzett. E törekvéseket a szebeni kutatóközpont (irányítója Joachim Wittstock) terveivel szemléltethetjük. Munkatársai a következő feladatokat tűzték maguk elé: *Tanulmányok a romániai német irodalom újkori történetéhez* címmel egy nagyobb munka kiadását, mégpedig két részben, az 1849—1890 és 1890—1918 közötti időszakokét. A szövegek, amelyek az 1890 előtti korszak erdélyi irodalmára vonatkoznak, már elkészültek. Mindenekelőtt általános bemutatásról van szó (Az irodalom az 1849—1890-es időszak kulturális szerkezetében; A líra — kísérlet körülhatárolására és meghatározására; Célszerűség és teljesítmény az epikus műfajokban; Az erdélyi szász naptárirodalom), de részletbemutatásról is, a líra, epika, dráma műfaja szerint rendszerezve (dolgozatok a következő írókról: Friedrich Wilhelm Schuster, Michael Albert, Friedrich Krasser, Traugott Teutsch, Viktor Kästner, Gustav Seivert, Gustav Schuller, Albert Almacher; a dolgozatok szerzői: Georg Scherg, Dorothea Götz, Siegfried Habicher, Stefan Sienerth, Arnold Kartmann, Răzvan Stoica és Joachim Wittstock). A kutatások jelenlegi állása arra enged következtetni, hogy az átfogó munka mindkét részét valószínűleg 1977-ben lehet átadni a kiadónak. Ezzel sor kerülne egy rendkívül fontos, már régen esedékes lépésre szülőföld-kutatásunk e területén is.

B. Zs. fordítása

Komparatiztikai érdeklődés a mai romániai magyar irodalomban

Egy régebbi tanulmányban (*Világirodalmi és komparatiztikai tájékozódás. Tanulmányvázlat a két világháború közötti romániai magyar irodalom-összehasonlítás történetéből*. Korunk, 1972. 1134—1141.) egy napjainkban sokat emlegetett tudományág szemléletmódjának, módszereinek, törekvéseinek jelentkezését próbáltuk áttekinteni romániai magyar irodalmunk első szakaszában. Az áttekintés folytatását — egészen napjainkig — két tényező is indokolja: az egyik, hogy a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Társaság (AILC) VIII., budapesti kongresszusa idején újra az érdeklődés középpontjába kerül a komparatiztika, a másik pedig, hogy a romániai magyar irodalomtörténetírás egészen belül is épp a felszabadulást követő három évtizedben (főképp az utolsóban) sokasodnak meg és válnak hangsúlyosabbá e tudományág hazai eredményei.

A felszabadulást követő új korszak világirodalmi és komparatiztikai érdeklődését — alapvetően más történelmi és társadalmi körülmények között — mindenekelőtt az intézményessé váló kutatások jelentkezése jellemezte. A kolozsvári egyetem és a marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskola magyar irodalomtörténeti tanszékei, az Akadémia kolozsvári és marosvásárhelyi fiókjai, a kolozsvári Folklor Intézet intézményes keretet nyújtottak ahhoz, hogy más tudományokkal együtt az irodalomtörténeti kutatások is fellendülhessenek. Az 1945—1946-os évben még megjelenő *Erdélyi Múzeum*, 1957-től az Akadémia magyar nyelvű folyóirata, a *Nyelv-és Irodalomtudományi Közlemények*, egy ideig a *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, valamint több irodalmi és művelődési profilú lap, folyóirat (*Korunk*, *Igaz Szó*, *Utunk*, *Művelődés*, *Könyvtári Szemle*) nyilvánosságot biztosított az önálló kutatási eredményeknek, s különösen a hatvanas évek végére az irodalomtörténetírás egyéb területei mellett a kapcsolattörténeti és komparatiztikai tárgyú cikkek, tanulmányok is gyakoriak lehettek hasábjaikon. Ez a jelenség a román irodalomban is megnyilvánuló érdeklődéshez kapcsolódott, s azt eredményezte, hogy főleg az utolsó évtizedben ennek a tudományágnak a fellendüléséről s ezen belül sajátos feladataink és szükségleteink tudatos felméréséről beszélhetünk. S az irodalomtörténetész-kutatók között még többben vannak, akik egy-egy magyar irodalomtörténeti kérdés felvetése során a komparatiztikai szemléletet, a jelenség egyetemes összefüggésben való vizsgálatának szempontját hasznosítják.

Az 1945—1954 közötti első évtized irodalomtörténeti kutatómunkájára régebbiről ismert nevek újrajelentkezése jellemző. A Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán ott találjuk György Lajost, aki ekkor írja *A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai* (1946) című — irodalomtörténeti pályáján új orientáció kezdetét ígérő — tanulmányát. Az esztétika tanára, Benedek Marcell szerteágazó munkássága ekkor szintetizálódik először *Az irodalmi műveltség könyvében* (1946), amely a világirodalom legkülönbözőbb korszakaira és jelenségeire s a közöttük lévő kapcsolatokra, összefüggésekre vonatkozó megfigyelések gondolatébresztő tárháza, s épp komparatiztikai vonatkozásban válhatott volna kiterjedt kutatások indítékává. Sajnos, mindkettőjük egyetemi pályája hamar lezárult, még mielőtt tudásukat a következő nemzedékek formálásában is gyümölcsözteszthették volna. Ugyanennek az időszaknak az irodalmi tájékozódását formálja a francia tanszéken Zolnai Béla, a német tanszéken Molter Károly, majd az esztétikain, Benedek Marcell távozása után, az egyetemes irodalom tárgykörében meghirdetett előadásaiival (*Romanticizmus és realizmus*, 1947—1948) Szabédi László.

Az új irodalomtörténeti kutatások irányának meghatározásában különleges szerepet játszik Gaál Gábor; 1946-tól a Bolyai Tudományegyetemen előbb a filozófia, majd a magyar irodalomtörténeti tanszék professzoraként tart kurzusokat, s ugyanakkor az *Utunk* főszerkesztője, az Akadémia tagja, az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó *Haladó Hagyományaink* címet viselő sorozatának szerkesztője s e szakasz legnagyobb tekintélyű kritikus. Az ő cikkei, tanulmányai — a két világháború közötti korszak publicisztikai fogantatású és gyakorlati igényeket szem előtt tartó íráshagyományát folytatva — széles körben hatnak, s ezáltal nő meg jelentőségük, akár a kölcsönös megismerés korparancsának hangoztatásáról (*A történelem hidege ellen*, 1946), akár a román kultúra nagyjainak beépítéséről a ma-

gyar olvasó tudatába (*Eminescu*, 1949; *Tanuljunk Caragialétól*, 1952), akár a klasszikus orosz irodalom tanulságainak közvetítéséről ír (*Puskín és a realizmus*, 1949; *Csernisevszkij*, 1949; *Bjelinszkij olvasásakor*, 1951), vagy a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok egy-egy mozzanatának szélesebb körű megismertetését tűzi ki célul (*Gogol és Arany János*, 1952). Bár ekkor az összehasonlító irodalomtudományról mint olyanról még nem esik szó irodalmi életünkben.

A kolozsvári egyetem magyar tanszékének az ötvenes évek végétől a romániai magyar irodalomtudomány körén belül a kapcsolattörténeti és komparatiztikai problémák állandó felvetésében, a fiatal kutatónemzedék nevelésében is jelentős szerep jutott. Ennek a tanszéknek a tagja, majd vezetője volt Jancsó Elemér, a felvilágosodás és az erdélyi magyar színháztörténet kutatója, akinek tanulmányaiban a témákból eredő természetességgel érvényesültek a már fiatal éveiben megismert komparatiztika eredményei, módszerei. Az erdélyi felvilágosodás francia kapcsolatai, a magyar, a román és általában a kelet-európai felvilágosodás párhuzamosságai, találkozásai mellett a román—magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok egyes mozzanatait is feltárta, hangsúlyozva (már 1962-ben) a komparatiztikai módszer eredményességét a konkrét kutatásokban.

A magyar irodalom tanszék másik tagja — egy ideig szintén tanszékvezető tanára — Csehi Gyula a régi *Korunk* munkatársaként a francia materialista filozófia s a román szocialista irodalom és kritika kutatásának oldaláról, majd az irodalomelmélet felől (amelynek hosszabb időn át tanára volt) közelített a komparatiztikához. A nemzetközi szocialista irodalom történetét, a marxista irodalomelméleti gondolkodás XIX. századi képviselőinek (Gherea, Lafargue, Mehring, Plehanov, Lunacsarszkij) munkásságát s a romániai magyar szocialista irodalom két világháború közötti képviselőinek művét kutatva (*Munkásosztály és irodalom*, 1963; *Baloldali forrásvidék*, 1973), a „szocialista irodalom”, a „proletárirodalom” fogalmának árnyalt meghatározására törekedve hasznosította kutatási módszerként a komparatiztikát. Irodalomelméleti kutatásai felé mutatnak *Klió és Kalliópé* (1965) és *Modern Kalliópé* (1969) című művei, amelyek hatalmas világirodalmi anyag alapján valóság és mű összefüggéseinek bonyolult mechanizmusát s irodalomelméleti tanulságait tárják fel Homérosztól Tolsztojig. Ha Jancsó Elemér munkásságában az összehasonlító irodalomtörténet kutatásainak a pozitívizmus és a szellettörténet felől a marxista irodalomszemléletig vezető sajátosságát jelezhetjük, Csehi Gyula komparatiztikai érdeklődését a komparatiztikai módszerrel elérhető irodalomelméleti eredmények és az irodalomszociológia felé mutató összefüggések vonatkozásában érezzük egyedien.

A tanszék harmadik professzorának, Szigeti Józsefnek a régi magyar irodalom tárgykörébe tartozó irodalomtörténeti tanulmányaiban (*A mű és kora*, 1970) egy komplex strukturalista-komparatiztikai megközelítés tűnik szembe. Különösen érvényes ez *A Balassi-comoedia és szerzője* című tanulmányára, amelyben a görög tragédiának és Bornemisza Péter *Magyar Elektrájának* elmélyült összehasonlító elemzése nyomán jut el arra a feltételezésre, hogy az eddig ismeretlen szerzőjű Balassi-comoediát tartalmi, eszmei és drámaépítkezési érvek alapján szintén Bornemisza Péternek tulajdonítsa. Ugyancsak az összehasonlító módszer megtermékenyítő hatása figyelhető meg Apáczai-tanulmányában, a *Szigeti veszedelem* eredeti-jének és Zrínyi Péter által készített horvát nyelvű áttüzetésének összevetésében (*A két Zrínyiász*), valamint az említett kötetben közzétett Balassi-tanulmányában.

A komparatiztikának az utolsó évtized romániai magyar irodalomtörténetírásában (főképp a hetvenes évek elejéig) mutatózó térhódítására utaló tény, hogy némely folyóiratunk — főképp a *Korunk* — több ízben is foglalkozott az összehasonlító irodalomtörténetírás elméletének és hazai lehetőségeinek kérdéseivel, eredményeinek hasznosításával az irodalomtudományban, a magyar irodalomtörténet különböző korszakainak vagy a népköltészetnek a kutatásában. Jancsó Elemér, Faragó József, Engel Károly, Csehi Gyula, Szigeti József, Dávid Gyula, valamint Vajda György Mihály, Alexandru Dima e témákról megjelent tanulmányai — épp úgy, mint a tudományágban jelentkező újdonságokról szóló beszámolók — nemcsak érdeklődésről, hanem a hazai komparatiztika fellendüléséről is tanúskodnak. Közben nem szűnt meg, sőt hangsúlyozottabbá vált az esszé és kritika műfajában az összehasonlító és világirodalmi kitekintésre törekvő (Bretter György, Deák Tamás, Rácz Győző, Tamás Gáspár Miklós kötetei), s egyre gyakoribbak az olyan tanulmányok, amelyek már nemcsak érintőlegesen sorolhatók egy ilyen számbavétel tárgykörébe.

Az első helyen az összehasonlító tematikában a román—magyar irodalmi kapcsolatokkal, párhuzamokkal foglalkozó, a román irodalom nagy értékeit a magyar olvasó világához közelítő művek, tanulmányok vannak, s ez azt tanúsítja, hogy

a romániai magyar irodalomtörténetírás felismerte azt a sajátos területet, amelyen a legnagyobb illetékességgel a legtöbbet nyújthatja.

Az előbbieken már jeleztük, hogy a román—magyar irodalmi kapcsolatok és összehasonlítás témái — természetszerűleg — már a két világháború között és a felszabadulás utáni első évtized hazai magyar irodalomtörténetírásában is jelen voltak. Bitay Árpád, Kristóf György, Jancsó Elemér és mások munkásságának nem jelentéktelen eredményei kapcsolódnak a román és a magyar irodalom közötti párhuzamok, kapcsolatok kutatásához és feltárásához. Lényegében az ő előkészítő munkájuk, sőt személyes ösztönzésük hatását kell látnunk abban, hogy a hatvanas évektől egyre számottevőbb eredményeket mutathatunk ki az alapozás terén, sőt jelentkeznek kifejezetten a román—magyar irodalmi komparatiztika kérdései iránt érdeklődő kutatók is.

Az alapozással kell kezdenünk: a kapcsolatok bibliográfiai számbavételével. S itt mindjárt két irányban is eredményes munkát mutathatunk fel: Domokos Sámuelnek, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem docensének a bukaresti Irodalmi Könyvkiadónál megjelent könyvét (*A román irodalom magyar bibliográfiája*, 1966) s Réthy Andornak, a közelmúltban elhunyt kolozsvári bibliográfusnak a hagyatékában maradt munkáját (*Adalékok a magyar irodalom román bibliográfiájához*), amelynek sajtó alá rendezése most van folyamatban, s amelynek jelentőségéről néhány egyéni bibliográfiaként megjelent részlete alapján máris képet alkothathatunk. Irodalomtudományuk nagy vesztesége, hogy a bibliográfiának ez a fáradhatatlan munkása nem fejezhette be s nem rendezhette sajtó alá gyűjtését.

Ugyancsak lezárt életművel állunk szemben Kakassy Endre esetében, aki az újságírástól s a műfordítástól jutott el a román—magyar kapcsolatok tudományos értékű kutatásáig. Az ő nevével kapcsolatban mindenekelőtt Eminescu-monográfiáját (*Mihail Eminescu élete és költészete*, 1962) kell említenünk, amely nemcsak a magyar olvasó számára nyújtott igényes összefoglalást a legnagyobb román költő életéről és művéről, hanem a román irodalomtörténetírás is értékelte önálló eredményeit a költő pályájának egyes részleteit illetően, valamint a magyar irodalommal való kapcsolatának, műve magyar fogadtatásának alapos feltárása terén. Második könyvének (*Mihail Sadoveanu*, 1964) befejezését már korai halála akadályozta meg, de ezt is, akárcsak a román—magyar kapcsolatok más kérdéseit felvető tanulmányait, nagy anyagismeret, elmélyülés, a tudományos eredmények szélesebb olvasórétegeket is meghódító közvetítése teszi maradandóvá.

A kutatók középnemzedekéből a román—magyar összehasonlító folklórkutatás terén dolgozó Faragó József nevét kell mindenekelőtt kiemelnünk. Több évtizedes, nemzetközi szakkörökben is elismert tudományos eredményei klasszikus balladák és mesemotívumok vándorlásának, átalakulásainak, a különböző népek költészetében való újjászületésének kutatásához, feltárásához fűződnek (a Ludas Matyi-figura a népköltészetben és a világirodalomban, Creangă-mesék továbbélése a magyar népmesekeincsenben, a magyar Miorița, a csángó folklór román történelmi elemei, a Kőműves Kelemen-ballada és a Mesterul Manole összehasonlító elemzése stb.). Részletkérdésekre vonatkozó számtalan tanulmánya, közleménye mellett bizonyos jelenségek átfogó vizsgálatára, elemzésére is vállalkozik; a román epikus népköltészetet Kiss Jenő fordításában bemutató ötkötetes sorozat elé írott bevezető tanulmányai pedig már a román—magyar összehasonlító balladavizsgálat terén elért eredményeit is körvonalazzák. Ugyanakkor érdeklik a komparatiztika folklórszociológiai s az összehasonlító folklórkutatás elméleti kérdései is.

Mikrofilológiai érdeklődésű és hajlamú a romániai magyar irodalomtörténetírásban Engel Károly, 1975-ig az Akadémia kolozsvári Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének, ma a kolozsvári fiók könyvtárának tudományos kutatója; témáival a XVIII. század második felétől napjainkig terjedő korszakot fogja át. Mint a könyvtári és levéltári források buzgó kutatója, gyakran hoz felszínre ismeretlen adatokat, elfelejtett összefüggéseket Csokonai műveinek román visszhangjáról, a magyar kéziratok énekeskönyvekben fennmaradt és román világi énekekről, a francia kultúra XIX. századi erdélyi ismeretéről köz- és magángyűjtemények francia anyaga alapján, feleleveníti a román—magyar művelődési kapcsolatok felledésbe merült mozzanatait, foglalkozik Jósika Miklós műveinek, Benedek Elek tevékenységének román vonatkozásaival stb. Témaválasztásai és a legkisebb részletek gondos felkutatása-feltárása révén leginkább Bitay Árpádhoz áll közel, bár nála nyilván nagyobb szerepet kapnak a vizsgált jelenségek társadalmi-történelmi összefüggései.

A komparatiztika egy másik témacsoportja — amelyben egy költő vagy író útját kíséri végig a kutatás egy másik irodalomban — szintén megtalálható a romániai magyar irodalomtörténetírásban, s főként a román—magyar irodalmi kapcsolatok terén gyakori, hiszen a fogadtatás módja a két irodalom közötti kö-

zeledési törekvések, a kölcsönös megismerésen át a megbecsülés útjának feltárására is alkalmat szolgáltat. Természetesen a vizsgálódásban a módszer itt is lehet túlnyomóan pozitívista, amikor a kutató meglegszik a fogadtatást jelző irodalomtörténeti tények felsorakoztatásával, s lehet a jelenségek mélyére hatolóan elemző, amikor egy-egy író fogadtatása tulajdonképpen a szóban forgó két irodalom-típlógiai összehasonlítására, a rokon- és eltérő vonások mélyebb elemzésére ad alkalmat. Egy-egy évforduló alkalma kedvelté tette ezt a tanulmánytípust az irodalmi sajtóban, de a vizsgálódásnak csak akkor van távolabbi haszna, ha a jelenségek és a felszínen mutatkozó összefüggések szintjéről a recepció tényein át a két irodalom kapcsolatának komplex mechanizmusát, társadalmi-történeti és esztétikai tényezőit sikerül felszínre hoznia.

Nem jelentéktelenek azok a kutatások sem, amelyek a romániai magyar irodalomtudományban a komparatiztikai törekvések előzményeit, múlt századi vagy két világháború közötti úttörők munkásságát tárják fel. Már jeleztük, hogy ebben a témakörben Kristóf György az úttörés érdeme, aki nagyobb tanulmányt szentelt Meltzl Hugó munkásságának és az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapoknak*. Az utóbbi évtizedben mindkettő megközelítésére több oldalról is sor került: Engel Károly az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* örökségét tanulmányban, Gaal György egy, a folyóirat anyagát szemelvényesen be is mutató kötet (1975) bevezető tanulmányában elevenítette fel, míg Kozma Dezso a kezdeményezést mint a múlt századi kolozsvári irodalomtörténeti hagyomány egyik értékes mozzanatát a Petőfi-kutatás oldaláról méltatta. Ugyanígy került sor a múlt századi erdélyi magyar komparatista iskola (Meltzl Hugó, Imre Sándor, Haraszti Gyula) újraértékelésére Engel Károly részéről a romániai komparatiztika egészét áttekintő akadémiai szintézis (M. Bucur—B. Capesius—Dávid Gy.—Al. Dima—Engel K.—R. Florea—E. Manu—I. Oprişan—O. Papadima: *Istoria și teoria comparatizmului în România*, 1972) egyik fejezetében, s a két világháború közötti és a felszabadulás utáni világ-irodalmi és komparatiztikai tájékozódás vázlatos áttekintésére a másikban (e tanulmány szerzőjétől). Ugyanakkor külön tanulmányok vállalkoznak Bitay Árpád, Kristóf György és György Lajos munkásságának méltatására, elemzésére (Gaal György, Katona Ádám, Kovács Ferenc).

Feltétlenül említést érdemelnek, ha szerzőik munkásságában alkalomszerűen jelentkeznek is, Balla Ernő, Iszák József, Mózes Huba, Nagy Ágnes, Sóni Pál tanulmányai a román—magyar, és Ritoók János tanulmányai az erdélyi szász—magyar irodalmi kapcsolatok köréből (ez utóbbi különösen, hiszen egy, a romániai magyar irodalomtörténetírásban kevésbé figyelemre méltott, s irodalomtörténeti súlyához mérten eddig alig ismert területen tesz első lépéseket).

A felsorolt eredmények a hazai komparatiztika fellendülésének idején a román irodalomtörténetírásban is számba vehető eredmények szomszédságában, azoktól is ösztönözve születtek, s öröndetes volt, hogy a hetvenes évek küszöbén, a tetőzés idején, az Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének összehasonlító irodalomtörténeti munkaközössége is felfigyelt ezekre az eredményekre. Néhány országos komparatiztikai konferencián a romániai magyar kutatók is részt vettek; Csehi Gyula jelen volt az AILC szervezésében háromévenként rendezett nemzetközi kongresszusok sorában megtartott 1970-es, bordeaux-i Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Kongresszuson is, s ezzel egyidőben a romániai magyar kutatók tanulmányai már nemcsak a hazai magyar tudományos közlönyben és az irodalmi sajtóban, hanem az Akadémia kiadványaiban is helyet kaptak: Engel Károly, Mózes Huba és Dávid Gyula tanulmányait a *Probleme de literatură comparată și sociologie literară* című kötet (1970), Ritoók János Klingsor-tanulmányát az erdélyi román—magyar—szász kapcsolatokkal foglalkozó *Interferenzen* című könyv (1973) közölte, s romániai magyar irodalomtörténészek munkájának eredményeként a romániai komparatiztika történetét feldolgozó akadémiai szintézisben (*Istoria și teoria comparatizmului în România*, 1972) három fejezet foglalja össze a hazai magyar összehasonlító kutatást az 1870-es évektől napjainkig.

A legutóbbi években a komparatiztika iránt mintha alább hagyott volna az érdeklődés a romániai magyar kutatókban. Holott a munkának — tisztában vagyunk vele — még csak a kezdetén vagyunk. Alapvető munkaeszközök — a magyar irodalom román bibliográfiája (Réthy Andor és Váczy Leona munkájának eredményeként), Domokos Sámuel bibliográfiájának az 1960—1970 közötti időszakot átfogó folytatása, Dorothea Sasu *Petőfi a román irodalomban* című analitikus bibliográfiája — várnak megjelenésre, s ugyanakkor tennivalóink közé tartozik a kapcsolattörténeti elméleti és módszertani kutatások elmélyítése, kiterjesztése, s mindent összevetve egy rendszeresebb, távlati feladatok felé is tekintő kutatótevékenység intézményes keretek közötti fellendítése.

Biztató, hogy van kikre és mire építenünk.

Adorno zeneszociológiája, avagy egy fiatal tudomány nehézségei

„A művészet világának szociológiai megközelítése amatőröknek való és diletánsokhoz szóló tudomány“ — ezzel a kijelentéssel kezdi Kneif Tibor *Musiksoziologie* című munkájában az Adornóról szóló fejezetet. Végtelen szentencia ez, s nem csupán Adorno zeneszociológiai tevékenységének elemzésére készlet, de általában a zeneszociológia lehetőségeinek megvitatására.

A zeneszociológia viszonylag későn, századunk első felében, sok más szociológiával párhuzamosan jelent meg. Az elmúlt évtizedek szociológiai dömpingje, a társadalom nem szociológikus szféráinak, a művészetnek és a tudománynak bevonása a szociológiai vizsgálódás körébe a társadalmi dinamizmus és az összes társadalmi megnyilvánulások között meglévő kapcsolatok és kölcsönviszonyok felismerésének köszönhető. A zeneszociológia megjelenéséhez nyilván a technikai-szerkesztési részletekben elvesző hagyományos muzikológiával kapcsolatos elégedetlenség is hozzájárult: a muzikológia képes ugyan a zenei eljárásokat és a mű alkotóelemeit tisztázni, de az általánosítások és bizonyos lényegbe vágó ítéletek már nem férnek bele. A zeneszociológia létrejöttét a formalista esztétikák is elősegítették — negatív értelemben — azzal, hogy a művészet létrejöttének, terjesztésének és recepciójának társadalmi vonatkozásait kirekesztették az esztétikai kutatás köréből.

A zeneszociológia éltető eleme viszont az a meggyőződés, hogy az említett társadalmi vonatkozások nem csupán a zene életének külső keretét biztosítják, hanem magához a zene lényegéhez tartoznak: „a zene autonóm logikája és a zenei kifejezés komponisztikai igényei a zenétől látszólag teljesen idegen társadalmi követelmények abszorbeálását teszik szükségessé; ezek a követelmények a zenében művészi szükségszerűséggé válnak“ — írja Adorno az *Einleitung in die Musiksoziologie*-ban.

A zeneszociológia tudományának kiváló kezdeményezője, Theodor Wiesengrund Adorno (1903—1969) a frankfurti iskola illusztris képviselője, a modern zene teoretikusa volt. Tevékenysége eleve magas színvonalat biztosított a zeneszociológiai kutatásoknak, az általa felvetett problematikától pedig egyetlen zeneszociológus sem tekinthet el. Érvelésének ereje mindenekelőtt sokoldalú felkészültségéből származik: filozófiát, szociológiát, pszichológiát és zeneszerzést tanult — többek között Alban Bergtől —, úgy, hogy a szigorúan vett zenei elemzést (például Schönberg *Fűvósötösének* elemzését) éppen olyan magas szakmai színvonalon végzi, mint a tisztán filozófiai jellegű kutatásokat (példa erre a *Három tanulmány Hegelről*). Az adornói gondolkodás esszéisztikus, sőt aforisztikus formája szinte lehetlenné teszi azt, hogy részletesen beszámoljunk a zeneszociológia feladataival és módszereivel kapcsolatos gondolatairól, a helyszűke pedig zeneszociológiai teljesítményeinek felsorolásában akadályoz. Így szükségképpen a jellegzetesség kiemelésére szorítkozunk, vagyis a diszciplína egésze szempontjából fontos vonások felmutatására.

Adorno 1966-ban publikálta „kritikai elmélet“-ének alapvető dokumentumát, a *Negative Dialektik* című munkát, amelyet megkönnyíti, hogy bepillantsunk gondolkodásának kulcsszái mögé. Valóságos „ars cogitandi“-val van dolgunk, amely felveti és összefüggő formában tárgyalja elméleti álláspontját, azokat a főbb kategóriákat, amelyekben mintegy sűrítve kapjuk a „kritikai elmélet“ lényeges mondanivalóját. Ebben a munkában fejti ki a negatív dialektika fogalmát*, itt számol be a rendszeres gondolkodással szemben kialakult averzióinak okairól, és itt

* A negatív dialektikából, amelyet egyesek (például U. Sonnemann az *Über Adorno* című kötetben — Suhrkamp, é.n. — megjelent tanulmányában) „a dialektika általános rekonstrukciójának“, a hegeli és a marxista dialektikától minőségileg különböző dialektikának tartanak, tulajdonképpen hiányzik a szintézis mozzanata; Adorno hevesen visszautasítja a pozitív mozzanat és az azonosság megvalósulási lehetőségét. Amint írja: „A negatív dialektika az azonosság hiányának következetes tudomásulvétele.“ (*Negative Dialektik. Gesammelte Schriften* 6. Suhrkamp, 1973. 17.)

vázolja fel a „konstellációs elvet“*, egy új típusú filozófiai gondolkodás alap-
elvét. De ebben a munkában fejti ki Adorno a tárgy és a módszer viszonyával
kapcsolatos álláspontját is. A *Negatív dialektikában* tehát Adorno zeneszociológiai
kutatásainak elméleti alapjait is megtalálhatjuk.

Persze rögtön felvetődik az a kérdés, hogy ezek az általános filozófiai fogan-
tatású módszertani elvek milyen mértékben alkalmazhatók a szaktudományokban,
a zeneszociológiában; és ha Adorno legfontosabb módszertani elve a „módszer-
nélküliség“, legalábbis Kudszus szerint, akkor egy ilyen álláspontnak milyen kö-
vetkezményei lehetnek a zeneszociológiára mint tudományra?

Manapság általánosan elfogadott vélemény szerint a jelentősebb szociológiai
kutatásokat három szinten kell megalapozni: szükség van a társadalom egészét át-
fogó teóriára, egy középszintű elméletre, amely az általános társadalomtudományi
fogalmakat operacionális fogalmakká alakítja, végül munkahipotézisre, az empiri-
kus-konkrét kutatás módszeres előkészítésére. Adorno esetében az első két szint
összekeveredik egymással, és a módszer primátusa megszűnteti az átfogó elmé-
tet, az ontológiát (társadalomontológiát). Ez a helyzet nem meglepő, hiszen Adorno
szerint a filozófia hivatása az, hogy kritikai és dialektikus legyen.

A konkrét szociológiai kutatás számára ezek a módszertani elvek túlságosan
általánosak, ugyanis nem transzformálhatók operacionális fogalmakká, tehát gy-
akorlatilag nem használhatók; az elmélet számára viszont túlságosan módszertaniak,
vagyis globális társadalomelmélet kidolgozására sem alkalmasak. H. Kudszus is vi-
lágosan érzékeli ezt a helyzetet, sőt helyesli Adorno álláspontját, amikor megál-
lapítja: „A filozófiában annyira szociologikusan, a szociológiában pedig annyira
filozofikusan jár el, hogy mindaz, amit a filozófia elemi iskolájában a szociológia
és a filozófia különbségéről tanultunk, egész egyszerűen tárgyalanná válik.“

A különbségek ilyen megszüntetése egyébként kifejezi Adornónak a szellemi
munkamegosztással kapcsolatos, írásában gyakran hangoztatott, elítélő álláspon-
tját. De a két szint összemosódása nem csupán az egységes elméletet szünteti meg;
ez az oka annak is, hogy az elmélet és a konkrét kutatás, a konkrét elemzés kö-
zött áthidalhatatlan szakadék támad, legalábbis ez a kapcsolat rendkívül törékeny,
kevésbé bizonyított, tehát korántsem meggyőző. És ha Kneif Tibor túloz is, amikor
azt állítja, hogy Adorno esetében „az empirikus valóság szuverén elejtéséről“ be-
szélhetünk, tény az, hogy a zenei alkotások, stílusok elemzéséből hiányzik az *adott*
elméleti interpretáció szükségszerű voltának bizonyítása. S noha ezek az elemzé-
sek mindig érdekesek, újszerűek, frappánsak, azt már nem dönthetjük el, hogy
igazak-e, vagy sem.

Igen jó példa erre Adorno Beethoven-elemzése. Adorno szerint Beethoven al-
kotásának művészi megoldásaiban jelen van a társadalom antagonisztikus totali-
tása. A társadalom lényege mint a zene lényege van jelen olyannyira, hogy a mű-
vészi konstrukció kategóriáit társadalmi kategóriákként lehet értelmezni: „A pol-
gári szabadságért folytatott küzdelem, a totalitás dinamikus kibontakozása vissz-
hangzik [Beethoven] zenéjében“ — írja az *Einleitungban*. A zenei témák és a
zenei karakterek konfrontációja, a szenvedés és annak feloldódása az egészben,
tulajdonképpen valamennyi zenei eljárás megfelel a polgári társadalomban meg-
lévő partikuláris érdekek összecsapásának, a polgári társadalom egészének ta-
laján zajló küzdelmeknek. Beethoven zenéjében „a totalitás, az egész [...] nem
valamilyen általános fogalom, amely részmozzanatként mindent maga alá rendel,
hanem a zenei alkotás lényege és eredménye“. A zenei kibontakozás szakadatlanul
tagadja a partikuláris mozzanatokat, amelyek végül is integrálódnak abban a to-
talitásban, amely a zenei jelentést kölcsönzi számunkra. A zenei egész értelmezé-
sében eltér a konvencionális felfogástól: a repríz felerősíti a totalitás gondolatát,
és a tagadott mozzanatok megismétlése formai egyensúlyt teremt: „A repríz egy-
részt a [zenei] folyamat eredménye, másrészt retrospektíve e folyamat motiváció-
ja is.“**

Beethoven egyes munkáiban ez az affirmatív, jelentést biztosító gesztus a ze-
nei anyag fejlődésén kívül marad, nem kapcsolódik szükségszerűen a zenei épít-

* Adorno elégedetlen „a fogalmak hierarchiájában“ való gondolkodással (*Negative Dialektik*, 164.),
és a konstellációs elv bevezetésével kívánja ezt helyettesíteni. A tárgy körül dinamikus egyensúlyban
elhelyezett fogalmak lehetővé teszik a tárgy összes — mennyiségi, de főképp minőségi — vonásainak fel-
tárását, és a meghatározásokat a fogalmak konstellációjával helyettesíti. E módszer objektivitása a
tárgyra vonatkozó kijelentések összhangjából, és nem a meghatározások fogalmi rendjéből származik.

** Adorno szerint a dinamikus és statikus mozzanat egyensúlyja megfelel egy olyan történelmi pill-
anatnak, amikor egy osztály már kilép a statikussá vált régi rendből, de még nem veszítette el
saját princípiumának dinamizmusát.

kezés anyagához, és a zeneszerző ilyenkor a zenei forma egyensúlyával tulajdonképpen idealizálja a tőle végül is különböző társadalmi valóságot. Adornónak az *Einleitung*ban kifejtett következtetései szerint Beethovenél — akárcsak minden nagy muzsikában — a társadalom „szublimáltan, kritikailag és megbékélten” lép be a művészetbe, „anélkül, hogy ezeket a vonásokat véglegesen elválaszthatnók egymástól”.

Adorno zenei elemzései és interpretációi olyan fogalmakra épülnek, amelyek nem eléggé tiszták sem elméletileg, sem a zenei anyaggal való viszonyaikban. Az igazság, az autenticitás, az eldologiasodás és az ideológia fogalmának használata a zenei elemzésben legalábbis ellentmondásos, noha a művek, zeneszerzők, stílusok megítélésében ezekre a fogalmakra támaszkodik.* Ezért jogos Kneif Tibor szarkasztikus kérdése, hogy vajon milyen álláspontról interpretál Adorno abban a *Philosophie der neuen Musik*ban, amelynek konklúzióival nem értett egyet Schönberg, még kevésbé Strawinsky. Ezt az álláspontot Kneif az elemzett zeneszerzők alkotó módszerével kapcsolatos hipotetikus tudatalatti feltételezésében és a közönségre való reális hatás kimutatásában fedezi fel. „Ha Adorno más zeneszerzők igazságigényét illúziókként leplezi le a tudatalatti nevében, akkor meg kellene neveznie azt a fórumot, amely előtt a tudatalatti igaznak bizonyul” — jegyzi meg Kneif.

A szigorú tudományosság igényével fellépő Adorno a pozitivistá felfogással szemben fejt ki álláspontját. A Horkheimerrel közösen írt *Dialektik der Aufklärung*tól (1947) kezdve egészen a *Negative Dialektik*kal (1966) bezáróan Adorno nem győzi hangsúlyozni a pozitivistá tudományfelfogás egyoldalúságait, tisztán technikai-mennyiségi jellegét, azt, hogy noha valóban ellenőrizhető tényekkel foglalkozik, ezek a tények gyakran nem relevánsak, s azt is, hogy a jelenségek pozitivistá leírása jobbra teljesen alkalmatlan a lényeg megragadására. A zene szociológiai megismeréséhez nem elegendő a hallgatók reakcióinak vagy a terjesztés mechanizmusainak tényszerű leírása; az ilyen kutatásokat ki kell egészíteni a művészi tárgy tanulmányozásával.

Nyilván teljesen jogosak Adorno fenntartásai egy olyan „tudománnyal” szemben, amelyben — amint az *Einleitung*ban irónikusan megjegyzi — olyan banalitásokat fedez fel, hogy „a dzsesszt többen hallgatják a nagyvárosokban, mint falvakon, vagy hogy a tánczene inkább érdekli a fiatalokat, mint az idősebbeket”. De a megoldás nyilván nem az, hogy a pozitivistá-leíró tudományt egyszerűen behelyettesítsük egy értékelő-lényeglátató tudománnyal; ilyen tudomány ugyanis még nincs, még nem jött létre. Az ún. lényegre vonatkozó kijelentések jobbra ellenőrizhetetlenek, s az egymással ellentétes interpretációk igazságának eldöntésére még nincsenek megfelelő eszközeink. Arról van szó, hogy a tudománynak tényekből kell kiindulnia, és a tényanyagra vonatkozó tudományos kijelentéseknek elvileg ellenőrizhetőnek kell lenniük. Ezek az episztemológiai követelmények már a pozitívizmus létrejötte előtt kialakultak, s nyilván érvényesek a zenetudományra is, legyen ez a tudomány akármennyire is specifikus, tárgya pedig olyannyira komplex, mint a zene.

S ezek a nehézségek nem csupán Adorno életművével kapcsolatban vetődnek fel, hanem jórészt magából a diszciplína helyzetéből származnak. Egyébként ez derült ki a Nemzetközi Muzikológiai Társaság legutóbbi szimpozionján is (Zágráb, 1974), amely éppen a zeneszociológia problémáit vitatta meg. Dahlhaus, az egyik fő referátum (*Das musikalische Kunstwerk als Gegenstand der Soziologie*) szerzője szintetizálja a viták jelenlegi állását, kifejti, hogy a nézetek sokfélesége tulajdonképpen döntéskényszerből fakad: a zeneszociológia három összetevőjével kapcsolatban kell állást foglalnia a kutatónak, egyébként képtelen lényeges dolgokat mondani a zenéről. A három probléma megoldására még nincs egyértelmű módszer, s ezért a véleménykülönbségek olyan nagyok, hogy „nem biztos, mi vagy mi lehetne a zeneszociológia. Az opcióra kényszerítő három probléma a következő: tulajdonképpen mi a zene, milyen a zeneszociológia módszere, s mi a kutatás elsődleges tárgya.”

Dahlhaus megállapítja, hogy a zene technikai-formális és esztétikai elemzésének eredményeivel összehasonlítható a szociológiai elemzés (ahogy ezt Adorno felfogja, vagyis „a zene társadalmi jelentésének” elemzése) egyelőre szegényes és túlságosan általános, ezért nem képes az egyedi művészi alkotás sajátosságait meg-

* Ezt a problémát maga Adorno is világosan érzékelte, amikor ezt írja az *Einleitung* 240. lapján: „Csakis az igazság gondolatának kifejtésével szerezheti meg a zeneszociológia az öt megillető elméleti méltóságot.”

felelően leírni. Adorno szerint „az egyedi művészi alkotás szociológiai értelmezésének gondolata és az a posztulátum, hogy a zenei alkotást, elvileg, mint egy társadalmi folyamat vagy társadalmi struktúra kifejeződését kell megérteni és elemezni, inkább gyakorlati, mintsem elméleti okok következtében váltott ki szkepszist a kutatókban“.

Idézett referátumában Dahlhaus abban látja az adornói gondolkodás paradoxonát, hogy Adorno antagonisztikus ellentmondásokat akart összebékíteni; valamilyen harmóniát kívánt teremteni az egyedi műalkotással bíró technikai-formális elemzés és a szociológiai interpretáció között, amely az előbbivel ellentétben a zenét zenén kívüli, társadalmi természetű struktúrákból és tendenciákból magyarázza. Ez a módszerbeli ellentmondás a zeneszociológia határtudomány voltából származik; abból, hogy hol az egyik, hol a másik vonatkozását hangsúlyozzák a kutatók. „Minél biztosabbak a szociológiai kijelentések — vallja Adorno —, annál inkább zenén kívüliek. Minél mélyebbek a sajátosan zenei konfigurációkra vonatkozó kijelentések, annál szegényebbek és absztraktabbak szociológiai szempontból.“ Nem bizonyult gyümölcsözőnek e nehézség megszüntetésének XIX. századbeli módja, vagyis a zenetudományok merev elválasztása egymástól, s valószínűleg csak az interdiszciplináris kutatások mozdíthatják ki a holtpontról. „A zene esztétikai és szociológiai problémái szerkezetileg kapcsolódnak össze, elválaszthatatlanok egymástól“, mert „a zenében semminek sincs esztétikai értéke — még a hamis tagadásnak sem —, ami nem igaz társadalmi szempontból; és a zene semmiféle társadalmi tartalma sem számít, ha nem objektíválódik az esztétikumban“. Adorno ezt a meggyőződését alkalmazta és konkretizálta a Schönberg- és Stravinsky-esszéit tartalmazó *Philosophie der neuen Musik*ban, valamint a Mahlerről és Wagneréről szóló monográfiájában.

„A művészetszociológia eszménye — Adorno szerint — az objektív elemzések — vagyis a műelemzés — eredményeinek összhangja a szerkezeti és hatásmechanizmusok, továbbá a mérhető szubjektív benyomások elemzésével.“ Ha az empirikus kutatás számára hozzáférhető hatásmechanizmusok és a mérhető szubjektív benyomások elemzésében értékes eredményeket értek el a kutatók, a zeneművek tanulmányozásának területén roppant kevesen jutottak el Adorno színvonalán mozgó eredményekhez. Pedig úgy látszik, hogy a zeneszociológia jövője éppen a műelemzés szociológiai módszereinek kimunkálásától függ. Ilyen módszerek nélkül csak a zene életének szociológiájáról beszélhetünk, vagyis a zene társadalomtörténetéről, amely csupán a zenei alkotás társadalmi feltételeit, a zene terjedésének és befogadásának körülményeit képes leírni.

A kutatók többsége ma már világosan megkülönbözteti a zeneszociológiát a zene életének szociológiájától. Az említett szimpozícion Chr. Mahling például felhívja a figyelmet „a kutatás területének és tárgyának világos, tudományos indokolt megkülönböztetésére, továbbá a zene társadalomtörténeti, másrészt a zeneszociológiai módszertanának kidolgozására“. Persze, „a zeneszociológia létrejöttéhez — állapítja meg G. Supičič — szükség van a zene társadalomtörténetére, és a zene szorosan vett történetére is; e segédtudományokat a zeneszociológia nem nélkülözheti“.

Ezek az elméleti igények mindeddig nem valósultak meg a gyakorlatban, és az, amit ma zeneszociológiának mondanak, jobbára a zene társadalomtörténete csupán.

A marxista zeneszociológia hagyományosan bekapcsolja a műelemzésbe az anyagi-társadalmi viszonyok tanulmányozását. A zene társadalomtörténetének kutatása mindennapos gyakorlat; a marxizmus mindig is abból indult ki, hogy a felépítményi jelenségeket — végső soron — az anyagi alap határozza meg, az ilyen elemzések tehát nem ütköznek elméleti akadályokba, sőt, a társadalomtörténeti elemzések kezdeményezői általában éppen a marxisták voltak. De amint ez a marxista muzikológusok első szemináriumának (Prága, 1963) vitáiból kiderült, a szorosan vett zeneszociológiában eddig kevés eredményt értek el. A vita-índító referátum (*Szemináriumunk problémáiról*, előadó: A. Sychra) egyértelműen megállapítja: „Egy dolgot még nem oldottunk meg, és leginkább erre kell összpontosítanunk: nem oldottuk meg annak a viszonynak a problémáját, ami a műalkotás társadalmi-történelmi feltételezettsége, és a zenei konstrukció között van. [...] Materialista-történeti elemzéseinkben gyakran kielégít bennünket a »post hoc ergo propter hoc« megállapítása. Mintha a helyzet, amelyben a zenei mű létrejött, a meghatározott kor, a körülmények és az ideológiai harc viszonyai kellőképpen bizonyítanák azt az állítást, hogy ez a mű a kor és az ideológiai konfliktus kifejeződése-tükröződése. Így meghaladjuk ugyan az immanentizmust, de a vulgáris szociologizálás színvonalára süllyedünk.“

Mindebből kiderül, hogy a zenezsziológia fejlődése mindenekelőtt a kutatási módszerek, elsősorban a műelemzés módszereinek tökéletesítésétől függ, még akkor is, ha ez fokozott erőfeszítéseket követel a zene esetében. Úgy tűnik, csakis az empirikus-pozitív kutatások és az Adorno típusú minőségi-értékelő elméleti elemzések egyesítése vezethet megfelelő eredményekhez. És ha elfogadjuk, hogy „a zenezsziológia épületéről eltér az építészek és a lakók véleménye“, akkor világosan kiderül Adorno nagy jelentősége: ő volt az, aki megteremtette az alternatívát, vagyis új utat mutatott, amely alkalmas arra, hogy a felfedezők a tudás ismeretlen területére hatoljanak be.

IRODALOM

- Th. W. Adorno: *Einleitung in die Musiksoziologie*. Rowohlt, é.n. 223. — Uő.: *Thesen zur Kunstsoziologie*. — Angi István: *Két kategóriarendszer margójára. Lukács György és Th. W. Adorno*. Korunk, 1975. 3. — *Beiträge zur Musikwissenschaft*, 1963. 4. — Dahlhaus: *Das musikalische Kunstwerk als Gegenstand der Soziologie*. — *International Review of the Aesthetics and Sociology of Music*, 1974. 1. — Kneif, T.: *Gegenwartsfragen der Musiksoziologie*. Acta Musicologica, fasc. II—IV. 1966. 73. — Uő.: *Musiksoziologie*. Hans Gerig. Köln, 1971. 90. — Kudszus, H.: *Die Kunst versöhnt mit der Welt. Über Adorno*. 31. — Mahling, Chr.: *Soziologie der Musik und musikalische Sozialgeschichte*. International Review of the Aesthetics and Sociology of Music, 1970. 1. — A. Mihi: *ABC-ul investigației sociologice*. Cluj, 1972. — Supičič, I.: *Musique et société*. Zagreb, 1971. 18.

Sántha Ferenc: *Látogatás X-ben*

NAGY IMRE: SZALMAKALAPOS ÖNARCKÉP

NAGY IMRE: HORGASZÓ GYERMEKEK AZ OLT PARTJÁN

Nagy Imre életútja

Olyan emberrel találkoztam már, aki más vidékről Csíkba került, és ott úgy megszerette, hogy a viláért máshova el nem kíváncszott, de csíki embert, aki haza, szülőföldjére ne vágyakozott volna, olyat nem hallottam. Pedig, ahogy ők mondják, Csíkban tíz hónap hideg, és két hónap nem meleg. Tréfa nélkül, a régi világban, a hajdani Monarchia egész területéről a sor alá kerülő legények közül innen mindig nagy százalékban került ki katonaságra alkalmas fiatal, amit úgy is lehetne mondani, hogy csak az érte meg élve a katonaköteles életkort, aki nagyon szívós és edzett volt. A népművészet sem ismeri a gazdag cicomázást, az aprózott díszeket, hanem ruhán, szerszámon, épületen egyaránt a szerkezet és anyag hangsúlyozását, az arányok szépségét, a tömör formákat csodálhatjuk; cél-szerű és puritán minden, mert a létfenntartás kötött le minden energiát.

Ezt a lényegre koncentrááló gyakorlati szellemet kapta öröklül Nagy Imre, és érvényesítette életében és művészetében mindvégig. Túlzás lenne azt állítani, hogy már kisdíák korában pontosan tudta volna, mit akar és mit nem, mire lesz szükség a életben, de annyi bizonyos, hogy már akkor okát szerette volna tudni, mit miért kell tennie, természetszeretete megnyilvánult a tantárgyak közötti válto-gatásban. A tanítóképző elvégzése után az ő életébe is — mint egész nemzedékének pályakezdésébe — beleszólt a világháború. Nem tragikusan, de egyrészt késleltette, másrészt jó irányba segítette a kibontakozását; szerencséje volt első alkal-mal olyan művészekkel találkozni, mint Szőnyi István, Nagy István, Márton Ferenc, majd Varga Nándor Lajos.

Először szobrász szeretett volna lenni — a bunker agyagfalába mintázott jelenetekkel hívta fel magára a figyelmet a fronton, a tanulást is szobrász-növendékként kezdte. A háború okozta késedelem javára szolgált abban is, hogy alkalmá adódott ösztönös alkotóerejét próbára tenni, hátrányos következmények nélkül, a mezőtúri katonai művésztelepen és szabadon végzett budapesti tanul-mányai alatt, Istók János, Rápolty, majd Stróbl Alajos műtermében. Ezek után a főiskola fegyelmét nem veszi megkötöttségnek, hanem jól tudja hasznosítani minden előnyét. Hamar rájön, hogy mindennek nélkülözhetetlen alapja a rajz-tudás, addig nem képes kifejezni gondolatait, amíg nem tudja a nyelvtant és a helyesírást, hát aszketikus fegyelemmel nekifekszik és megtanulja. A grafika izére rávezeti a sok rajzolás, de valószínűleg szerepet játszik ebben az a tény is, hogy szoros baráti körében olyan rézkarcolók vannak, mint Szőnyi István és Varga Nándor Lajos, meg aztán tanárai között is a legerősebb egyéniség Olgyai Viktor, a modern magyar sokszorosító grafika jelentős úttörője. Szőnyi életében is oko-zott hátramaradást a háború, de ő is tudott közben dolgozni, s a háború végén már elismert művész, 1920-ban gyűjteményes kiállítást nyit az Ernst Múzeumban, nem csoda hát, ha legtöbb kollégájára erősen hatott. Festészetben Szőnyi ellentéte, a mindent elárasztó fény helyett csattanó kontrasztokkal, nagy, kemény formák-kal, dekoratívan dolgozó Aba Novák Vilmos is már 1912—1914 között látogatta volt a főiskolát, 1918-ban pedig folytatja tanulmányait. Nagy Imre egy évvel, illetve kettővel idősebb náluk, de ő a kezdő, érthető hát, ha sok vád érte, hogy Aba Novák utánzója. Az eszközök megszerzésének időszakában még nem lehet kialakult stílusa senkinek, természetes az átállás, ha olyan erőteljes, kialakult egyéniség mellett dolgozik. Hanem miután ura a ceruzának, ecsetnek, rézkarcoló tűnek, külső eseményeknél fontosabb dolog történik az életében, éspedig felteszi a kérdést magának: mit, miért, kinek? És hazajött Zsögödre.

Tudta jól, hogy magány vár reá, de az otthon melege is. Erdélyben a húszas évek elején nagyon szétszórta működött néhány művész, zárt kiskörök léteztek, a modern művészet képviselői leginkább helyüket keresgélő fiatalok voltak, Mattis-Teutsch külföld felé tájékozódott, legtöbb kapcsolata Párizshoz és Berlinhez kötötte ez idő tájt. Nagybányának megvolt a régi híre — ha a régi ereje, egysége nem is —, sokan látogatták még. Egyrészt olcsó volt az élet, a szállás és élelem, a helybeliek hozzászoktak a művészetet tisztelni, másrészt a vendégművészek között sok jeles festővel lehetett találkozni: nemcsak a hagyományos nagybányai szellem-ben alkotókkal, hanem moderneikkel is. Itt ismerkedett meg Nagy Imre Zifferrel; egyetértettek, ami a festészetet illeti, ezen az alapon alkottak külön csoportot Szolnayval, Jándival, Munt Hugóval, Gallasszal. Idejött néha Kmetty János, Korda

Vince, Varga Nándor Lajos és mások. Nagy Imre is meghívogatta társait Csíkba, állandó kapcsolatot tartott fenn velük. Mindenekelőtt azonban a saját művészi programját kellett magában tisztáznia.

A nagy hegyek vonzása hozta haza, telve volt ennek a csodálatos és kegyetlen vidéknek a szépségével, krónikásává szegődött, tükröt tartott neki. A havasi keménykötésű emberek világával, az éles, kemény kontrasztokat teremtő vakító napsütéssel nem tudott megbirkózni a rézkarc báronyossága. Igaz, rézkarcnyomó felszerelése sem volt, de tollrajzai eleinte a rézkarc finom pókhálójával tapogatták a formákat, s a kompozícióvázlatok sehogy sem akarnak tisztázódni. Spártai tömörségre van szüksége, a nagy formák elhatárolására. Rátalál a fametszetre, ami nem engedi elveszni a részletekben, s hosszú évekig legtöbb festményét először, ceruzával, tollal, náddal, hanem a végcél, a kiérlelt munka: a festmény. Pasztózzusan, súlyos formákkal és izzó színekkel hívja életre vásznain a hegyeket, a zsögödi embereket, a mezei munka nehézségét és szépségét. Vörösen izzott sokszor a föld, és a növényzet a feketészöldből vibrálóan egymásba játszó esetjárással vált át vakítóan világító sárgákba. A szilárdan megépített, kihangsúlyozott térformákból, a nehéz és gazdag, érett színekből félelmesen dobbanó ritmust ad minden képnek. Érdekes azonban, hogy a hideg—meleg színek egyensúlya ellenére, a teret tágra nyitja, óriási levegőt kölcsönözve neki, pár meleg színfolt olyan erővel ivódik a néző szemébe, hogy az egész képnek a fűtöttségét őrzi meg összbenyomásul. A vad természet csodálatos élményeihez csakis hasonlóan erőteljes, széles mozdulatokkal dolgozó izmos emberek és asszonyok találnak, acélosan kemények, akik ebben a világban, de mostoha világban ki tudják kényszeríteni a mindennapi életet. És Nagy Imre, aki azért nem alapított családot, hogy egészen a művészetnek élhessen, hogy el tudja dédelgetni a gyermekeket, milyen igazi gyöngéd érzéssel és játékoságba burkolt nevelői szigorral!

A harmincas évek derekán már nincs szüksége a fametszésre, már nem kísértik fölöslegesen a részletek, hanem annál többet rajzol náddal. És egyre több arcképet is készít. Fametszet-sorozatában is szerepel néhány műalkotásként és dokumentumként egyaránt értékes lap, a toll-, nád-, kréta- és ceruzarajzok sorozatát már 1930 előtt elkezdí, és a harmincas évektől következetesen és módszeresen bővíti élete végéig — kortárs-arcképcsarnokká. Ezek közül már igen keveset tesz át olajba, nem jut rá idő, hanem ez a rajz messze fölülmúlja az egyszerű feljegyzést. Kevés vonallal, a lehető legkevesebb belső részlettel ad pontos és hű jellemzést modelljeiről. A tollrajz természete szerint nem fény—árnyék foltokkal mintázza meg a formákat, hanem a körvonal sima futásának vékonyodó-vastagodó, szaggatottságának párhuzamos vagy egymást metsző játékával. Mintha a tus véletlen csorgását használná ki, „magától“ jelzi a formák térbefordulását. Külső vonások hasonlósága által végzi mérnöki pontossággal a szellem leírását, írja bele az erdélyi kultúrelvet terébe ezeket az arcotat.

Képei sokat világosodnak, mind levegősebbé válnak. A húszas évek közéről nézett lávaizzása helyett a harmincas évek vásznain egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a világító felhők és lombok, a nagy teret nyitó elemek. És mindezt — hogy a mindennapok hétköznapi realitását ne feledjük — céltudatos kiállítás-program, az első anyagi sikerek után külföldi tanulmányutak, apja halála után gazdaság vezetése, sőt mintagazdasággá alakítása mellett. Utóbbi nemcsak önmaga hasznára szorgalmazza, hanem a falujabeliek okulására, mint ahogy gyarapodnak kapcsolatai a népnevelést végző és szervező kultúreemberekkel, együttműködik velük, ahol csak szeret ejtheti. A gazdaság fontos létalapja marad, ez biztosítja művészi függetlenségét.

Festészetének anyagai között egyre gyakrabban szerepel a vízfesték, főleg mint jegyzetelési, adatgyűjtési eszköz. Ezt a kételtű műfajt ritkán kezeli oldott-puhán, állandóan nedvesen tartott felülettel, vagy legalábbis ritkán állja meg, hogy belé ne rajzoljon bár kiemelt elemeket, éles-szárazon. Valószínű, hogy az akvarell is hozzájárult ahhoz, hogy képei már többnyire nagy teret, mind bonyolultabb látványt foglalnak össze. Néha, ellentétként, megenged magának egy-egy lírai intermezzót, egy meleg hangulatú, intim és mégis súlyos csendéletet, önarcképet.

A háború végén, a felszabadulás után változás áll be Nagy Imre életében, de nagyobb változás éri a gazdát, mérsékeltebb a festőt. Először rendbeszedi széthullott gazdaságát, aztán újra festeni kezd. A festővásznat eddig is otthon szőtték, de a művészfesték (az olaj) átmenetileg hiányzik, s mivel porfestéket lehet kapni, a temperát házilag elő tudja állítani, áttér a temperaképekre. Fegyelem és tudás kell ehhez az átálláshoz, mert a tempera száradása után változnak a színek, és ezt előre ki kell számítani. Levegősebb, de szárazabb hatású a kép. Nagy Imre

rajzol, akvarellezik, izelgeti a tempera lehetőségeit, és figyeli a szocialista realizmus kialakulását. Világéletében munkát, munkást ábrázolt falusi témájú képein is, de ez most elégtelennek tűnik; fő követelményként az ipari munkásság problémái kerülnek napirendre a művészetben, s eleinte a realizmust is olykor szűken értelmezik. Nagy Imrének is jut a félreértésből, de ő szokott mozgékonyaságával megpróbál ismerkedni a gyárral is. Nem egy felületes látogatás erejéig, hanem — ügyis kizimozdították Zsögödről, mikor a kolozsvári Képzőművészeti Főiskola akvarell-tanárává kinevezték — beveszi magát a marosvásárhelyi cukorgyárba. Emberekkel ismerkedik, arcképeket, munkafolyamatokat rögzít, nagy együtttest is komponál, elmélkedik a munka megbecsülésének olyan formáján is, hogy meg kellene festeni azt a sepregető asszonyt a nagyműhelyben, aki egész nap megállás nélkül dolgozik, de a munkájának semmi látszata, bezzeg a hiánya azonnal fennakadást okozna. A gyár levegőjét mégsem leli. Hazamegy hát ismét, főleg mert ott páratlan alkalom kínálkozik a békási vízi erómű, illetve cementgyár építésénél. Két évig vázlatozik, mindenütt és állandóan ott van. Nem tucatlával, hanem százával készíti a rajzokat és vízfestményeket. Ha belefárad, pihenésül megfesti a piszt-rángos patakot, lepkrét, gombát, köröző héját. És két év alatt a békási építkezésből összeáll egy nagy lélegzetű bruegheli látomás.

A tartományi kiállítások egyformaságából első ízben magaslik ki 1954-ben két kép a kolozsvári (az akkor még fiatal Művészeti Múzeumnak otthont adó) Redut-épület nagytermének egyik sarkában: Nagy Alberttól a *Tavaszi rapszódia* és Nagy Imrétől *A békási cementgyár építése*. A következő évben a *Zsögödi emlék* vált ki újra vitát, de már tudomásul vették Nagy Imre képeinek tüzet, lendületét, beskatulyázhatatlanságát. 1958 tavaszán a Művészeti Múzeum Nagy Imre utóbbi évtizedében készült tempera- és vízfestmény-sorozatának szentel egy tárlatot. A *Zsögödi emlék* nagyvonalú szintézise jelenti ennek a periódusnak a csúcát, de mellette felsorakozik az otthon intimitását, csendjét feltáró *Óregasszony a tornácon*, *Reggeliző*, a *Madárijesztők* vészjelző szimbólumai, a *Vihar* kilátástalan kétségbeesése mellett a *Hol volt, hol nem volt* erotikus meseerdeje, önarcképek és pályatársak arcképei mellett az *Ilona néni* fejkendős arca, az erdő apró élővilága, olyan egységben, olyan magától értetődő életerővel, hogy minden belépő első benyomása szerint megnőtt a terem. A *Kétszáz rajz* előszavában írja László Gyula, hogy 1956-ban a Meggyesi-kiállítás be- és kilépő látogatóin figyelte a lélektani változást, amivel a nagy szobrász örvendeztette meg az embereket. Igaza van László Gyulának, a Nagy Imre-kiállítás is ilyen felfrissülést adott mindannyiunknak, akik láthattuk. A statisztikai adatok is igazolják ezt, mert a Művészeti Múzeumnak — sem azelőtt, sem azóta (arányos idő alatt, és a külföldi szenzációkat leszámítva) — egyik kiállítását sem látogatták ennyien, talán csak a Szervátiusz-, majd a Romul Ladea-retrospektíva közelítette meg ezt a közönségsíkkert.

A művész tudatában volt ennek. Józan kötelességteljesítés volt annak idején a hazatelepedés, ugyanilyen józanul óvta meg életművét a szétszóródástól. Életében sokat regéltek a különbségeiről, anyagiasságáról. Valóban, nehezen vált meg műveitől, s ha igen, sose olcsón; öregkorában nem egyet visszavásárolt, ha fontosnak tartotta, hogy együtt maradjon a többivel. Néha számon kért egy fél rajzlapot és pár rajzszegyet, máskor, másutt egész csomag festéket vagy vég szövetet ajándékozott inkognitóban. Volt olyan képe, amit állami vásárlással sem lehetett a kezéből kivenni, de köztudomású, hogy a marosvásárhelyi képtárnak egész kiállítást ajándékozott, emlékházát pedig Zsögöden maga segített berendezni. Jól tudta, hogy a művészete túléli, s nem volt neki mindegy, hogyan. Látogatóinak biztosítani akarta azt a felfrissítő lelki élményt, amit a természet szeretete adhat, a csíki hegyeknek azt a tükrét, amitől mindjárt nagyobb lélegzetet kap az ember, ha belenéz.

Hétről hétre, sőt napról napra érkeznek hozzánk is a versek. Telik persze a szerkesztő papírkosara, de telik fiókja is, amelyben az elfogadott kéziratok feltámadásukat várják. És sajnos a vers, éppen mert (örömünkre) sok van belőle, többet vár, mint a könyvkritika, a novella, a tanulmány; sokáig vár, még akkor is, ha váratlan hírt hoz kis faluból, ha új szerző nevére tanít, akitől gazdagabb „varázslataink“-at várjuk. De átruházhatjuk-e teljesen a még névtelenek vagy éppen csak megismertek bemutatását irodalmi laptársainkra? Meghúzódnakunk-e, folyóiratunk jellegére hivatkozva, legismertebb költőink nevének árnyékában? Olvasóink, akik a korábbi lapszámokban a legfiatalabbak költészetéről folyó vitát követték, jogosan olvashatnák fejünkre a „vizet prédikál, bort iszik“ ítéletét, ha másokra háritanánk a fölfedezés kockázatát s a folyamatos versközlés terhét. Ám mindezek végül is formai szempontok; a legfontosabb, a meg nem cáfolható az, hogy e fiatalok — akik közül egyesek viszonylag korán Forrás-kötethez jutottak, nagy többségük viszont most ismerkedik a közlés rózsáival és tüskéivel, vagy ép-penséggel először láthatja nyomtatásban a nevét —, az itt felvonuló ifjú költők összeállításban félrevezető volna kiemelniük, ha csak nem a verskultúra növekedését. Szócs Géza versében ez nyilván nem meglepetés, annál inkább az viszont néhány középiskolás és frissiben érettségizett diák költői indításakor.

„Szaladj szépen a szabad ég alatt, kergesd a vadlovat az útra, ahol a fény halad...“ Útravaló jókívánságainkat pontosabban nem tudnánk megfogalmazni, mint annak a Mészáros Jánosnak a verssoraival, aki a középiskolások idei magyar irodalmi olimpiáján a *Korunk*-díjat kapta.

K. L.

EGYED PÉTER

A TÁMADÓ JÁTÉK

I.

homlokod legyen acéleresz
a hideg ellen fával védekezz

szél elfújná bársony utadat
tisztíts körömmel beteg kutakat

ne higgy annak aki hiteget
két kézzel szaggass roszdás síneket

hitványság rontás ne érjen utol
nyugodtan így sem úgy sem alhatol

II.

Tutaj tovaúszik a nyár narancs vizén

a part is vele tart

A sugártérben magát a világ
tartalék szimmetriájának képzelő
agy megdermed
s mint a hűlő tó felszínére
kicsapódó tajték
megfagy a meleg emlékezetében

A szélcsend két napja elmúlt
a harmadik látta
hogy nekemront a szél
hajamtól magasba ragad
s éreznem kell hogy
elég erős nem lehetek
ellenállni
Amerre pörög
arra haladok
Két holdog falábam
földről visszaragyog.

SZŐCS GÉZA

DÓNÁTNAK, A VÁROS ELSŐ FORRADALMÁRÁNAK AZ EMLÉKÉRE

(A megmentett város; történelmi vízió a középkorból)

T. G. M.-nak

Az asztalon sólyompástétom vízirózsa-főzelék kalács
zúzmó-torta könnyű gyopárbor spárga árticsóka.

De az ebédlő üres. Ekkor tűnik fel magadban
a gerincen Dónát, mellében meggyvágó madárral.

És az asztalon lángot vet a tudós kenyér a padláson szélludak
széllibák gágognak sivalkodnak. A kiszáradt
vezetékben kakukk mormog s ha a vízcsapot
elfordítod hősárga füvek és kakukkesontok folynak belőle.

Dónát, Dónát! Feje fölött a csattogó
vasizú barackok.

Bent pók-ordítás
homokórába tűzött százéves vaddisznópipacs ha!
csücskakukk sívít no lám no lám

kint Dónát szalad tavasziziglen

és a városban emberek guggolnak a vasló
körüli. Tűz fele fordított szögödrükből
szurok szivarog
s az egész városban hallani hogy a folyó
letépett szoborfejeket görget magával.

A FORRADALMÁROK HAZAMENNEK, KIVESZIK AZ OLAJFÜRDŐBŐL
A KARABÉLYOKAT, MEGTÖRÖLGETIK, KIFÉNYEZIK ÉS ÖSSZESZERE-
LIK ÖKET, FÜVEL MOSDANAK, ÁTÖLTÖZNEK, MEGVACSORÁZNAK,
KIBIZTOSÍTJÁK A KÉZIGRÁNÁTOKAT ÉS ELINDULNAK.

VARGA ZOLTÁN

SZABADSÁG

SZ ebb vagy a repülő madárnál.

Testvéred **Ig** **A** zság, Szerelem.

Kiállni **B** átran mindig

Érted **h** **A** lni érdemes.

Meleg kenyér **D** arab vagy éhezőknek,

S emmi nem él nélküled.

Törjön **b** **Á** rki ellened. Bizz!

Lesújt majd rá a vé **G** telen!

MÉSZÁROS JÁNOS

KERESD A VADLOVAT

Bárminő
lencsét is veszel
belőle torz arc zokog
a sok máz, festék hiábavaló díszlet
mert jön az idő (a legjobb oldószert, kémia-
ból tanítják) s lepergeti mint málló vakola-
tot; hajló karod is görcsös inakká merevedik és
összecsavarodik, mint az erdőszéli kopár tölgy, ha
csupán magadmutogatására húzod össze őket, és nem egy
határozott cél érdekében teszed; lábodon a viszketeg
bőr alatt feldudorodnak az erek, ha
csontjaid fölösleges utakon koptatod
járj szabadon, mint a sas, élvezd azt mit
léted nyújt számodra és hadd futni a gyáva nyu-
lakat, és soha ne keresd puhány oroszlánok talpát
kiknek fogát kikoptatta az idő
szaladj szépen
a szabad ég alatt
kergesd a vadlovat az
útra, ahol a fény
halad, majd
a hajnali su-
gárból köss marokra
egy csomót, és
eregess a kéklő
égre színes papírcsó-
nakot; ne feledkezz meg,
hogy reggel kitedd a te-
jesüveget; légy óvatos, mikor
a Napot nyakadba veszed;
s hogyha lenge szőkeséget sodor
utadba a szél, hajts gyökeret
a talajba, hogy csókjához erős
legyél; majd, hogy kicsiny mag-
zatod kies tájakra bocsásd
fel ke res a
ren ge teg és
ne ked ad ja
— vad lo ja vát

SOMOSDI VERESS KÁROLY

HA LASSZÓKON BETÖRETLEN MÉNEK SÍRNAK

Marylin Monroe és Clark Gable, a *Kallódó emberek* című film hőseinek

por vaditna poraidra
sivatag csontja hívna
földről az ég felinna

zablától rémült fogak
fogódnak beteg szádba

nem jut erőd
csodálkozásra

szétduzzan szemed
tűzeső kecmereg beléd

utánad kötik a földet
a megfogható képzelet tetemét —

ordíthat a beled
tótágast áll benned
felkoncolt altatódalod
s ha lasszókon betöretlen mének sírnak
már nem érzed
mennyi elárvult pusztá ringhat
égre feszített sörénnyel

PALOTÁS DEZSŐ

APOKRIF FALVÉDŐ

1.

a rojtos kendő csak anyádé
csizmát is visel csak a dáde
uramisten hát mi van rajt — ő
jéghátán is megél a rajkó
minekutána és evégett
szereti csak a nemzetséget
(emlékezzetek fűre-fára
Vitéz József Attilára)

2.

sír az angyalka szakrament
a Tejút megint összement
ráz a Göncöl — átvészelandő
fáraó úr hét fényesztendő

3.

és elszakadt a kicsi mente
s a Nagy Tyúk kalácsom megette
sebaj mondok egy nagyobb számot
hazudok — nagyon sok anyám volt

4. (Intelmek)

emlékezz kisfiam hogy búsult szegény
küklöpsz az egyetlen jólkiszúrt szemén
esküszik góliát nincs itt semmi szégyen

bizonyisten többen jöttek ellenében
ne is törődj fiam mit számít a természet
a kisebb madarak szebben énekelnek

5.

ne főzd a gödölyét az ő anyjának tejében
sivalkodta a Törvényhozó jaj barátaim
nem egészen értem mire gondol de félek
mondjátok barátaim hogy is juthatott
eszébe

ilyesmi? barátaim

6.

azt mondta kelj fel és járj
lefeküdtem és elaludtam
ő bölintott
én most is élek

7.

igazságot! becsüld a lényt
csak a maga neme szerint

aki érti észrevette
milyen szép a galandlepké

BOÉR GÉZA

CSENDEL

lehúzott rolló-várákozással
egy kopott kép emléke
az asztal porcsendjében

doh-fátyol ráborulva hullva
és haldokló tárgyak tétova részvéte

bárcsak

EGYSZER

valahol
elkezd fájni
szennyezett szavainkra
meredt döbbenetünk

LÁSZLÓ GYÖRGY

JÖVŐBEN BÍZÓ

Mérem a tájat, a vidéket, a földet,
az égitesteket,
ne búsulj, majd kibomlik a haj.

ZUDOR JÁNOS

IHLET

remegő kézzel
simogattam
a szapanbuborékot

VERESS BÍBORKA

ÉGIG ÚSZÓ PIROS TAVAKKAL

Égig úszó piros tavakkal
és izzó korallokkal
és suhanó parázs-halakkal
és vörösmozzat-máglyákkal
és Napba vágató lovakkal
és Napból nőző fehér orchideákkal
és tűzhányó-tenyérrel
és lávában úszó szemmel
és égő mezőkkel
és forró szelekkel
és lángvirágokkal
és bíborröptű tűzpillangókkal
és perzselő szárnnyal
lobbantál belőlem s fölrepültél.

Nézd, arcomra még mindig havaznak a szikrák!

HADHÁZI ZSUZSA

MONDOM

Mondom:

egy hang, egy szó

mondom:

fekete papíron fehér betűket álmodó

mondom:

egy hang:
doboló

mondom:

egy szó:
induló

mondom:

egy nyár, egy délután,
trappoló léptek a hanglétrán

mondom:

városok, utcák, akácok,
kutak, csatornák, utasok

mondom:

kecskék s fejek is, kerekék,
emberek, méhek és egerek,
TBC, tetvek és tehének,
kezükön sétáló részegek,
könyvek s kapuk is, korhadók
s máglyákra zuhanó álmodók

Mondom:

egy hang is doboló

mondom:

egy szó is induló

KAPUI ÁGOTA

HA ÉN VIRÁG VOLNÉK

Ha én virág volnék
csak hajnalban nyílnék
kék lenne a szirmom
fübe csöppentett ég

Ha én madár volnék
csak magasan szállnék
szárnyam fény-röptétől
rebbenne az árnyék

Ha én nappal volnék
mindig az maradnék
fényt-oltó estévé
soha nem változnék

BALÁZS F. ATTILA

SZAKADÉK SZÉLÉN

—

rag
meg
z áram
idő

Ej
add

a
ló
gyeplőjét

SIMONFI ISTVÁN

METAFORÁK

Amikor egészen hajnalodik

A sötét szélén álltam
s letörött egy darab
mikor ketten álltunk
letörött az egész

Életmű

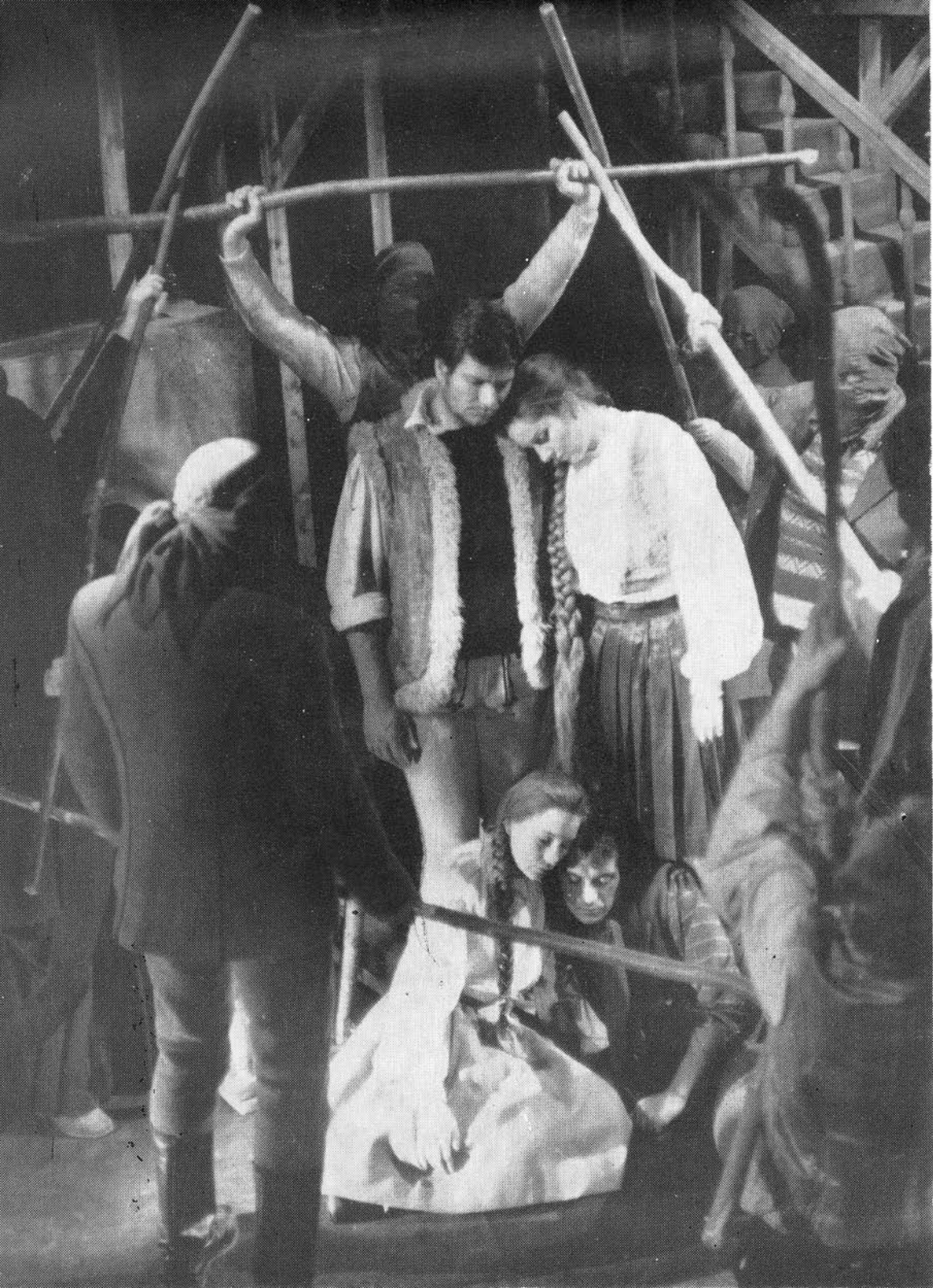
Barázdált homlokom
beletalál
a Hold
mélyedéseibe

Alkony

A fák árnyékát
ejtőernyőnek használta fel
az est

VITÁLYOS ILDIKÓ ÉS ZSOLDOS ÁRPÁD AZ ÖREG HÖLGY LÁTOGATÁSA
SEPSISZENTGYÖRGYI ELŐADÁSÁN (CSOMAFAY FERENC FELVÉTELE)

**JELENET ILLYÉS GYULA DUPLA VAGY SEMMI CÍMŰ DRÁMÁJÁNAK
SEPSISZENTGYÖRGYI ELŐADÁSABÓL (BORTNYIK GYÖRGY FELVÉTELE)**

FÁBIÁN IMRE

TÉLI NYUGALOM

A fehér hóban amikor a szándék újabb
hóhullás és a föld és a fák is megszakadni
készülnek a józanság alatt, ítélet nélkül
puskacsőre várják a megmozduló vadakat,
mert mernek nyulakként, fácánként, vaddisznóként
saját bundájukban tollukban, agyarukkal
megjelenni a fehér ítéletben.

CSELENYI BÉLA

SZECESSZIÓ

babos kislány húz és tang a harmonika kopár az ár
meszet sodor a síkon hol messze egy szál galambduc
áll piros és zöld a zsindeye sárga és lila a bele
a dúcnak paszulyszínűen alusznak a galambok s a
vakondok át- meg átszövi a magmát ott a dolgozószobája
ott a sírköve ott dolgozott és ott sírt a kövön

SZILÁGYI FERENC

HEXAMETEREK

Az út, mintha csak engem akarna követni hazáig,
Csendes; fáradtan bogarászik rajta a szellő.
Gyűrött homlokomat csenevész fácskák simogatják,
Lomha, béna szavak különös tüze ég a fülemben.
Szótlan gondolatok másznak szanaszéjjei a porban,
Mint a manók s megbotlik bennük az utcai alkony.

KÖRÖSSI P. JÓZSEF

VIRÁGZÁSOM

Gyökér vagyok
s ott virágzom
ahol nekem
kedvez a gyom.

Gyökér-szakáll
köt a földhöz
kötöm magam
minden röghöz:

szélviharban
szárnyszegetten
áradatban
vízfenéken.

Nem ragad el
sem ár sem fagy:
ágam kihajt —
s magamra hagy.

Színház a közönségért

Elvileg minden színház a közönségért van. Mégis, ha sorra vesszük Thália hazai magyar szolgáltait, színház és közönség kapcsolatában, e kapcsolat spontán alakulásában és tudatos építésében lényeges különbségeket tapasztalhatunk. Egy nagyobb város heterogénebb színházjáró közönségének, persze, nehezebb kielégíteni az igényeit, hiszen mást vár az egyetemi bérlet tulajdonosa, mint a vasárnap délutáni sétatéri színházlátogató. Nem tudom, végzett-e az utóbbi időben valaki, valamelyik színházunk alaposabb közönségszociológiai felmérést, a hagyomány azonban úgy tanítja — és a hagyományoknak rendkívüli az erejük —, hogy e tekintetben másképpen kell megítélnünk Nagyváradot, mint Sepsiszentgyörgyöt, másképpen Vásárhelyt, mint Szatmárt. Annál nagyobb a meglepetésünk, amikor a magát ma is (reálisan) falujáró, tájszínháznak tekintő sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház feljön kultúrájára büszke egyetemi városunkba, s kéthetes kis-évadjával úgy vonzza a közönséget, mint a *Csillag a máglyán*, a helyi évadban, sajnos, nagyon egyedülálló előadás. Háromféle következtetés adódhat e tényből: 1. vagy nem jól ismerjük tulajdon közönségünket; 2. vagy a szentgyörgyiek nem a saját otthoni nézőikhez igazítják játékrendjüket, színházzszemléletüket; 3. vagy talán mégis közös nevezőre hozható az átlagos közönségieny és a művészi igényesség.

Az első két következtetést, úgy tűnik, el kell vetnünk: a szentgyörgyi statisztikák magas előadás- és nézőszámából a székelyföldi kisvárosok és falvak elismerő véleményére, szeretetére gondolhatunk, az irodalmilag tájékozott kolozsvári néző mégsem érezhette azt, hogy tájelőadások tanúja. Az utóbbi évek kritikái is azt mutatják, hogy valóban „nem alkalmi fellobbanásról, hanem tartós folyamatról van szó“ (Páll Árpád: *Színház — egy évad tükrében*. Utunk, 1976. 28.) — az 1947-ben alapított Dolgozók Színháza (1948-tól sepsiszentgyörgyi Állami Népszínház) eléggé nem hangsúlyozható kísérlete tehát sikert ígér, a népszínház és művészszínház közeledhet egymáshoz. Minthogy azonban nem valamiféle kultúrpolitikai idill, a szentgyörgyi paradijsomi állapotok meghirdetése a célunk, hanem az elemzés és értelmezés, próbáljuk megkeresni a felemelkedéshez vezető tényezőket.

A sepsiszentgyörgyi színház egyik legrokonszenvesebb vonása — és ezt több évre visszatekintve tanúsíthatjuk —, hogy művészeti irányítói, tudatában lévén helyzetüknek, vállalásaikat lehetőségeikhez, illetve az elvárásokhoz mérik. Csak-hogy míg ez a realitásérzék sokhelyt lefelé-licitáláshoz, sajnálatos, gondolat- és tehetségsorvasztó kompromisszumhoz vezet (Szentgyörgyön is ez volt a jellemző, még a hatvanas évek elején), újabban meglepő, az alkotó légkört, az alkotó munkát itt biztosító egyensúlyi állapotot teremtett. A vidéki átlagnéző szórakozási-nyét ugyanis nemcsak a *Gül Babával*, az *Érdekházassággal*, a *Lilimmal* lehet kielégíteni (amihez többnyire nincs is megfelelő szereposztás — az operettekhez például iskolázott hang), hanem e tájhoz, általában a faluhoz, a kisvárosához kötődő vígjátékkal, jó irodalommal is. Így született egy olyan sorozat, amelyet (némi túlzással) Tamási-ciklusnak lehet nevezni — amire viszont a legfinnyásabb néző sem mondhatja, hogy kompromisszum. Egyet kell értenünk Sylvester Lajos igazgatóval, aki a *Tündöklő Jeromos* bemutatóját kettős adósságtörlesztésnek véli: „Elsősorban színházlátogatóinkkal szemben, akik a szép sikert ért *Énekes madár* (1968) és *Csalóka szívárvány* (1971) után szinte kikövetelték, sürgették a sepsiszentgyörgyi társulattól ezt a — már-már egy Tamási-ciklus körvonalait sejtve — harmadik bemutatót. De erkölcsi adósságtörlesztés ez a bemutató az íróval, Tamási Aronnal szemben is, hiszen ki, ha nem szülőföldje falujáró színháza mutassa be elsősorban ebből a tájból fogant, ennek a tájnak népeletét, szellemét, múltját, lelkületét tükröző költői szépségű színműveit?“

De Tamási Áron „felfedezése“, e bemutatók megharcolása nem az egyetlen példa. Ha volt és lehetett is vitánk túlságosan a külsőségekre építő történelmi színművek szerzőivel, a *Mikes*, a *Gábor Áron*, a *Véres farsang* és a *Wesselényi* alkotta másik „ciklus“ közönségsikerének tulajdonképpen ugyancsak örvendhetünk: erkölcsileg föltétlenül jó ügyet, jókor szolgáltak — és közben a színház saját szerzőket avathatott. (A vita bizonytalannal nem ártott meg sem drámaíróknak, sem dramaturgnak, sem rendezőnek — mint ahogy a kritikusnak sem.) S ne felejtjük,

ugyanaz a társulat vitte színre 1972-ben *Apellész különös kalandját* (bár jobban illett volna játékrendjükbe egy másik Szemlér-darab, a nagyobb társadalmi súlyú *Marci jól érezt*), 1974-ben pedig — a kolozsvári bemutató után, másodikként — Páskándi *Apácziját*. (Külön szerencsénk — de talán ez sem csupán a szerencsének tudható be —, hogy Zsoldos Árpád vissza- és Nemes Levente ideszereződésével a hazai egyszemélyes színház két kiemelkedő produkciója is, a *Bolyai János estéje* és a *Dózsa*, náluk bármikor műsorra tűzhető.) Mindehhez számítsuk hozzá egyéb jó választásait: a *Cézár, a kalózok bohóca* országos bemutatójára (1968) megnyerték maguknak D. R. Popescut; a *Papucshős* hazai színpadra állításával nemcsak kellemes estéték szerezték nézőiknek s újabb bizonyítási lehetőséget színészeiknek, hanem utat törtek más Németh László-premiereknek is (sajnos, folytatásról alig beszélhetünk; a marosvásárhelyi *Két Bolyaiból* nem az lett, amit vártunk). A Simon Istvántól ártít Petőfi-mű, *A helység kalapácsa* (1973) a Tamási-darabokkal rokon, s az egyik legemlékezetesebb vígjátéki siker volt.

Emlékezetünkben s a színház huszonötödik évfordulójára megjelent ünnepi kiadványban tallózva, arra is idézhetünk példát, hogy Sepsiszentgyörgyön mégsem akarják a színházat és közönséget beskatulyázni: a *Parancsra tettem* (1968) s a *Megbambáztuk New Havent* (1974) a legjobb értelemben vett politikai színház élményét nyújtotta, a *Komámasszony, hol a stukker?* (1969) elgondolkodtató magyar abszurd volt, Illyés Gyula *Küllöncének* (1973) a vállalása a *Papucshős* műsorba iktatásával egyenértékű s a *Rekviem egy apácáért* (1969), ez a Camus—Faulkner-mű ugyanolyan friss cím színházaink meglehetősen ismétlődő repertoárjában, mint egy Krleža-darab (*Agónia*, 1968). Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, gyors tallózásunknak akár ezt a címet is adhatnánk: egy irodalmi titkár dicsérete. Ami persze nem ilyen egyszerű, egyrészt mert az idézettek a sok címnek csak kisebbik hányadát adják (1968 óta is), s jóindulatúan nem szólunk sok neves és névtelen *Névtelenek*-jéről, másrészt a dramaturgi ajánlás a dolgoknak csupán a kezdetét jelenti.

Mi hát a folytatás?

Legutóbbi hosszabb vendégszereplésük alkalmat adott rá, hogy e kérdésekkel végre közelebről is szembenézhessünk. Már maga a mikro-stagione a körületekintő szervezésre utal: az alaphangot a *Tündöklő Jeromos* előadásai adták meg, de a Tamási-művel bizonyos fokig összehangzó új Illyés-darab (még az 1974—1975-ös szentgyörgyi évadból), a *Dupla vagy semmi* is kellő súlyt kapott az arányításban. Az „évadnyitást” Baranga *Jámberlelkű szent Flóriánja* biztosította, s láthattunk még két „világszámot” is: Reginald Rose kiváló *Tizenkét dühös emberét* (1975-ös premier) és Dürrenmatt, a svájci modern klasszikus tökéletes atmoszférájú-felépítésű tragikus komédiáját, *Az öreg hölgy látogatását*. Igazán változatos alkalmak egy társulat erejének a megismerésére. Felvultak a színház mai vezető művészei; a legjobb szerepeket, érthetően, Zsoldos Árpád kapta, de e sokszereplős darabokban szinte az egész együttes bizonyíthatott, régi ismerőseink (Király József, Molnár Gizella, László Károly, Kőmives Mihály, Győry András, Nemes Levente, Visky Árpád, Dobos Imre) csakúgy, mint a legfiatalabbak. És végre megint méltó szerepben láthattuk, vendégként, itthon, Vitályos Ildikót, a Dürrenmatt-komédiában.

Mégsem a sztárparádé volt az esemény, hanem az *együttes* bemutatkozása; a *rendező*k vizsgálása, akiknek ebből az igényesen összeválogatott drámairodalmi anyagból s kitűnő, jó és közepes, de egységesen lelkesnek mutakozó színészekből — tehetséges képzőművészekre támaszkodva — kellett a színpadi művet megalkotniuk. Régebben is láttunk egy-egy jó szentgyörgyi előadást, és most sem volt mindegyik magávalragadó, ennyiben tehát nem történt csoda. Meglepetésünket mégsem hallgathatjuk el, az összképet tartva a fontosnak. Ez a vidéki kisvárosban élő társulat (a törvényszerű színésztávozások, cserék ellenére) *most érett együttes* — legalábbis most figyelhetünk fel rá. Hogy megkíséréljük mérlegelni, kinek mennyi ebből a része, ahhoz térben közelebb kellene élnünk hozzájuk. Így csak a most látottakról szólhatunk.

A *Tizenkét dühös ember* rendezőjében azzal a Völgyesi Andrással találkozhattunk, aki kulturált játék- és színészvezetésével jó néhány éve a szentgyörgyi színház egyik alapembere. Ezen az előadáson semmi látványos nem történt, különös rendezői ötletre sem kellett felkapnunk a fejünket — sokadszor is (beleértve a rádiójáték- és filmváltozatot) Reginald Rose írói bravúrára koncentráltunk, s legfeljebb csak az tűnt fel, hogy mind a tizenkét „dühös ember” színészileg a helyén van, noha mostanáig nem tartottunk számon egy tucatnyi jó férfiszereplőt Szentgyörgyön. Az eszköztelenségében mondhatni páratlan dráma, a feszültséget a végletekig fokozó szöveg maga szervezné a színpadot? Vagy éppen ilyenfajta, észrevétlen rendezői kézre van szükség hasonló esetben, s az alkati sajátságokra

ügyelő szereposztás már fél siker? Ez az előadás mindenestre egész sikernek bizonyult, a függöny legördülte után nem kellett okoskodnunk, mentéseket-magyarásokat keresnünk.

A szentgyörgyi *Tündöklő Jeromos* korántsem volt számomra ilyen problémamentes, mégis ezt nevezném a mikro-évad legjelentősebb eseményének. A „ciklusban” harmadik Tamási-színművet is Tompa Miklós m.v. rendezte — a „mint vendéget” tehát akár el is hagyhatnánk neve mellől —, azzal a különbséggel, hogy most Seprődi Kiss Attila társrendezőként tűnik fel a plakáton. A játékot meghatározó koncepciót bizonyára Tompának tulajdoníthatjuk, mind az előző két Tamási-bemutatóval mutatott rokonság, mind pedig a műsorfüzetben olvasott interjú alapján; bár válaszában utal az időállóbb, általánosabb érvényű írói mondanivalóra („a néppel visszaélni, vele hamisan játszani nem szabad”), a szöveg közvetlen jelentése marad a meghatározó: „költői képekben felszínre hozza a népi hősök elpusztíthatatlan erejét, rátermettségét, életvidám hangulatát, boldogságra való törekvését.” És valóban, ezúttal is hiteles székely környezetben játszanak a színészek — játszanak, a szó eredeti értelmében. A „fortélyos párbeszéd” eredeti ízét, stílusátlan természetességét szerencsére éppen a két (falubeli) főszereplő, a kocsmáros, illetve a fiát alakító Király József és Bálint Péter érzi, így az előadás, döntő pillanataiban, mentes marad az ábeleskedéstől. A biztos nyíltszíni tapost hozó székely tánc nem marad ugyan el, de ez végül is csak részletkérdés; én inkább Tompával együtt hangsúlyoznám: „várom azokat a friss szemű rendezőket, akik a már bemutatott és még bemutatásra váró Tamási-darabokat a közönség elé viszik...” S akik megpróbálják a couleur locale-nál talán fontosabb, a Tamási-novellákban és regényekben egész világosan körvonalazódó, a köztudatba beépült, egyetemesen korszerű és mégis sajátosan nemzetiségi vonások színpadi megfelelőjét megtalálni. Még akkor is, ha nem valószínű, hogy a XX. század végi dráma oly mértékben használhatja Tamási Áron örökségét, mint ahogy ezt a próza ma is megteheti...

A *Dupla vagy semmi, azaz két életet vagy egyet se* című Illyés-dráma tulajdonképpen ahhoz hasonlótl próbál, mint amivel Tamási is kísérletezett, azzal a lényeges különbséggel, hogy Illyés Gyula, miközben megőrzi az ősi népi környezetet, az ismétlődő emberi viszonyokat, nyíltan példázatot mond, modellt alkot: „ez az én merész fausti adóm, szerény madáchi kísérletem valami korunkbeli válasz megformálására.” Seprődi Kiss Attila pontosan érti a példázatot. Rendezésében megőrzi ugyan a paraszti külsőségeket, de kellő teret ad a gondolatnak. Az írott szöveghez híven, még kissé darabosra is formálja az előadást, mindenestre nem andalít el a játék folyamatosságával. S az eddigi nézőszámok föltétlen sikerre vallanak: az alkotói kétely és a kételyen felülemelkedni akarás — Zsoldos Árpád erőteljes Bábjátékosában — szerencsésen társult a vidéken is visszhangzó emberi civódások, gyűlölködések, egymást megsemmisíteni akaró rosszszándékok színpadi ábrázolásával. Molnár Gizella, Győry András, Darvas László alakítását jegyeztük meg a népi figurák sorából. (Ha a műsorfüzetre hagyatkozunk, rossz címre mehetett volna a dicséret vagy bírálat, a megváltozott, de a változást fel nem tűntető szereplőlista alapján. Így bántottuk meg egyszer, igaz-talanul, az akkor még alig ismert, tehetséges nagyváradi Balla Miklóst az *Éjjeli menedékhely* kritikájában.) Legfőképpen azonban a Kiss Attila nevét jegyeztük újra meg, erős színpadi szerkesztőkészségét, amely különösen az előadás szép koreográfiájú nagyjelenetében, a rossz hatalmak összefogásában fejeződött ki.

Rendezőtehetségekben szegény romániai magyar színházunkban érdemes külön is szóvá tenni Seprődi Kiss Attila eddigi művészi útját. A véletlen úgy hozta, hogy jelen lehettem vizsgarendezésén, a szentgyörgyi színházban (*Komám-asszony, hol a stukker?*), s már akkor feltűnt önállóságra törekvése a színpadi gondolkodásban, értelmező és szerkesztő képessége. Hogy a *Dupla vagy semmi* szintjére viszonylag (rendező társaihoz viszonyítva) hamar eljutott, az képességei és szorgalma mellett az előtte megnyílt lehetőségeknek, a próbáratevő feladatoknak is köszönhető. (Ezt a jó gyakorlatot nem ártana folytatni, a sepsiszentgyörgyi színházban sem; kíváncsiak lennénk például arra, hogy az eddig csak segédrendezőként — és epizodistaként — használt Balogh András mit hozott magával tanulmányaiból!)

A további lépés azonban csak megfelelő kritikai közegben valósulhat meg. Ezért jó az, hogy az ugyancsak Kiss Attila rendezte Dürrenmatt-darabot sokan látták, többen el is mondhatták róla a véleményüket. Kiténő alkotó társakkal (Plugor Sándor a díszletet, Kemény Árpád a jelmezt tervezte, Claire Zachariasiant Vitályos Ildikóra, Illt Zsoldosra oszthatta), nyilván egészen nagyszabású előadásra készült. Egyetlenegy hibát követett el, de ez a bemutató egészére kihatott: nem bízott eléggé a legfőbb támaszban: Dürrenmatt szövegében; mindenképpen

rá akart játszani, „modernizálni“ akarta, víziók kivetítésével, pantomimmal; az eredmény: az első felében kifejezetten unalmas előadás, amelyben vezető színészek is képességeik alatt teljesítettek. Szerencsére a III. felvonásban lényegesen javult a helyzet, a rendező már nem tolakodott az előtérbe — és ezen színész is, rendező is, néző is nyert. Am ugyanezzel az erőbevetéssel, az idejében sikerül Kiss Attilát meggyőzni a „rajátszás“ fölösleges, sőt káros voltáról, nagy előadás születhetett volna Sepsiszentgyörgyön.

Az előfeltételek kezdenek ehhez megteremtődni. Kiss Attila rendezői lehetőségei mellett ugyancsak örvendetes, hogy szívesen jönnek ide a fiatalok, s még örvendetesebb, hogy máris felbukkant közöttük egy olyan tehetség, mint Bálint Péter, akit most oly különböző szerepekben láttunk helytállni, mint a *Tündöklő Jeromos* Gáspárja és az Ötös számú dühös ember. Nagyvárad, Szatmár mellett Szentgyörgyről érkezik tehát a jó hír, hogy nincs hiány tehetséges utánpótlásban — csak komolyan kell venni a fiatalokat, értelmes munkát bízva rájuk.

Végső következtetés?

Ott, ahol egy népcsoport életének, önkifejezésének, egész irodalmunkkal s a nagyvilággal összekapcsoló tájékozódásának egyik eszköze a színház, ahol nem alkalmi munka, nem önmotogató egy-egy produkció, nincs szükség, „végső következtetésre“. Művészetszeretetre, a vezetésben bölcsességre, átgondolt szervezésre, folyamatos munkára van továbbra is szükség. És az igényesség megőrzésére, fokozására. Falujáró színház nem föltétlenül vidéki színház. Elkötelezett színház, amely azonban nemcsak a táj és a múlt, hanem egy nagyobb közösség és a jövő előtt is felelős.

Sepsiszentgyörgyre ezért kell figyelnünk. De azért is, mert minősítésekor olykor már nincs szükség mentető jelzőkre. SZÍNHÁZ — végül is ez a szó a Székelyföldön és Bukarestben, Londonban és Kecskeméten, Belgrádban és Párizsban ugyanazt jelenthetné.

BÁGYONI SZABÓ ISTVÁN

SZOMJAS ÉLET

Ha majd mezőkkel jön meg a hajnal,
sétára indulok önmagammal.
Korsókat viszek — szomjas terűként.

Kaszások fenőkövére tónak.
Kések vályúiba biztatónak.
Szájakba — kicsordult nyál-pótlónak,
nyelvekre-gyúlt indulat-tartónak.
Sebes bokákra továbbvívőnek.
Súlyosbító a rég pihenőnek. —
Emlékeztető a felejtőnek.
Bátorító az újrakezdőnek...
Népes faluból megfutó bánat.
Kikiáltója balladának.
Suhogó két szárny vágató vágnak.
Örömláz, amire rátalálnak...
Megtalálója a keresettnek,
megsokszorozója keveseknek.
Utasok mindig felütött sátra —
korsók pengése: a hátha, hátha...
Szomjasan élek.

Korsaimmal
indulok el, ha megjön a hajnal.

Zadik és utódai II.

Részlet egy szubjektív monográfiából

Herman Groedel báró, a „pénzügyi zseni“ megvette, de 1914 tavaszán sürgősen adta is el a neruzsai erdőt egy Forestiera nevű román vállalatnak. Osztrák schillingért. A vállalat mögött ugyanis a Wiener Bankverein állt, és spekulált már jó ideje az elszegényedett parasztoktól olcsón összevásárolt erdőkkel. Herman báró orra, mint a vizslé, szagot kapott, megérezte, hogy az elkövetkező idők nem alkalmasak nagy vállalkozásokra. Augusztusban kitört a háború. Az eladási árnak csak az első részletét kapta készhez a Groedel-konzern. Bár Románia, ahol az erdő elterült, egyelőre nem avatkozott be a háborúba, az óriási befektetést igénylő vállalkozás egyszerre senkit sem érdekelt. Neruzsa megőrizte érintetlenségét.

Az Osztrák—Magyar Monarchia széthullása után a román állam lefoglalta az osztrák bankok tulajdonát, és szétosztotta az eredeti tulajdonosok között. Zuhant a schilling árfolyama, Groedelék hallani sem akartak róla, hogy a háború után, az 1914-es vételárat 1919-es árfolyam szerint fizesse ki nekik a bank. Herman mester ravaszkodása ez esetben visszafelé ütött, mint a bumeráng: eladó és vevő között perre került sor, mely évekig folyt, és végül a bank győzelmével végződött. Az osztrák bíróság kimondta, hogy az erdő eladása és az ítélet kimondása idején is schillingben számoltak, az osztrák pénznem volt és maradt, a két fél közötti szerződés tehát változatlanul érvényes. Csak éppen az osztrák pénz, az ítélet idején, a semmivel volt egyenlő.

Később, a gazdasági világválság orkánja látványos gyorsasággal sodorta el a bécsi nagybankot, de ebben az időben még cápaként nyelte el ő a kishalakat. Mint a Forestiera jogutóda, a tőzsdei ügyletekben járatlan falusiaktól visszavásárolta szétdarabolt kis parcelláikat — értéktelen pénzzel; az erdőt most ő akarta eladni az Erdélyi Erdőiparnak, illetve Groedeléknek, akiknek nagyon fájtra a foguk.

Megegyezték. A bank méltányos árat számított, Groedelék pedig szívesen lepengették a részleteket, immár stabil schillingben. A nagy ármánykodás tényleges áldozatai, a falvak parasztjai, elveszítették erdejüket és a pénzüket is.

A bankkal a tárgyalásokat Albert báró vezette Bécsben. Forrón óhajtotta, hogy az üzlet megköttesék, és ő mielőbb új pénzforráshoz jusson. Kártyavesztegései csillagászati összegekre rúgtak, fivérei kezdték megelégni adósságainak két-három évenkénti kiegyenlítését, eljött hát a pillanat, hogy rákapcsoljon a már autón robogó gazdasági fellendülésre. Utasításokat osztogatott, sürgönystílusban: egy tanulmányi bizottság (értsd: erdész és mérnök) azonnal szálljon ki Neruzsába, állapítsa meg az erdők mennyiségét és minőségét, a terepviszonyokat, és adatait azonnal továbbítsa Bécsbe.

Április elején, a hegyek között, még havazik, fagy, nem lehet az éjszakát szabadban tölteni. Csak várjanak egy kicsit Bécsben. Négy héttel később, májusban, néhány munkás kislattogott a nagyerdőbe, hogy ösvényt vájjon, kalyibát építsen, a „tanulmányi bizottság“ pedig tovább kaláberezett délutánoként a kaszinónak kinevezett hátsó irodában. De mintha nem is nagyon számított volna a véleményük. Albert báró újabb sürgönyében megállapította, hogy négy nap elegendő a kiszállásra, holott négy nap alatt még körbejárni sem lehetett a rengeteget. Mint kiderült, a bizottság munkája teljesen fölösleges volt, mert a szakértők még el sem indultak, amikor Albert báró már aláírta a szerződést, sőt, kölcsönt is felvett rá: „a termelés céljaira“. A mérnököt és az erdész táviratilag Bécsbe rendelte, és utasította, hogy készítsék el a helyszínen a rentabilitási számításokat, mikor is nem csupán kacsintásokkal jelezte, de parancsba adta, hogy a fa napi áránál jóval magasabb árrakkal kalkuláljanak. Kétségeiket gúnyos megjegyzéssel szerelte le: — Önök ott Komandón, abban az isten háta mögötti fészekben nyilván nem ismerik a modern ipar lehetőségeit, szentnek tartják a jelenlegi árakat, holott napokon belül megduplázódhatnak. Világos, uraim?

A Bécsbe gyűlt bárók, mintha „szóma“ pirulákat nyelnének, eufóriás elragadtatással esetelték üzleti kilátásaikat. A fiatal Richárd, Herman fia, csillogó

szemmel hencegett, hogy milyen ultramodern gépeket vásárolt a skolei üzem felújítására. Beszerzései — mondta — már eddig több mint ötmillió svájci frankba kerültek, és ez csak a kezdet. Mi jön még ezután! A két riadt vidéki, lelkeben mélységes rosszszállással figyelte a higgadt apákat követő könnyelmű fiúkat. Valóban, mi jön majd ezután? Ők közelebről ismerték a Groedel-üzemek kapacitását, de viszolyogtak a hazárd játéktól is, a mérnök úgy érezte, egyenesen kötelessége az apákat figyelmeztetni fiaik szertelenségére, hátha a konjunkktúra mégsem tart örökké. De aggályoskodását kinevették, konzervatív ember — mondták —, aki képtelen haladni a korrallal.

A mérnök és az erdész borús hangulatban érkezett haza. Ami addig eszükbe sem jutott, most folyton foglalkoztatta őket, tényleg kiüregedtek volna, bár még javakorbéli férfiak, de a tudomány oly gyors léptekkel halad, igazán nem könnyű megemészteni a sok újdonságot. Tagadhatatlan — tűnődött a mérnök —, hogy a fia, kezében a friss bécsi diplomával, elméletileg többet tud, mint ő, többet tanult az egyetemen, de hiányzik még hozzá a tapasztalat, a gyakorlati tudás, ők ketten nagyszerűen kiegészítik egymást.

Önmarcangolásra nem sok idejük maradt. A neruzsai építkezés elnyelte a személyes sérelmeket, az önértelen esett horzsolásokat, az építés sokkal nagyobb dolog, semhogy számítana, ki mit mond, mint vélekedik modernség és avultság kérdésében.

Ifjúságom az építés jegyében állt. Sajnos, nem én építettem, csak tisztelettel hallgattam a „pilótázást“. Bükkillatot árasztó téglakályhánk mellett, étkezések közben, kint a ház előtt a lépcsőn üldögélve, és természetesen bent az irodában éveken át folyt a „pilótázás“. Így neveztük a megvasalt cölöpökre épített hidak konstrukcióját, s idővel az egész neruzsai hajcihőt. A „pilótázás“, „adhéziós“ vagy „drótkötélpálya“ kezdetű viták heteken, hónapokon át életünk olyan szerkesztési részeit voltak, mint a levegő és a víz. Annyit már én is tudtam, hogy az „adhéziós pálya“ a közönséges vasút tudományos, szememben kissé nagyképű elnevezése. S a vitákat hallgatva családom két férfitagja között, lassan előttem is megvilágosodott a sokágú feladatból annyi, hogy igazán érdekelni kezdett Neruzsa. Bár apám szerint a legkevésbé sem nőznek való az építészmérnöki pálya, különösen nem a híd-, víz-, vasútépítés, amit ő maga gyakorolt, erélyesen tiltakozott is ellene, hogy belőlem mérnök legyem.

Neruzsa megtervezése abból a megfontolásból indult ki, hogy a távoli hegyoldalakon kidöntött fát a komandói fűrészben kell feldolgozni. Magát a körülményes erdővásárt is az indokolta, hogy a közelebbi zágoni erdőség fája fogyóban, és ha a fűrész teljes kapacitással akar dolgozni, márpedig csak úgy érdeemes, a hiányt máshonnan, azaz Neruzsából kell pótolni. Ami roppant nehéz feladat elé állította a tervezőket. A fát ugyanis két vízválasztón szállíthatták csak át: Neruzsa völgyét Zabola völgyétől és az utóbbit a Baszka völgyétől elválasztó góri vízválasztón át. Ezeket a vízválasztókat, a hallottak alapján, szörnyű szakadékoknak képzeltem el, melyeken — mint akadályversenyen a lovakat — át kell ugratni a vagonokat. Talán nem is jártam olyan messze az igazságtól. Többféle műszaki megoldáson töprengtek, míg a következő alternatívánál állapodtak meg: drótkötélpályák, vagy siklóval kombinált adhéziós pálya. Újabb prók és kontrák következtek, illetéktelen beavatkozások is, de mindig komolyan, csöndesen, kívülálló nem is sejtette, hogy lázasan vitatkoznak, hogy milyen súlyos tartalmat hordoznak a ritkán hulló, megfontoltan eregetett mondatok, szakkifejezések, térképeken tapogató ujjak, rajzok, képletek. Közben egy-egy kötetet emeltek le a polcról. Semmi buzdólkodás, sürgés-forgás. Mi is lábujjhegyen jártunk.

Vasúton biztosabb a szállítás, mint drótkötélpályán, vasút- és siklóépítésben tapasztaltak a komandóiak, ismerik a hegyi pályák minden ravaszságát, veszedelmes trükkjét, és felhasználhatják hozzá nemcsak régebb szerzett ismereteiket, de a régi vasutak lebontott anyagát is. Apám tehát felhúzókkal kombinált vasúti szállítást ajánlott, és Groedel Bernát, az építkezés legfőbb főnöke elfogadta a javaslatot. Sokat ugyan nem értett hozzá, de főnöki tekintélye megóvása érdekében ragaszkodott minden részlet előzetes bejelentéséhez, úgymond: ellenőrzéséhez. Ha azonban előre nem látott akadályok támadtak, ami egy efféle úttörő és buktatókkal teli munkánál elkerülhetetlen, akkor Bernát úgy eltűnt, mint számár a ködben, az igazgatóság mosta kezeit, s maradt a technikai személyzet, viselje a felelősséget.

Végre eljutottak a boldogító állapotig, mikor valóban csakis az építésen törhették a fejüket. Kezdődött ez pedig a régi, használaton kívüli góri sikló lebontásával. Bátyám, a Pistának szólított István utasítást kapott a sikló lebontására és az új pálya kitűzésére. Élete első mérnöki feladata volt, mert a gimnazista nyári műhelygyakorlatait még testvéri elfogultsággal sem nevezhetem mérnöki

teljesítményeknek. Apám tudatosan a pályára nevelte. Feladatát közmegelegedésre oldotta meg. Pedig a vasútvonal kitűzése nehéz munka volt. Mérnök és munkások hónapokig laktak kint az erdőben, lépésről lépésre vágták át magukat a rengetegen, kalyibájukat megtámadták a bujkáló katonaszökevények, mire este holtfáradtan hazaértek a munkából, nemegyszer élelmiszerüknek, meleg holmijuknak csak hűlt helyét találták.

Évekkel később, hasonlíthatatlanul civilizáltabb körülmények között, magam is laktam néhány napig erdei kalyibában. A rönkökből sebtiben összerótt házikóba csak leszegett fejfel, hajlott háttal léphetett be férfiember az ajtónak nevezett nyíláson, és eldőlhetett a fenyőgallyakból rakott ágyon. Pompás illatú fekhely volt, eleven nyoszolya. Harminc kilométer gyaloglástól fáradtan érkezünk fel a hegyre, egyetlen vágyam volt: pihenni. Lefeküdtem, és előtött a révület, soha annál puhább, rugalmasabb derékalj nem simult tagjaimhoz. És még puhábban, csodás nyugalommal ölelt körül a csend. Zsibbadtan vártam, hogy alászálljak az álomtalan álom mély kútjába. Valami halk motoszkálás, apró zizzenések és cripelések térítettek magamhoz. Éreztem, mint elevenedik meg alattam az ágy. Testem melegétől, szagától, ki tudja miféle kisugárzásától nyüzsgögni kezdtek a bogárkák a tülevelek között, megindultak az apró hernyók, mászkáltak a gonosz kis tetvek, bolhák. S mert kényelemről meghatóan gondoskodtak az erdeiek, fölem is friss gallyat terítettek, hogy meg ne fázzak a csipős éjszakában, úgy éreztem, elmászik velem az illatos nyoszolya. Felugrottam, pizsamából kizrántam a csúszómászókat, és kiléptem a kalyiba elé. Sütött a hold. Szikrázó égbolt terült az erdő fölé, fent és lent együtt remegett, susogott, együtt és összelelkezve, gyöngéden sóhajtozott, lélegzett, élt a mindenség. Hajnalig néztem a csillagokat.

Bátyám, ha kéthetenként mocskosan, elvadult borostás ábrázattal hazaérkezett vasárnapi tisztálkodásra, kint a színben kellett leveleznie, s csak egyszer lepedőben léphetett be a házba. Titokzatos mosollyal úgy vonult el előttünk, mint egy keleti sejk, és eltűnt a fürdőszobában. Ő legalább mesélt az erdei élet viszonyosságairól, mert apám nem mesélt, ő a létezés természetes közegének érezte a vadont, és csak mosolygott azokon, akik „kirándulni” járnak a rengetegbe. S ami még csodálatosabb, őt nem csípték az óriási méretű kalyibabolhák.

A következő évben egészen a neruzsai siklóig elkészült a vasútvonal. Vagy legalábbis addig, ahova a siklót tervezték. Bécsből egyre-másra érkeztek a sürgetők levelek: de apám nem volt az elsieltet dolgok embere, tempósan meggondolt mindent. Egyelőre íróasztal mellett ókumláltak ki a jövőt, nagy hallgatások, gondterhelt félmondatok kíséretében. Számításuk szerint a sikló kb. 1800 méter hosszúsú és rendkívül meredek lesz. Ha másodpercenként 2 méteres sebességgel vonatnak, 900 másodpercig, azaz 15 percig tart egy kocsi felhúzása, még 5 perc a kapcsolás, összesen tehát 20 percig tart egy kocsi útja a siklón. A tervezett napi mennyiség 500 köbméter fa leszállítása, ami legkevesebb 40 kocsi, tehát 800 perc, vagyis — elkerülhetetlen idővesztéseket hozzászámítva — napi 13—14 óra munka. Állandóan azonban csak egy váltás dolgozhatott, különben egy új telepet kellett volna építeni fel a hegyek közé és ellátni minden szükségessel — a költségvetés rovására. Éppen elég gond egy váltás ellátása. Építsenek inkább két siklót? Magát az építkezést nem drágítja lényegesen, a siklók rövidebbek, és főleg előnyösebb helyen vezethetők, viszont a gépi berendezés, kazán stb. költsége meggátározódik. Mit szól hozzá Bernát?

A háború utáni nagy boom idején a bárók nem törték a fejüket afféle apróságokon. Rajta, csak már lássuk azokat a siklókat készen, üzemben!

Mihelyt az idő engedte, megkezdtek a siklók kitűzését. A terepmunkát Pista végezte el, már mint az Erdélyi Erdőipar mérnöke. Hat munkással dolgozott, mindnyájan sarkantyús csizmában, hogy le ne zuhanjanak a meredek hegyoldalon. Olyan nehéz terepen csak fiatal, erős emberek dolgozhatnak. A pálya esése helyenként 740%, amit elképzelni is csak az tud, aki már meredek siklót látott. A kovásznai például csak a fele esésű, és állványkocsival közlekedik, ami kiegészíti az esés szögét. A neruzsai siklókon állványkocsik nélkül, a kötéltre kapcsolva, puszta a sineken közlekedtek a vagonok. Majdnem függélyes helyzetben. Hajmeresztő látvány volt. A tizenkét méteres gömbfa szállításánál például a kocsi eleje és vége között kilenc és fél méternyi a szintkülönbség. Ilyen meredek helyzetben a rönkök óhatatlanul lecsúsznak a kocsiról. Még száraz időben is, hát még esőben, hóban. Apám a fogas kérdést így oldotta meg: ócska drótkötelekből főkötőszerű hálót bogoztatott, négy sarkán ékben végződő csüngőkkel, melyeket a kocsikra kovácsolt vasfüleken húztak át, miután persze a főkötőt ráillesztették a rönkök végére. Pofonegyszerű megoldás volt, és semmibe sem került. Inasok készítették a műhelyben, és évekig működött az ócskakötél kapison, télen-nyáron, esőben-fagyban, és soha nem csúszott le egyetlen rönk sem.

Mindenekelőtt azonban valóra kellett váltani a terveket. Már maga a kubi-
kolás mutatta, hogy nehéz napok előtt állanak. Elsőül kis beszögelléseket, lépcső-
ket vágtak az oldalba, „állóhelyeket“ a talpuk alá, azután tartó oszlopokon pal-
lókat vontak a fejük fölé, nehogy a lehulló kő agyonüsse őket. Válogatott székel-
legények, kitűnő kollektíva dolgozott a siklók és a siklóba beépített fantaszti-
kus hidak felhúzásán, s hogy komolyabb baleset nem történt, egyetlen halálos ál-
dozata sem volt az építkezésnek, az mindenekelőtt az építők fizikai rátermett-
ségét, szakértelmét és éberségét dicséri. Nagyon értették a munkájukat és a ter-
mészetet is. Macskaüggyességgel kúsztak a meredek oldalakon, ugrottak is, ha
kellett, de ahol a lábukat megvetették, ott biztosan álltak a talajon.

Az építkezés legizgalmasabb fejezete az egyik siklóba betervezett híd elké-
szítése volt. A hetvenöt méter hosszú hídát szó szerint felhúzták a huszonhat
méteres mélységből, ferdén nyúlt el a sikló lába és feje között, az emelkedésnek
megfelelően. A pilótázás fénykorát éltek. Számos híd épült Neruzsában, persze
valamennyi fából, vízmosások és szakadékok fölött, sziklás talajon, de a siklóé-
hoz hasonló egy sem. Csipkeszerűen áttört, bolondul szabálytalan, szertelen al-
kotmány volt, majdnem lebegő, elképzelni alig lehetett, hogy az átlátszó léctá-
kolmány tetején, a foghíjasan lerakott talpfákon — közöttük a szakadék fenekéig
lelátunk —, s még annál is magasabban, a magányosan csillogó, törekeny sín-
páron kocsik, mozdonyok, tonnás rakományok közlekedjenek.

Három hídát apám a három gyerekéről nevezett el: István-híd, Ágnes-híd
és Anna-híd volt Neruzsában. S mikor először meghallottam Komandón a tele-
fonutastást, hogy a mozdony az „Annánál“ várja be a szembejövő szerelvényt,
olyan érzés fogott el, mintha megkoronáztak volna. Erdemtelenül.

Megérkeztek Bécsből a gépek. Mikor kicsomagolták, döbbenet látták, hogy
a gépek és kazánok ócskák, jó állapotban lévő használt felszerelés. És mennyit
fizettek érte! De hiába tiltakoztak, leveleztek, bizonyították, mert valaki, ott fent
az osztrák fővárosban már zsebvágta az óriási sápot. Hírek szerint maga Albert
báró.

Nem tehettek egyebet, felszerelték a gépeket, kazánokat. A víztartályok
hamarosan megteltek, és ellátták a kazánokat. A fordítókerékeket összekapcsol-
ták a dobokra felcsavarodó és azokról lecsavarodó drótkötelekkel. Megérkeztek
ama bizonyos kovácsoltvas fülekkal feldíszített tönköskocsik is. A gépek kifogás-
talanul működtek. (Azért az eladó óvatoss volt, használt, de jó gyártmányú gé-
peket szállított, bajba nem akart keveredni.)

Két mozdony fényes-feketén, csillogó rézdíszekkel, mint úrnapi körmenet-
ben teljes ornátusba öltözött papok, olyan áhítattal pöfögött be Neruzsába egy
hosszú szerelvény élén. Mögöttük két paklikocsiban az átköltöző munkások csa-
ládjai, összes cókmojkjukkal, tyúkketreccel, lisztesládával és bölcsovel, azután
tüzelőanyaggal megrakott platókocsik, mert egyelőre még ezt is a telepről kellett
hozniuk, végül egy kocsi pótalkatrészekkel és apámmal, aki a menetet kísérte.

A siklókon először a tüzelőanyagot szállították le. Ember nélkül. Következett
a nehéz lecke: a mozdonyok átszállítása. Oda már ember kellett. Valakinek a
mozdonyon kellett állnia, kezében piros zászlóval, hogy a legkisebb hiba esetén
jelt adjon a sikló személyzetének. Ki vállalkozik rá? Ki száll fel önként a moz-
donyra? Pillanatnyi csönd. Azután előlépett a mozdonyvezető, vagy ahogy nálunk-
felé mondták: a vezérúr, s ha nem is éppen ércesen, de határozott hangon így
szólt: — Nézze, mérnök úr, én hoztam idáig a mozdonyt, én járok vele ezután
is, hát ki más kísérje le a siklón? — Kezébe vette a jelzőzászlót, fellépett
a mozdonyra, és jelt adott az indulásra. A kötél megcsikordult, remegett. Halk
duruzsolással forogni kezdtek a görgők. Feszült a kötél. A mozdony, mint óriási
fekete macska, megrázta magát, felpüposította a hátát, aztán elnyúlt, és lomhán
megindult. Lassan beledőlt a ferde síkba, rátapadt a sínekre, kerekei szerelme-
sen forrtak össze a fényes fekete szalaggal. A mozdonyvezető szétvetett lábbal
állt őrhelyén, hátát erősen a szerszámládához szorította, balkezelével fogózkodott,
különbben elvesztette volna egyensúlyát, és merőn nézte a pályát. A tetőn léleg-
zétvisszafogva figyelték. Mi lesz? Semmi különös nem történt.

A második mozdony kapcsolása után a vezérúr már egészen magától érte-
tődően fogta a piros zászlót, és felugrott a mozdonyra. Izgalomnak nyoma sem
látszott rajta, még kevésbé félelemnek. A tetőn is megnyugodtak a kedélyek.

Mindent újból ellenőriztek: indítót, kapcsolókat, köteleket. Minden a leg-
szébb rendben. Indulhatnak az asszonyok és gyerekek. Zárt személykocsiban,
hogy ne lássák a meredélyt. Beszállni, beszállni tessék! Az asszonyok azonban
nem mozdultak. Nem szálltak be. A látottak őket nem győzték meg, sőt, elijesz-
tették. Mereven álltak, szót sem szóltak. A rábeszélés nem használt. Egy gyer-
mek felsírt, egy asszony elkiáltotta magát. Valaki már jajveszékelt. Pánik ké-

szült. Hisztéria. Az istenit ezeknek a fehérnépeknek — mondta egy munkás, és tuszkolni kezdte őket befelé. Apám tanácstalanul figyelte a jelenetet, nagyon rosszul bírta a női könnyeket. Ezeket az izgatott asszonyokat nem szabad magukra hagyni — gondolta —, még valami bolondságra is képesek. Odaállt a csoport mögé, és keskeny kezének kissé papos mozdulatával nyugalomra intette őket. Azután utolsóként maga is beszállt a kocsiba. Az ajtaját behúzta, elreteszelte, és leült az ajtó mellett egy csomagra. Csönd lett. Vagy megnyugodtak, vagy csak elhallgattak. Egy nagyobbacska fiú érdeklődéssel figyelte a kocsii döntését, most érkeztek a hidra, mindjárt kapcsolják a másik siklót. — Mintha berúgtam volna — mondta valaki, és a feszültség engedett. — No, megérkeztünk — mondta apám, és kinyitotta az ajtót. Lent a férjek fogadták a zajos, büszke társaságot. Uristen! Honnan is ereszkedtek le, és nem is félték, még egy kicsit se!

Az első megrázkódtatás után valóban a legnagyobb nyugalommal utazgattak a ferde kocsikon, eszükbe sem jutott, hogy gyalog másszák meg a hegyoldalamat, a tönköskocsikon s még a tönkök tetején is cocókéztak, amit pedig szigorúan tiltott a szabályzat. Igaz, hogy gyalogosan, a sínek mentén, veszélyesebb lett volna a járás.

Másnap megkezdődött a rendszeres szállítás. Kilenc óra alatt felszállították a tervbe vett negyven kocsii rönköt. A harmadik napon már mindenki tudta a maga helyén a maga dolgát: hét és fél óra alatt teljesítették a normát. Később már csak hét órára volt szükségük a negyven kocsihoz, mert valami csekéllyel növelték a sebességet, és ha nagyon odafigyeltek, hat és fél óra alatt is elkészültek. Kitűnően ment a munka.

Apám jó hangulatban érkezett haza. Brassóba, Bécsbe, Budapestre kinek-kinek jelentette az eredményt. Úr nem csodálkozik, úr nem dicsérs és nem ócsárol. Még egy „köszönöm“ sem hangzott el. A világ legtermészetesebb dolga, hogy a siklók elkészültek és működnek, a fát döntik, leszállítják, feldolgozzák, eladják, és a pénz ömlik a kasszába.

Csupán egy svájci szaklap közölt elismerő cikket a szellemes és rendkívül olcsó neruzzai megoldásról.

És még egyszer és mindig újra: Komandó. Milyen volt gyermekkorom idején? Mikor még dús és érintetlen, hűvös nyugalma erdők borították a hegyek oldalát. A fennsík körül égig nyúltak a csúcsok, a lejtőkön túlelevelű és lomblevelű fák ölelkeztek, lábuknál a sűrűkék homályban páfrányok alá bújtak a fehér pettyes piros bolondgombák. A Hosszúgyenesben, Komandó közvetlen közelében, éppen ott, ahol a vonat, mielőtt a borzas kis állomásra befutott volna, irtózatos nagyot sípolt, hogy a telepen mindenki megtudja: érkezik a 15-ös, és illően felkészüljön a fogadására — a Hosszúgyenesben alig lehetett keresztül-törni az ősnövénnyeten. Mi, gyerekek csak a széléig merészkedtünk el, és borzongva beleselkedtünk titokzatos kék homályába.

Mikor volt szebb? Tavasszal, ősszel vagy télen? Mikor ébredezett, rügyek pattantak és a bükk kiszöldült, mikor a rétek megteltek virággal? Vagy a búcsúzás óráiban, a zöldből aranyba, vörösbe, barnába váltó színek idején, madárzenében, bogárbuzgalomban? Talán a legszebb mégis télen volt, mikor a sötétzöld fenyőgallyakon magasra púposodott a hó, s a bükkök, mint fekete-fehér grafika, csupasz karjukat fájón kitárták, s a gazdagság és kifosztottság e szív-szorító szépségét villódzó kékes csillogással, szikrázó takaróval vonta be a fagy. Szánkónk ígéretes lassúsággal indult el a hegyoldal, gyomrunk és szívünk között, valahol a rekeszizmunkban is lassan gyúlt a kéjesen borzongató várakozás, aztán hajrá! Vágtattunk le a meredeken, porzott körülöttünk a hó, mámoros visongással, félelem, fájdalom és elragadtatás zürzavarában áradt el bennünk a gyönyör. Talán ez a pillanat, ez lett volna a boldogság?

BÁNYAI LÁSZLÓ – BALOGH EDGÁR PÁRHUZAMOS ÖNÉLETRAJZOK

KALOCSÁN A KOMMÜN ALATT

Nyar volt, de anyámnak gondja volt rá, hogy a kofferbe tegye a bolyhos, puha plédet. Az éjszaka augusztus végén már hűvös. Aradon a pesti gyors első osztályára vettünk jegyet, de ott is ki volt törve az ablak. Volt viszont ülőhelyünk, míg a másodosztály folyosója is tömve volt, s a harmadosztály lépcsőjén fürthben lógtak az utasok.

Másnap délelőtt érkezünk Pestre, pár órai késéssel. Szállóban vettünk ki szobát, mert mindkét ferencvárosi kislakás, ahol az egyikben nagyanyám és Eliz tánti, gyermekségem gondozója, a másikban a hadiözvegy Ilonka tánti két gyermekével lakott, szűkös volt ahhoz, hogy vendégül lásson minket. Viszont mindkét apai nagynénem úgy intézte a dolgát, hogy felváltva vihessenek város nézni, amikor anyám távolabbi rokonoikat látogatott.

Felmentünk a Lánchídon túl a sikló vasúton a budai várba. Bejártuk az Angolparkot (amit akkor az angolokkal való háborúskodás miatt hivatalosan máshogy hívtak) elvarázsolt kastélyával, barlangvasútjával, hullámvonatjával. Végigsétáltuk az Allatkeretet, amiben mintha régi képeskönyveim elevenedtek volna meg. Minden kopott, elhanyagolt volt már, s a rosszul táplált állatok is alig mocorogtak. De számomra minden bámulatos volt.

A legörvendetesebb meglepetést azonban anyám közlése okozta, hogy Kalocsára hajón fogunk leutazni a Dunán. Hiszen én csak a kolozsvári sétatéri tóban csónakáztam addig, s hajót először a Lánchídról láttam. A legnagyobb vízijárművek gyermekkorom számára a tavasszal megduzzadt Maros hullámainál sodort tutajok voltak.

Kiültünk a napfényes fedélzetre, várva az indulást. Aztán egyszerre úgy tűnt, mintha kiszakadtunk volna ebből az egész panasszal, zúrral teli világból. Mintha igazi mesevilágba suhantunk volna, ami mellett ijedelmes valami

volt a barlangvasút festett törpéivel és más varázslényeivel.

Felejthetetlen utazás volt. Lengés a Duna zöldesszürke hullámain, mint valami elringató bölcsőben. Este lett, mire Foktőre érkezünk, Kalocsa hajóállomására. Pár konflis várta az utasokat. Egy óra múlva már benn is voltunk a városban. A budapestinél gondozottabb, de alig használt szállodában háltunk. Egész éjjel alig aludtam szorongásomban, hogy milyen is az az intézet, ahol anyám hagy engem.

Másnap délelőtt volt a beiratkozás, az előírt ruhaneműek beadása, az intézet meglátogatása. Minden új volt, szokatlan rend és gondosság. Minden csoportnak külön tanuló- és külön megfelelő játékszobája könyvtárral. A hálótermekben egyéni fülkék, rácsos fedéllel és ajtóval. A mi csoportunk, az első-, második- és harmadosztályosoké különös gondnak örvendett. Én azonban telve voltam bizonytalansággal. Ugy tűnt az egész, mint valami tágas, festett kalitka, ahová jó időre bezárnak. Még a piaristák bentlakásában, középkori kopott boltívei között is otthonosabbnak éreztem magam az első napokban.

Hát ez valóban egészen más volt, mint a kolozsvári piarista líceum. A jezsuiták nem jártak színházba, és sohasem öltöttek elegáns szürke zakót magukra, mint kegyesrendi kollégáik. Mindig csak fekete reverenda volt rajtuk, fekete övvel, fehér keményített gallérral. De a jezsuita rend mögött nagy vagyon állhatott S ami az élelmiszer beszerzését illette, a háború inséges éveiben, ott volt a kilencvenzer holdas érseki uradalom, ahol még az államhivatalnokok is végső fokon az érsekiség érdekeit szolgálták.

A jóval nagyobb területű erdélyi katolikus püspökségnek az első világháborút követő földreform előtt is vagy tízedannyi birtoka ha volt. Csak a nagyváradi római katolikus és görög katolikus püspökségeknek volt a kalocsaihoz

hasonlítható uradalma. Hiába, a törökök kiűzése után a Habsburgok bőven osztogatták a síkság jó termőföldjeit a hozzájuk hű főuraknak, főpapoknak...

Anyám elutazása után megtudtam, hogy itt nincs városba menés, még engedéllyel sem. A szükséges dolgokat az intézet boltjában lehetett megvenni. Azt is megtudtam azonban, hogy a hetedikeseknek-nyolcadikosoknak külön pipatóriumuk volt. Hallatlan dolog abban az időben, amikor a többi gimnáziumban tiltották a dohányzást, noha a klozett mindig tele volt cigarettafüsttel. Megtudtam azt is, hogy a hálófülke rácsos ajtaját belülről is ki lehet nyitni, de a szabály az volt, hogy az ember kaparja a rácsot, ha éjjel ki kellett mennie, s a velünk egy teremben alvó magiszter nyomban ott volt a kulccsal.

Minden csoportnak volt egy magisztere, aki délután, az előadások után is foglalkozott velünk, lefekvésünkig. A „magiszter“ különben teológiát végzett papot jelentett, aki az egyetemen tanult magánúton, hogy tanár lehessen belőle, s amellett még filozófiai tanulmányokat kellett folytatnia.

Volt az intézetben egy rezesbanda is. S ha már kézhibám miatt nem járhatam zongoraórára, a zenekarban igyekeztem érvényesülni a bé-trombát fújva, hol hamisan, hol megközelítő pontossággal.

Kettős sorokban való hivatalos napi séta helyett, mint Kolozsvárt, labdázás, falábozás járta a tágas udvaron, amelyet négy oldalról vett körül a kétemeletes épület. Viszont néha kirándulni is vittek, egyszer a Dunához is. Majdnem belefulladtam a vízbe, mikor a többiek után beugrottam én is egy uszályról. Mélyebbre, mint a fejem tetejéig odahaza még a forgóknál sem lehetett a Fehér-Körösben lemerülni. Különben ezen a kiránduláson láttam először több tucatnyi rengő szoknyát a piros bársonypapucsos menyecskéken.

A közönség elől elzart érseki parkban, persze, többször is voltunk. Megnézhetük egyszer, az érsek távollétében, a hatalmas, manzárdos barokk épület képekkel, díszbútorokkal teli termeit is. Az egyikben üveg alatt ott állt a szent korona pontos másolata. Mintha csak valamilyen középkori ellenkirálya várna.

Engedékenység és szigor váltakozott a jezsuiták nevelő rendszerében. Ők maguk az érettségi után több mint tíz éven át készültek arra, hogy teljes jogú páterek lehessenek. Olyan módonra tettek szert közben, ami egyszerre tükrözte a vasfegyelmet és a behizelgő mosolyt. Volt köztük, aki velünk métagzott, úgy ütve a labdát, mint valami kamasz, s volt, akiről azt mesélték, hogy szüros

övvel fekszik le, ami emlékezteti az emberi esendőségre.

Így meggyűrni az agyat kétségkívül egyik szerzetesrend sem tette. S ugyanakkor egyetlen rend sem volt ennyire elnéző a magas körök vétkeivel szemben, hogyha hasznára lehettek az egyháznak. Alapítójuk, a spanyol katonából pappá lett Loyolai Szent Ignác arra intette őket, hogy nem fanatikus inkvizícióval, hanem az államvezetők kegyének megnyerésével hódítsák vissza az eltvelygett protestáns országokat Róma hatáskörébe.

A jezsuiták azonban nemegyszer saját politikájukat üzték. S nem egy, központi hatalmát erősítő katolikus államfővel kerültek szembe, sőt magával a pápával is. 1773-ban maga a Vatikán oszlatta fel a rendet, mert keresztezte útjait.

Minket fenyítés helyett hajlékonysággal próbáltak megnyerni, fellebbezhetően határt szabva persze szabad mozgásunknak. A sportban, a tanulmányok terén pedig a verseny szellemét serkentették.

Mint minden gimnáziumban akkor, naponta volt latinóra, egyszer hetenként kettő is. A latinórákon az osztály két külön cohorsra oszlott, amelyek állandó versenyben voltak egymással, s a cohorson belül a diákok egymás között. Ahogy valaki javított a jegyen, előbbre rukkolt, római elnevezésű rangot viselve. A két cohors pedig pontarányban jutott előbbre vagy hátra. Mintha még mindig a régi vármegye és országlás latin nyelvű tisztségeire készítettek volna fel minket.

Egy-két hónap múlva én kerültem az egyik cohors élére, a másikéra egy kintlakó, valamelyik kalocsai uraság fia. (Később, úgy hallottam, egységspárti képviselő, majd államtitkár lett.) Úgy elsajátítottam a latin alaktant, a névragozást és igeragozást összes kivételeivel, hogy a gimnázium felső osztályaiban végig abból éltem.

A többi tantárgyat a tanár magyarázatából követtem. A tanuló órákon jó részt egyebet olvastam. Mindegyikünknek külön íróasztala volt, s a kihúzott fiókba tett olvasmányba merültem. Mark Twainnel a Mississippit tájt, Dickensszel London külvárosait jártam, Gárdonyi, Donázi történelmi regényeivel a török idők csataterét. A magiszter szeme néha végigpásmázott a termen, de vagy nem vett észre, vagy nem akart észrevenni; tény, hogy sohasem szólt érte. Valószínűleg ez volt a kisebb rossz a szemében.

A katolikus ifjúsági lap, a *Zászlónk* régi számaait viszont csak a játéktérben böngészhettem. A bekötött évfolyamok sem fértek volna a fiókomba. Sík

Sándor útleírása a Vág völgyéről különösen tetszett. A verseit csak pár év múlva kezdtem olvasni, amikor Gyulafehérvárt a katolikus költők példaképeként állították elem Szalai Mátyással, a *Zászlónk* másik papköltőjével együtt, aki különben a húszas években maga is Gyulafehérvárt élte.

A *Zászlónk* nem tartozott a jezsuiták érdekkörébe, hiszen szerintük liberális világi papok szerkesztették. Inkább Prohászka székesfehérvári püspök moderánista szellemét tükrözték, akinek az egyik könyvét az első világháború előtt Rómában indexre tették.

Valóban csak a lap november–decemberi számából (azt hiszem, az utolsóból) értesültem az öszirózsás forradalom lefolyásáról. A vezércikket is, ha jól emlékszem, az aranyzsjájuként ünnepelt Hock János budapesti belvárosi plébános, a Nemzeti Tanács országos elnöke írta, aki a jezsuiták szerint a „szabadkőművesekkel” cimborált. (Újabb kifejezés, aminek az értelmére csak évek múlva jöttem rá.)

A kalocsai Stefaneum egy ideig sem a polgári demokratikus forradalmat, sem a Habsburg-birodalom szétomlását nem volt hajlandó tudomásul venni. Sőt, egyszer délben bort kaptunk, s rövid felköszöntő után ittunk a „császár és király” születésnapjának tiszteletére, amikor már száműzetésben élt.

A csoport magisztere azonban, aki vegyésztanárjelölt volt, nem sokat beszélt nekünk ilyen dolgokról. Egyszer azzal az ötlettel állt elő, hogy nem tudni, milyen idők jönnek, jó lenne, ha valami ipari foglalkozást üznénk. Azt ajánlotta, hogy hámozzunk halomba nyers krumplit. Abból aztán valami kocsonyás maszszát főztünk. Azt mondta, hogy ebből kítűnő ragasztó lesz. Nem tudom, mi lett az egészszöb, tény, hogy munka közben előszeretettel csevegett velem.

Egyszer aztán felkért, hogy írjam meg a *Stefaneum* című, évente kétszer megjelenő intézeti szemlébe az első szakasz féléves történetét humoros formában. Hogy a humor mennyire sikerült, már nem emlékszem, de ez volt nyomtatásban megjelent első írásom. Tizenegy éves voltam, kiforratlan kis diák. Nem valami jó hatással lehetett rám ez a felkérés, mert további gimnáziumi éveim folyamán a közlés vágya nemegyszer válogatásra és csiszolásra való jó hajlamom rovására ment.

... Alig vártam a karácsonyi vakációt, hogy a kalocsai élményekről beszámolhassak otthon. De figyelmeztettek, hogy vonatközlekedés arra csak fennakadással van. Szüleim is azt írták, hogy jobb, ha a pesti rokonokhoz megyek.

Kalocsától Pestig rendszeren pár óra az út. De mi vakációra menve, kora reggeltől késő estig utaztunk. Azaz Kiskőrösön még valahogy eltengődöttünk a vicinálison, de a Szabadka felől jövő „gyors”-vonat, amelyikre át kellett szállnunk, késett, nagyon késett. Volt időnk bőven ebben az elterpeszkedett alföldi mezővárosban meglátogatni Petőfi szülőházát. A szalmafedezés, magas kéményű házacska gólyafészkével, szerény emléktárgyaktól zsúfolt alacsony kis szobáival mérhetetlenül többet jelentett számomra, mint az egész palotás, parkos, félmegyét birtokló érsekség.

Visszatérve az állomásra már jó éhesek voltunk. Úgy terveztük, hogy délre Pesten leszünk, s így elemózsiát nem hoztunk magunkkal. A vasúti étteremben pedig nem volt miben válogatni. Teleítettük magunkat gerslivel, azaz zabkásával.

Az estefelé befutó félig személy-, félig teherkocsikból álló vonat tetején s az ütközőkön szerb meg olasz fogságból, kórházakból, a rég összeomlott déli front zugaiból hazatérő lerongyolódott katonák zsúfolódtak. Nem egy közülük puskáját is hozta, s időnként a levegőbe lőtt, így adva utat az átszenvedett keservek miatt felgyült haragjának.

Éjfél után volt, mikor beérkezünk Pestre. Eliz tánti ott várt a peronon rendületlenül. Még bérkocsit is szerzett. s úgy baktattunk a Boráros tér felé a kihalt, megviselt nagyvárosban át, amelyet jóformán csak a hold világított meg. Az egyik mellékutcában egy boltajtót vasdoronggal feszítő, döngető pár ember verte fel a csöndet. De az ablakok mögött a megriadt lakók nem akartak tudomást venni semmiről. A rendőrök pedig mintha csak kivesztek volna.

Eliz tántihoz szálltam, aki nagyanyámmal együtt lakott, mert közben Ilonka tánti, aki hadiözvegy volt, férjhez ment szentkatolnai Bakk János hadirokkantához. Ő volt az, aki féllábal kopogva elindult velem várost nézni másnap. A Nemzeti Múzeum volt soron meg a képtárak. Elmentem vele vasárnap dél előtt egy népgyűlésre is az érces hangú Bokányi Dezsőt meghallgatni, aki a feketézök, álhirterjesztök s a köztársaságot megfojtani akaró hatalmak ellen szónokolt. Mikor a harmincas években titkon a moszkvai rádiót hallgattam, a bemozdó izes, alföldies beszéde már ismerős volt nekem.

Eliz tánti jegyet szerzett az *Orfeusz az alvilágban* című operettbe. A legnagyobb sikert Rátkai Márton rögtönzött kupléja érte el, miszerint egy trafikban „Király” cigaretta után érdeklődőnek azt felelik, hogy „király az már nincsen”. És Hantz Ernőknél is voltam, akikkel

már augusztusban hazulról jövet megismerkedtem. Ernő bácsi, anyám unokafivére, az elsők közt esküdött fel a Nemzeti Tanácsra, és kispesti rendőrkapitányként a szociáldemokrata párt tagja volt, de a kommunistákkal is kapcsolatot tartott. A mézes-mázos szavú jezsuiták hatásától óvott. Petőfit idézte a világszabadságról, meg az *Apostol* néhány sorát, amit a katolikus gimnáziumokban nem szoktak tanítani. Nagyon meghatott, de amit a politikáról mondtott, homályos volt előttem.

A karácsonyi vakáció így is alapos lecke volt számomra a világtól hermetikusan elzárt Stefaneummal szemben. A forradalom szelével jóformán csak akkor találkoztunk ott, amikor 1919. március 21-én kikiáltották a Tanácsköztársaságot. Ezt már a jezsuitáknak is tudomásul kellett venniük. Sőt, különbség is volt közöttük az események értelmezésével kapcsolatban, aminek a híre közben is kiszivárgott.

Így például, ellenhangokkal szemben, az intézeti prefektus, Csávossy Elemér véleménye érvényesült, hogy részt kell venni a május elsejei ünnepeken. Az intézet rezesbandája betanulta hát az internacionálét, ő pedig a dísztermünkben beszélt. A ködösen felfogott kommunista tanokat az őskeresztények közösségi életével hozta párhuzamba, s emlegette, hogy a XVII. században a jezsuiták Paraguayban az indiánok közt kollektív államot létesítettek, ahol mindenki egyenlő volt. Csak azt nem fűzte hozzá, hogy ez az állam a spanyol királyság gyarmata volt, racionálisabb kizsákmányolással, mint egybeült.

Olyan hévvel beszélt, hogy fel lehetett róla télelni: ténylegesen hisz a falanszterszerű utópikus tanokban. (Más rendtársai később a Horthy-féle ellenforradalmi kurzus támaszai lettek. Ő a cseh-szlovák köztársaságban szerkesztett „keresztény-szociális” ifjúsági szemlét.)

Kinn a népgyűlésen valóban a mi rezesbandánk, a város egyetlen rezesbandája fújta az internacionálét. S az én bé-trombám is érvényesült egy-két futamon.

A Vörös Hadsereg déli frontjának vezérkara egy ideig betelepült a rendház egyik szárnyába. A tanári kertben nem egy pátert láttunk eszmecsere-t folytatni a tányérsapkás, vörös rangjelzésű tisztekkel, míg mások kikerülték őket. Aztán a vezérkar elment, mert a szerbeknek nem volt hajlandóságuk harcba keveredni a Tanácsköztársasággal. Ezzel szemben kiéleződött a helyzet előbb az északi, majd a keleti fronton.

Május közepe felé hirtelen megszűnt a tanítás. Vizsga sem volt, s a bizonyítványunkban csak annyi állt, hogy „ta-

nulmányi követelményeknek megfeleltek”. Civil tanárok vették át a vezetést, reformátusok meg kilépett katolikus papok. Az új igazgatót Egyhnek hívták, akiről azt hallottam később, hogy a horthysták börtönbe vetették.

Az intézet egy részébe árvaház települt, amelynek növendékei számára műhelyeket rendeztek be. Az érseki palotába nyaraló munkásgyermekek kerültek.

Mi, akik a harcok miatt nem mehettünk haza, az uradalom tanyáira kerülünk ki. Én például Hild pusztára, szerkénen vagy három órányira Kalocsától.

Az uradalom a tanács hatalom tulajdonába ment át, de egyben maradt. Sőt, a régi adminisztrációt sem mozdították el helyéről, élén a „kormányzóval”, főintézőkkel és intézőkkel. Volt ugyan bizalmi ember is mellettük, de ezeket a „régieket” igyekeztek félrevezetni és elszigetelni.

Földosztás nem volt azon a címen, hogy a hadiállapot alatt csak zavarral járna a hadsereg és a munkásság ellátása szempontjából. Voltak a kömmün vezetői közt olyanok is, akik azt tartották, hogy jobb átugrani ezt a polgári demokratikus szakaszt, s a nagybirtokból egyenesen szocialista üzemet kell létesíteni. Ez persze azt jelentette, hogy a Károlyi Mihály által megkezdett földosztás leállításával a parasztság elégedetlenségét a szervezkedő reakció kísérte meg javára fordítani.

Természetesen a tanulságot csak érett fővel vontam le. De amit átéltem akkor, mind ezt igazolta.

Az engem vendégül látó főintéző karakán ember volt. Úgy viselkedett, mintha semmi sem változott volna. Legfeljebb a béresekkal szemben a szitkainak szabott némi határt. Két korombeli gyermekével hamar összebarátkoztam. Felesége is kedves volt hozzám. Étel pedig az asztalon több volt, mint az intézetben. De amikor a tanács bizalmi embere, tagja szakadt, kérges tenyerű paraszt, távozott tőle, durván káromkodott, hogy „majd még belédfojtom ezt az »elvtársat«”. Tudniillik, hogy „főintéző elvtársnak” merte szólítani, és nem urazta, mint mások.

Hild pusztán a tanyasi gyermekekkel együtt hangos csatározásokat rendeztünk. Különösen a homokdombokba vájt nagy üregek foglalkoztatták a képzetelemet, amelyek valamikor szökőtű jobbagyok, szegénylegények búvóhelyeül szolgálhattak. Talán még lakhelyül is...

Különben nem sokáig voltam ott. Jött az üzenet, hogy térjek vissza Kalocsára. Ott aztán megtudtam, hogy a Vöröske-reszt révén valószínűleg hazatérhetünk, mégpedig az összetűzésektől mentes ju-

goszláv határon át. Csávossy páter járta a külföldi követségeket az érdekünkben.

Közben híre jött, hogy Bangha páter, a Pesten székelő rendfőnök valahol vidéken bujkál, mert letartóztatási parancsot adtak ki ellene „ellenforradalmi szervezkedés“ címén. Hogy aztán mi része volt benne, tény, hogy itt is, ott is zendülés tört ki a környéken.

Nagyobb arányú volt a kalocsai. Június vége felé történt, hogy egy reggel az idősebb diákok felköltöztek: öltöztek fel gyorsan, mert az állomáson csata volt, levették a vörösrőrséget. Aztán felhívtak a második emeletre, onnan kukucskáltunk ki a lehúzott redőny résén.

Libasorban a fal mellett kígyózó, vagy ötven főnyi civilruhás csapat jött az állomás felől, főleg vadászpuskával és kézigránáttal felfegyverkezve. Az intézet hátsó bejáratánál, ahol egy tucatnyi meglepett öreg vöröskatona tartózkodott, bekiabáltak, hogy azonnal adják meg magukat, mert különben gránátot dobhatnak közéjük. Kilátástalan helyzetükben fehér zsebkendőt lengettek ki az ajtónyíláson.

Azután más irányból puskaropogást hallottunk. Dél felé híre jött, hogy a városházánál a munkásőrség ellenállását levették. Mikor odamerészkedtünk, az udvaron ott feküdt vértócsában egy holdtest. Azt mondták róla, hogy az egyik városi népbiztos; a többi egy dunai monitorra menekült. Az intézet civil vezetői szintén eltűntek.

Fehérkarszalagos patruclok járták a várost. Szabadon dühöngött a bosszú. Egymás után hurcolták el a „bolsevistákat“.

Harmadnap az egyik magiszter hajnalban költött fel minket, s misére hívott. Pár szóval meg elmondta, hogy Szamuely páncélvonattal Kiskőrösön leverte a felkelést, s éjfélkor beüzent Kalocsára, hogy azonnal adják fel a várost, különben ágyúval löveti. A fehérek vezetői — mondta — már biztonságban vannak. Még az üzenet előtt elindultak a jugoszláv határ felé.

A litániát fújtuk: „Liberá nos domine!“ — „Ments meg uram minket!“ A kapus fráter a vaspántokat is rátepte a kapura. Ő mondta, hogy a rögtönítélő bíróság megkezdte működését. Az intézetből senkit sem vittek el. A jezsuiták előrelátók voltak, legalábbis azok, akik nem bújkáltak közülük. Nem keveredtek a felkelés vezetői közé. Nemsokára Csávossy páter újra felvette a kapcsolatot a Nemzetközi Vöröskereszt pesti képviselőivel. Összeállították az erdélyi diákok listáját. Elutazásunk előtt mindenem eladtam az intézet egyik alkalmazotjának. Kék pénzt kaptam érte, amit még az osztrák—magyar bank állított ki, s aminek az értéke jóval több

volt, mint (az egyik oldalt) fehér pénzé, s érvényessége a hajdani Habsburg-birodalom minden részén fennállt.

A júliusi melegben sapkával a fejemen indultam útnak mindenféle táskával vagy kabát nélkül. Lehattunk az elején vagy százan is. A csoport egy része már Jugoszláviában lemaradt aztán.

Pár óráig mehettünk vonaton. Az utolsó megállónál már nem volt más utas, csak mi. Az állomás parancsnoka parlamentereket küldött a francia előőrshöz. Estére már oda is értünk gyalog a francia vezérkar táborhelyéig, egy ritkás erdő közepén. Csávossy páter folyékony francia nyelven tárgyalt a tábornokkal.

A szabadban aludtunk pokrócok alatt. Másnap reggel már vagy tíz szekér állt elő, hogy bevigyenek Szabadkára. Órákig mentünk lépésben a homokos területen, le-leszállva a szekerekről. Aztán a töltés következett, ahol nekiiramodtak a lovak, s össze-vissza rázódtunk.

Dél is elmúlt, amikor a szabadkai Vöröskereszt hölgyei előtt megálltunk a város szélén. Mindenféle jó falattal vártak. Azután elosztottak minket a város jobb módú családjainál. Én egy ezerholdas bunyevác nagygazdához kerültem. A néninek csak úgy suhogott több rendbéli selyemzoknyája. Olyan házuk volt, hogy a körösbányai főszolgabíróé sem ért fel vele. Őt nagy parkettek szobá. Az udvaron hatalmas kocsiszín gumirádlis hintóval és homokjáró kétkerekűvel.

A néni selyempaplanos, puha matrácok nagy ágyba fektetett, miután bevacsoráztam. De egész éjjel hanykolódtam, úgy telettem magam. Másnap reggel megismerkedtem a báccsal is, amint a kocsisával a lovakat csutakolta. Ingujjban, bársonynadrágban, himzett papuccsal állt az istálló mellett. A kocsisán zsinóros-pántos fekete díszruha. Délben kinn volt a csoport az állomáson. Az Orient-expressz öt-hat órai késését jelezték. De csak másnap délben pöfögött be. Volt, ahol az utasok vásároltak szálfát a mozdony fűtésére.

Közben mélyen elaludtam a váróterem padján, s kilopták a tárcámat a zseemből: nem maradt egy fityingem sem.

A fő gondunk különben is az volt, hogy felfurakodjunk a zsúfolt vonatra. A lépcsőre, az ütközőre vagy a nyitott ajtajú klozetthez. A folyosóra csak a páternek nyitottak utat. Ott volt némi tér, ahol egy francia tiszt csókolózott az ablaknak dőlve valami cifra dámával. A páter hátat fordítva nekik, buzgón imádkozott a breviáriumból.

Estefelé érkezünk meg Szegedre, ahol akkor a Horthy-féle ellenforradalmi kor-

mány székelt a francia hadsereg védelme alatt. Egy diák-bennlakásban helyeztek el, ahol alaposan kialakultam magam. Már a diszmise vége felé járt, amikor a ferences templomhoz értem, ahol találkozunk kellett. Közben többször is tisztí járőrökbe ütköztünk. Bocskai-sapkájukba darutoll volt tűzve. De a korzón szeneál enged altisztek is lejtettek önérzetesen pártfogói szerepükben.

A templomból kijövök közt ott volt a Hild-pusztai főintéző család. A férfi kérkedett, hogy a kalocsai zendülés egyik szervezője ő volt. S akasztófát ígért a kommün „bérenceinek“.

Másnap reggel már indultunk Arad felé. De Makónál mindenkit leszállítottak a vonatról. Semmiféle igazoló irat nem volt érvényes, hogy tovább jus-

sunk. Vissza kellett mennünk Szegedre, s onnan a hírhedt „Orient-expressz“ elvitt Temesvárra, ahol még francia megszállás volt.

Onnan aztán szerteszedtünk. Aradon már alig voltunk egypáran. A sapkámat is elvesztettem valahol. A zsebemben a pátértől kapott annyi pénz, amennyi a hazautazásomhoz kellett.

Kőrösbányára menet egy magyarul tudó fiatal román hadnagy igazoltatta az utasokat. Más igazolványom nem volt, mint az iskolai bizonyítvány, hogy „a tanulmányi követelményeknek megfelelttem“.

Mikor a házunk elé értem elcsigázva, beesett arccal, porosan, anyám az ablakban állt. Csak annyit kiáltott: „Lacika!“ Alig hitt a szemének. Hónapok óta nem tudtunk egymásról.

Bányai László

OLTÉNIAI EMLÉK

Az elsőnél is borzalmasabb második világháború után vajmi kevés érdekességet rejthet magában egy békebeli katonáskodás élményanyaga, s egy gazdag háborús emlékirodalom korában aligha volna érdemes újra kiadni azt a tizenöt-húsz jegyzetet, melyben olténiai benyomásaimat közöltem annak idején. A szolgálattal úgy volt, hogy kéthónapos kiképzés után rendszeren hazaküldtek néhány hétre, s ilyenkor írtam meg Temesvárt, Kolozsvárt vagy Nagybányán a bakavilágban velem történeteket, magamat anyagilag fenntartandó.

Mégis, ami az olvasónak csak villanó jelzés, pillanatnyi íz és illat lehetett, az számomra mély életigazolássá vált. Prága modern ipari társadalmából, ahol a cseh munkásosztály és értelmisége már új korszak emberségéért küzdött, lemerültem a román nemzeti élet gyökereihez. Tírgu Jiu csinosan rendezett, virágos és szobrokkal ékes kisváros volt, képe meglepett ama riasztó hírek után, melyek a havasalföldi városok elmaradottságáról útravalóul hozzám szegődtek. A kaszárnyaélet azonban, s az ott megismert paraszti és pásztori elem, a bakák szintje és érzései megnyilatkozása nem is a kecses városkát magyarázta meg nekem ó temploma és az új városháza bizánci stílusával, hanem külnegyedeket, a kukoricásokba vezető poros utakat, a falvak apró lovakon beügető fehéringes népét, a főlének magasodó hegyek pásztorainak eredetiségét. A tájjal csodálatosan egybezengető énekekre, játékos mimikával előadott mesékre emlékezem. Igaz, eleinte a középiskolát végzett önkéntesek közé osztottak be, s itt szorgalmas és okos taní-

tók mellett tisztuk udvarias, de elkaptott gyermekeit, egy bojárú dolyfét, teológusok szellemi szomjúságát tanulmányozhattam a barátkozás közvetlenségével, amikor azonban kérvényeznem kellett külföldi iskolázottságom elismerését, s erre nem nyílt kilátás, áttettek a bakákhoz. Végre azokkal lehettem egy sorban és egy sorsban, akikből a román-ság jövője ígérkezett.

Ami kérvény alátámasztása végett különben 1936 nyarán volt alkalmam fellátogatni Bukarestbe, ahol az ezred futaraként pecsétes borítékban nagyobb összeget kellett átadnom egy franciás külsejű kis udvarház ezredes-gazdájának (kaptam is a ház előkelő asszonyától egy kupica cujkát). No de más volt az utazás igazi — egyébként feljebbvalóimtól is tudomásul vett — célja. A csehszlovákiai Pen Club, bizonyára pozsonyi barátaim sürgetésére, megmozgatta éredékemben bukaresti összeköttetéseit, hát még ilyesmire is tellett a szellemi arisztokrácia pacifizmusából, s Victor Eftimiu várt egy kávéházban (akkoriban talán ez volt az egyedüli, szemben a Királyi Palotával). Adataimat kellett átadnom. Ó franciául beszélt, én németül válaszoltam. Zavarban voltunk, mert bakaruhában nem lett volna szabad a kávéházba belépnem. Félrehúzódtunk a félhomályba. Közbenjárásának különben nem lett eredménye, az ezredhez olyan átirat érkezett, hogy minden tantárgyból újra kell érettségi vizsgát tennem, mégpedig románul, ami akkoriban nem sikerülhetett volna. Egyébként boldogan feltaláltam már magam a közkatonák közt. Az ismerkedés Eftimiuval mégis szép emlékem, később közös kormány-

küldöttségben is vettünk részt — 1848 centenáriumán Budapesten együtt látogattuk meg a Mocsáry-kollégiumot —, s utólag megnyugtattam, hogy betartva tanácsát, a bukaresti kávéházból civilruhát mentem keresni. Bakk Elek orvos lakásán találtam is, éppen csak a kabátja bő volt, nadrágja meg rövid, s amikor így kiadjuztálva a Císmigiu-parkban sétáltam, a tavi cukrászdában megismert és kinevetett történetesen ott fagyaltozó száz kapitányunk.

Ahogy most lelkiismeretemben s az előttem heverő sárgult újságlapokban kotorászok, egyáltalán nem a bakasors izgatott, hanem az elvesző idő. Szervezni, írni, hatni szerettem volna, most már az erdélyi magyar közeletbe kapcsolódva. Menetgyakorlaton is, éleslövészetben is mind az járt az eszemben, mi vár rám Kolozsvárt, ha hozzá akarok járulni a balos görcsők feloldásához és a népi kiszélesedéshez, a haladó erők tényleges összefogásához, de nem dumapostai liberalizmus, hanem plebejus felelősség, nemzetiségi tudat, közös vállalkás alapján. Kettős életet éltem: végignévezte színehagyott katonazubbonyomon és rojtos lábszártekercsemen, egyre előírásosabban forgatva orosz cári címeres, tulai jelzésű puskámat (még az első világháborúból kerülhetett ide), ledőlve vadvirágos mezőkön, vagy őrt állva a szénaboglyáknál lövésre készen, távbeszélgetéseket folytattam Gaál Gáborral és az Ady-társaság útkereső tagjaival, aztán magamhoz térve újra katonatársaim apró-cseprő örömeibe és bánataiba illeszkedtem. A fiúk szerettek, mind segítettek a nyelvtanulásban. Volt, aki este az ágyamra ült s magyarázott, volt, aki cserébe magyar szavakat akart megtanulni. Amikor egy hitvány börtönépület elé rendelték ki társaimmal örnek, ott egy feketekepű zenészfiú egész szótárra való cigány kifejezéssel ajándékozott meg. Tintaceruzával jegyeztem le tőle egy cigány dalt is, ő pedig cigány nyelven leírta egész életét (maig őrzöm). A dologból baj lett. Az őrség oltyán parasztleány parancsnoka dühösen berendelt magához, s felelősségre vont: miért a cigányt tanítom magyarra. Miért nem őt?

Minden íráson rajta volt a kettőség nyoma: örömmel osztozom az olténiai népeletben (a katonai szolgálat számomra ezt jelentette), s ebből az alapállásból tanácsaimmal, javaslataimmal ostromlom Csehszlovákiában hagyott és Erdélyben szerzett barátaimat.

A katonai kiképzés szüneteiben Kolozsvárt töltött tavaszi hetek alkalmat adtak a soros erdélyi magyar szellemi kérdések publicisztikai kibontására. Később úgy éreztem, hogy az Ady-társaság

Vásári gyorsfénykép — katonai igazolványra (1936)

demokratikus frontja helyett — s bizonyára visszacsapásul is kezdeményezésünkre — a kolozsvári *Hitel* hasábjain új rendi szemlélet formájában feltűnt a német és olasz parancsuralmi előtérzés vonzása. A főszerkesztőt, a „nemzet helyett gondolkodó osztály” eltelméletének felállítóját már Brünnből ismertem: ott ült ő is 1927-ben a „titkosok” közt, akik egy Kazinczy-megemlékezés alkalmából felelősségre vontak radikális törekvéseink miatt... A népi mozgalmakkal szembeállított magyar úri hivatalosság keze most már Erdélyig ért, s a maga javára akarta fordítani az általános tespedésből kikászálódni óhajtó, új cselekvésre lendült szenvedélyeket. Nem mondom, válaszm erős volt, a *Korunk* azonban ezzel a cikkel az általánosságok fellegéből mégiscsak a konkrét valóság politikai terepére lépett. Csak arra vigyáztam, hogy a nép alkotóképességét tagadó s a társadalmat tekintélyelv szerint felülről szervezni kívánó irányzatot ne azonosítsam a *Hitel* köré csoportosult fiatalokkal, leszögezve: „...semmiképpen sem reakciók még azok, aki itt — a reakciós zászlóbontás árnyékában — népegészségügyről, kisebbségi jogvédelemről, magyar képzőművészetről értekeznek, vagy verseket írnak. A reakciós ideológiai tervekről a munkatársak többsége aligha tudott. Ha szót emelünk az ellen a kísérlet ellen, amely egy új magyar rendiség osztálygöggjét s parancsuralmi vágyfantáziáját akarja az erdélyi magyar szellemi életbe becsem-

pészni, tesszük ezt abban a hiszemben, hogy az erdélyi magyar ifjúság hagyományos népi szelleme ellen elkövetett neofeudális kultúrmerénylet a Hitel fiatal munkatársai és olvasói között is ellenállásra talál.“

Az összeccsapás megbontotta a csön-det, s támaszt adott a már-már sikertelen Ady-társasági akciónak. A *Brassói Lapok*ban cikksorozattal jelentkezett Tamási Aron, sorra elemezve a balra is, jobbra is kiszakadtak közt magára maradó *Erdélyi Fialatok*, az újonnan fel-lépő Ady-társaság — a cikkíró szerint „a »népvalóság« hirdetői“ — s a *Hitel*-csoport programját, s keresve a köztük lehetséges egyezkedést. A Farkaslakán 1936 áprilisában kelt s mély népi gond-ból táplálkozó írói megnyilatkozás egyedül engem készített ki mint hivat-lan betolakodót, aki tartsa meg magá-nak Szlovenszkból hozott „keleteurópai kultúrbeállítottság“-át (Tamási ezt hoz-zá intézett levelemből idézte), míg ő megőrzi „azt a keleteurópai lázat és esz-mét, amit a székelység mélyéből“ hoz-tott. Mintha a kettő más lett volna — de hagyjuk ezt. A keserű pilulát le kel-lett nyelnem. A *Korunk*ban azonnal vá-laszoltam, de a személyeskedésre nem írtam ki (egy régi úrifiúság játszott-e itt udvarias szerepet, avagy az időszerű néprfronti taktika, esetleg mindkettő, maradjon titok), s ha figyelmeztettem is Tamási Áront a *Hitel*-csoport belső rákfenejére, a végső következtetést — a népi egységre hívó szöveget — annál bensőségesebben idővöltem. S már ül-tem is a személyvonatra, hogy Craio-váig kanyarodva vigyen vissza a még hófedte Péring alá.

En bizony Kelet-Európát éltem át újra meg újra az oltyán folklórban. Mélység és magasság mindig átüti a középszerűséget, nem alkudhattam. Meg-ismertem egy népet nagyon lent, a tö-vében, s ha furulya szólalt meg vasár-nap a kaszárnyaudvaron, ha egy társam falujába hívott meg, s civilbe öltöz-tezt a magáéból, vagyis hosszú himzett inget és színes övet öltöttem magamra, fatányérból hőrpölve mezei munka szü-netében a csorbát, ikont csókolva a kis fatemplomban, vagy hórába fonódva a réten, ha babonás szokást vagy pimasz rigmusokat jegyeztem fel, mindig a fe-zszülő energiákra voltam figyelmes, az ügyes és szívós feltörekvésre, mellyel hegyi társaim a kenyérrel, az ággyal vagy a bakancsossal ismerkedtek, népsz-e-rű könyveket olvastattak, s büszkék voltak arra, ha feletteseik megalégedtek velük. Még inkább éreztem ezt a mély-ségekből feláramló új történelmiséget a tanult réteg, az önkéntesek közt, akik azután is megőrizték velem kötött ba-

rátságukat, miután visszasüllyedtem a bakarétegbe. A nevét sem felejtettem el: Vasile Berca papnövendék, akinél parasztinget húztam fel, Lassalle és Jau-rés olvasásáig jutott el hön öhajtott eu-rópaiságában, s hálás volt, amikor Ko-lozsvárról Ignazio Silone *Fontamaráját* hoztam neki ajándékba. Hát még az a falusi könyvtár! Amikor négy évre rá tanító lettem Kalotaszentkirályon, s ott könyveket nem találtam, hivatkoztam is az olténiai falura, ahová a kirajzó új értelmiség rendszeresen ajándéku-l hazaküldte olvasmányait.

Szívesen adtam hírt akkoriban mind-azokról a beszélgetésekről, melyek a népsors, a nemzeti felemelkedés és a nemzetközi kitekintés, a kisebbségekhez és a szomszéd országokhoz való viszony körül támadtak a kaszárnya mélyén. A sarkítás Prága és Zsilvásárhely közt egyáltalán nem lépte át a konkrét való-ságot, hiszen a Hradzsin alól Havasal-föld mezőire vetődve egyénileg kialakult életkörülmön maradtam belül, s amikor Kelet-Európára nyíltam, kelet-európai kutatást sürgettem, kelet-európai össze-hasonlításokra figyelmeztettem levelez-semben és cikkeimben, a kifeszített sátor alatt elfért a költőink megénekelt, gon-dolkodóink megtervezte történelmi sors-közösség. Liviu Rebreanu regényhőseit az 1907-es parasztfelkelésre még emléke-ző oltyán parasztok közt párosítottam Kós Károly akkoriban megjelent drá-májának felkelőivel, Budai Nagy Antal jelenítésében érzekelve a huszita kely-hesség forradalmi hagyományát is, úgy, ahogy az a Zsil vizétől a Károly-híd alatt hömpölygő Moldva vizéig kapcsolt vissza. No de ki hallgatott akkor az ál-modozó dorobánca? Legfeljebb egyik katonatársam mondta el századparancs-nokunknak, mivel foglalkozom. Jött is a hadnagy egyik este, az ágyamra ült, s megkérdezte, igaz-e? Igaz-e, hogy a dunai népek közös történetét akarom megírni? Túlzás, mondtam, én azt aka-rom, hogy mások fogjanak hozzá, olya-nok, akik e tájon népeik múltját szak-szerűen tanulmányozzák. Másnap el kellett énekelnem egy órán mindenki okulására a cseh, a szlovák és a ma-gyar himnuszt. És évek múlva egy had-gyakorlat alkalmából, valahol Fogaras földjén eszébe jutott ez a dunai test-vériség egyik, közben szakaszvezetővé avanszált társamnak, odaültetett a nagy körbe, s a századnak kellett a szabad ég alatt elmondanom, miben közös — császárokkal, cárokkal, szultánokkal szemben — a Duna-völgyi népek múlt-ja. Akkorra már érthetőbb volt a kér-dés, nemcsak javult román nyelvtudá-som miatt, hanem a fenyegető nagyné-met imperialista veszély, az előtörő hit-

Zászlórség Hősök Napján (1936)

leri hódítás következtében is. Kelet-Európa képlete megtelt a közös riadalom valóságával.

Ez mind epizód. Csak az én emlékezésem számára van jelentősége. Kiáltásomnak megértő visszhangja nem támadt, különben is már napirendre tértek felettem. 1936 augusztusában feketére sülve és soványan megint Kolozsvárt és Nagybányán pihengettem, akkor látogatott meg Pozsonyból Peéry Rezső, a régi vitatárs és mindenkori más véleménye ellenére is hűséges barát. A kulisszák mereven álltak körülöttünk. Mintha Kacsó Sándor már címében is egyenes beszédű cikke, a *Ki a kastélyból a kertbe!*, majd Szentimrei Jenő hasonlóan célzatos írása, a *Ki a szalonból az ugarföldre* közben ki sem parancsolta volna a marosvécsi kastély bűvköréből a helikonistákat, mozdulatlan volt körülöttünk az egy évvel azelőtt belémrögződött kolozsvári panoráma. Meglátogattuk a bábonyi diáktábort, ahol Szabó T. Attila szorgalmas tanítványa; centiméternyi pontossággal mérték le, hová akasztja konyhájában a magyar földművesasszony főzőszerzámait. Heyles, a tárgyi néprajz — akárcsak a népnyelv — nyilvántartása állagörző, legalábbis a tudományos rögzítés értelmében, no de számunkra, akik a cseh-szlovákiai dinamikus szociográfia iskolájában nőttünk fel, a száraz adatgyűjtés még akkor sem volt elég, amikor Kós Károly megérkezése lóháton és a

környezetehz illő kalotaszegi kiejtése valami romantikát hozott a ténykutatás rideg számításai közé. Egyébként halottam már Tîrgu Jiuban a Gusti-féle monografikus iskoláról, a közeli Runcu községet szállták meg a lelkes román falukutatók, s módszereik ugyancsak pozitivisták voltak, nyilvánvalóan több népszolgálati lehetőséggel. Bábony magyar kutatóit gyanakodva figyelték a csendőrök.

A fülledt politikai légkörben villamoság feszült. Újságírói társaságokban — egyelőre csak innen tájékozódhattam — a spanyol népfront ellen felkelt ellenforradalmi tábornokok esélyeiről folyt a vita, s a nemzetközi szenzáció mellett látszólag eltörpült a Magyar Dolgozók Szövetsége (a ma már legendás MADOSZ) többszöri kísérlete, hogy a román demokratikus erőkkel közösen Romániában is a népfrontot erősítse. Az Ady Endre Társaság pedig, melyhez anynyi reményt fűztem, elakadt, vagy talán már nem is létezett.

Okosabb volt újra elmerülni Olténiában. Lassanként létrejött baráti köröm az ezred műhelyeiben. Magyar, szerb és főleg bánági sváb fiúk dolgoztak ott, így hát a bádgosokhoz vagy a fegyverkovácsokhoz futottam be tereferére, s a vasárnap délutánokat együtt töltöttük a kaszárnyát környező kertekben (mi kapáltunk, mi öntöttük ott a zöldséget) vagy odalenn a Zsíl ligeteiben. Kocsmák teltek meg velünk, s ha érdekelték

Ecaterina Teodorou emlékműve Tîrgu Jiu főterén

is a Mackensen betörésére emlékeztető ágyú a valamikor hősiesen védett hídnál, s le is jegyeztem a német katonatemető hősi halottainak többnyire lengyel nevét (sziléziaiak vagy poroszok lehettek az elesettek 1916-ban), hovatovább a mindennapok vak esendősége ragadott magával. Az oltán pásztorokhoz ilyen vasárnapokon ifjú feleségeik jöttek le a hegyekből, s csöndben elvonnulva bontották ki tarisznyájukat a kukoricásban. Az iparosfiúk a tisztektől már levetett, szerencsétlen utcaleányokat látogattak, vagy a cigánynegyedbe tértek. Én kint a mezőn a szomszéd faluból érkezett asszonyokkal értettem szót. Lovon kocogtak be, fanyergük kétoldalan kőcsögök, egy kisebbel mérték a kaszárnya mögött a friss tejet, és előbb-utóbb megsajnálta minket. „Sármanu” volt ajkukon a katona becéző neve, hófehér ingük, arannyal átszőtt fekete katricájuk most is előttem villog. Jó harminc évvel később kerestem fel újra a tájat, s minden olténiai emlékem felforrott Constantin Brâncuși *Végtelen Oszlopa* előtt. A mélyből int magasra, gyökérből fut fel a mennyboltig ott, ahol katonakoromban szekerek állomásoztak a csupasz mezőn. Cocchiara olasz professzor, a Brâncuși-életmű nyugati méltatója ezt nem vette észre: a művész eredeti „vadember“-gondolatiságát, az oltán felemelkedés jelzését, egy sajátosan szép népi kifejezőmód felvillámlását, a kelet-európai mondandót. És a park közepén megállottam a *Csók: Kapuja* előtt, ama lovon ügató, a buja fűre

hullt, fekete-édes asszonyok emlékének áldozva. De — csönd! Elmúlt. A *Hallgatás Asztala* hív, úgy éreztem Brâncuși körülökéjén, malomkő-alap terítetlensége mellett, hogy régesrégén másé már a mindennapok boldog lakomája. Ez a kőasztal sem állott még, amikor útszéli árokban feküdtem fegyveremmel, szememet beszúrva a célba, s egy csendőrlégény arra jártában odaszólt: *Sármanu*... Napraforgóvirág magházát törte ketté, hogy nekem is, az út másik oldalán fekvő társamnak is jusson.

De profundis... Nem most színezem ki, akkor vallottam: „Sorsom tulajdonképpen oda sodort el, ahová vonzódtam mindig, sötét belső áramlással, titkos kínban, szorongó vággyal. Hullás volt mindig az életemben. A középosztály vélt és igazi magaslatairól kíváncsoztam ide, beleoldódni sokaságba, egyszerű agyak, egyszerű szívek tempójába. A bakaruhában aztán mezei és gyári robotosok sorsát osztottam, az ő mozdulataikkal lóbáltam a puskát, az ő nyelvükön káromkodtam, kis kérdéseikkel vesződttem, tréfáikon röhögtem...” A morvaosztravai *Magyar Nap* egy cikkéből szedem most elő a sorokat: „Nemcsak, hogy megismertem az oltán népet — írtam 1936 decemberében —, de magam is belehullottam, felitatódtam abba a tömegbe, amely ott vonaglik és kavarog a társadalom hivatalos formái alatt. Ez fordulatot hozott az életembe. Megtanultam gondolkodni az egyszerű ember számításával, az egyszerű ember helyzetéből. S az egyszerű ember törvénye

ez: vágyódni fölfelé! Kívánni jobbat, többet, önzőn önmagamnak s mindannyiunknak, akik szegények vagyunk. Vágyódni fölfelé! Gondolni szépre, versekre, barátokra és tisztá nőre! Kint megint zuhogott az eső, s a faköpenyegben olyasmik jártak az eszemben, amik, azt hittem, régen kiestek rideg életemből. Ady-verseket hallottam és egyházi kórust, latin írókat szerettem volna megint olvasni s a tudomány csöndes olvasótermeiben dolgozni logikusan összeálló jegyzetek között. Elkaptam a vágy könyvek, tudás után, hogy kiráncigált az élet a nagy okok és összefüggések vizsgálásából. Visszaadom! Prágától ideig, a Zsil partjái, népek képét hordom magamban, és kemény a filozófiám! Kifejteni ezt a képet, megmagyarázni, felmutatni az emberiség nagy történelmi változásaiban! Most semmi vagyok, de a világ az enyém!”

Év végére leszereltem, letelepedhettem végre Kolozsvárt. Mint amikor mélyvizből bukkán fel az ember, fülembe hasonázott a zajló világ. Kierlelődtek már a dolgaim, itthon volt a régóta keresett „Gyökér István”. Bekapcsolódtam a MADOSZ mozgalmába, s nyakig vetve magamat a munkába, elküldtem a *Magyar Napnak* beszélgetésemet a népfronti időszerségben immár névre-súlyra szert tett Nagy Istvánnal, aki az *Erdélyi Helikon* pályázatán közben díjat nyert drámájáról s a romániai magyarság sorskérdéseiről nyilatkozott. Utána Bányai Lászlót interjúvoltam meg (*Dunai szózat Erdélyből* címmel közölte az újság), hírt adva a MADOSZ és a havasi plugárok — ekések — népfronti szövetkezéséről, s végre sikerült tolvégre kapnom az olykor nehézkesen óvatos Gaál Gábort is, aki a *Korunk* gazdag és változatos feladatköréről tett szerkesztői vallomást. A *Magyar Napot* elég nagy példányszámban csempészték be — a moszkvai *Sarló és Kalapács*csal együtt — román vasutasok, Marosvásárhelyen volt az elosztó, s innen kaptam meg időnként tiszteletdíjaimat az elszámolás keretéből.

Megismerkedve Petru Groza dévai ügyvéddel, a román Ekésfront választott vezetőjével (oly közel került hozzánk pályáján, hogy bizalmasan mindig Groza Péternek szólítottuk), egy csomó *Magyar Napot* nyomtam a kezébe. Egy szeles, csattogóan hideg december végi napon aztán kettesben bejártuk a belváros csöndes mellékutcait, így érezve leginkább biztonságosnak a beszélgetést, s megszületett az első külföldi magyar Groza-interjú: *Mócok és góbék szövegete* lett a címe Csehszlovákiában.

— Nagyon boldogok lesznek a mócok — mondta a volt kisebbségügyi miniszter (és leendő miniszterelnök) a *Magyar Napra* hivatkozva —, ha látják, hogy olyan messziről is érdeklődnek törekvéseik iránt! Állandóan figyelemmel kísérik a világ dolgai. Nem akarnak elszigetelődni, szövetségeseket keresnek. Amikor az Ekésfront és a Demokrata Blokk a kommunisták javaslatára egyezsége lépett, ezzel tulajdonképpen a romániai népfront alapját vetették meg. A küldöttek a Hunyad megyei Cebe községben találkoztak, s Avram Iancu sirjánál tették le a népfronti esküt, Horia fája alatt. Rengeteg móc gyűlt össze a Havasról, hogy tanúja legyen az eskünek. Különben, azt hiszem, hallotta már, hogy a tömeges gyülekezés hozzátartozik a plugárok harcmódorához! Oly nagy seregekben ereszkednek le egy-egy gyűlésre hegyeikből és falvaikból, hogy legfeljebb katonasággal lehetne ezeket a gyűléseket megakadályozni. Am melyik kormány venné a lélkére, hogy a mócokat szétverje? Ez nagyon kockázatos volna, újjat húzni a román szabadságharcosok ivadékaival!

Groza szépen, választékosan beszélt magyarul. Míg szólt, katonatársam, a hegyipásztor jutott eszembe, Aurel Cambrea. Latint kedvelő fülemnek már neve is feltűnt, s jólesett. Katonaruhája alatt himzett inget és díszes börmelényt viselt, sötétvörös övét négyzer a derekára csavarta, s egyik fülcimpáján aranykarika fénylett. Megfigyeltem, hogy feljegyez magának mindent, amit hall. Együtt állottunk heteken át órségen, s mert éppen szinesedett az ősz, rögtönözve lefordítottam neki a *Szeptember végén* három strófáját (a „nyárfa” és a „tél dere” megfelelőjét tőle tanultam). Nem elégedett meg vele: Petőfi életrajzát is elmondatta velem. Epizód. Maga Groza Péter tréfálkozva hivatkozott egyik írásmra, hosszú orosz szuronyomról volt benne szó, azzal véstem be jó magasra a spanyol népfront vezérének, Largo Caballerónak a nevét. Talán most is ott van még Tírgu Jiu börtönének a falán. Epizód. Fellelegeztem. Most felsőbb összegezésben kaptam mindezt, túl részleteken és esetlegességeken, immár életegészen.

— Hogyan is mondta? A Szudétáktól a Fekete-tengerig... Igen, nemzeteknek össze kéne már egyszer fogniok. De ez csak úgy lehetséges, ahogyan az egyszerű mócok és góbék csinálják. A dolgozók ösztönességével... — fejezte be a beszélgetést Petru Groza, elkötelezően a következő csztendőkre.

Balogh Edgár

Balogh Edgár 70 éves

Már akkor sem hittük, hogy Balogh Edgár hatvanöt éves, amikor elbúcsúzott szerkesztőségi asztalától-székétől (a szerkesztőségtől nem: nincs hét, hogy be ne jönne vitatkozni, ezt-amazt számon kérni, s ha kikérjük a tanácsát, hát adni azóta is). Tudtuk, hogy betöltötte a hatvanötöt, s nem hittük: legalább annyi alkotó energia feszült benne, mint együttvéve mindannyiunkban.

Most hetvenéves. Örömmel tapasztaljuk, hogy most sem kevésbé fiatalos, s örömmel mérjük fel utóbbi öt évének gazdag termését: azt, hogy a hivatalos szerkesztőségi feladatok és a maga vállalta többletfeladatok alól felszabadulva, az utóbbi öt esztendőben szinte több művet hozott létre „tintás esztergapadján“, mint az előző hat és fél évtizedben. S ennek a termésnek még csak egy részét láthattuk könyv alakban (s csak erről a részéről mondtuk, hogy máris szinte több a teljes előző életszakasz könyvekbe foglalt eredményénél): egy másik rész még kézirat, jegyzet, s egy harmadik rész — talán a legnagyobb rész — még ott van Balogh Edgár fejében. Hetvenedik születésnapja számára csak lélegzetvételnyi cezúra a munkában, nem csúcs, amelyen megpihen, s amelyről visszapillant.

Nekünk kell visszapillantánunk helyette, hogy felfedezzük hetven évének mindnyájunk által hasznosítható tanulságát. S ez a tanulság az, hogy a marandó fiatalság titka a munka, az egyéniség titka a közösségi elkötelezettség, a szabadság titka a vállalt felelősség. Balogh Edgár regényes életrajza itt nem adható elő, de annyit mindenki tud: már az iskolapadban szolgálatába állt azoknak az eszméknek, amelyeket ma is vall, s a szolgálat formái között nem válogatott: volt publicista és volt pártmunkás, volt tanító és volt egyetemi rektor, volt népszónok és volt szerkesztő: — minden volt, aminek lennie kellett, minden helyet becsülettel betöltött, ahova a mozgalom hívta, ahova a párt állította, ahol szükségére volt rá egy osztálynak, egy nemzetiségnek, egy népnek és a népek közösségének — s éppen ez a feltétlen, sokszor megpróbáltatott hűség, ez az egyetlen cél szolgálatába állított sokoldalúság formálta ki egyénisége monolitikus tömbjét és belső kristályszerkezetét.

Mi, a *Korunk* mai gárdája, kétségtelenül a szerkesztő Balogh Edgárt ismertük a legközelebről (testületileg értjük, mert egyénileg más minőségeiben is közel állottunk hozzá: ki tanítványa volt, ki tanártársa, ki pedig harcostársa még a régi időkben). Igazságtalan vele szemben, de érthető részünkről, ha hetvenedik születésnapja elsősorban annak a felelős szerkesztőnek példakép-szemlélésére nyújt alkalmat, aki a lapot életműve — mi több: élete — részének tekintette, aki a

lap társadalmi funkciójának tervezésétől és betöltése megkövetelésétől a nyomdai lapképig, a betűtípusokig mindennel foglalkozott, aki szerzőket szervezett és olvasókat toborzott, s tette mindezt abban a meggyőződésben — amelyet osztunk vele —, hogy a szó is, a folyóirat holt betűinek eleven beszéde is, ha „egyenes beszéd“: tett.

Forradalmi sajtóhagyományt közvetített felénk, amelyet mi igyekszünk becsülettel folytatni. S öneki — nem: magunknak — azt kívánjuk, hogy felszabadult és műveket gyarapító alkotó energiája ne apadjon, s jusson belőle tovább is arra, hogy mindig számon kérje tőlünk munkája folytatását.

KORUNK

Balogh Edgár levelei

1965 elején készült fénykép van előttem, Balogh Edgár profilja: meredek, háromnegyedrészét kopasz, a homlokfalba simuló koponya, bozontos szemöldök, félig csukott, figyelő szem, hirtelen orrnyereg, nagy sasorr, tuskés, fehér, a felsőajak vonalát keskenyen követő bajusz, konok száj, vastag alsőajak, gödrös áll, kis toka, a halántéktól valamivel lejjebb behorpadt arc, terjedelmes, lapos fül. A kép hátlapján ajánlás: „Pusztai Jánosnak köszönettel azért az élményadásáért, hogy a munkásélet valóságát ma is lehet belülről, őszintén és valóságosan megírni. Kvár, 65. IV. 25-én, Balogh Edgár.“ A szigorú, elhivatott, törekvő tanítványára büszke mester dedikációja ez; ismeretségünk második évében vagyunk, gyakran írok neki, és állandóan lesem a leveleit, sőt, szemtelenül morgolódom, ha megfedkezik rólam. Ismeretségünk kezdetétől tudom: írói kibontakozásom egyik legjelentősebb segítője; önzetlen, barátságos. Második találkozásunkkor meghívott ebédre a főtéri könyvesbolttal szembeni vendéglőbe, mihelyt beléptünk, a helyiség elkeskenyülő részébe mutatott:

— Ott volt Gaál Gábor asztala.

Valahova odatelepedtünk mi is, konyakot rendelt, koccintott, és azt mondta:

— Szervusz.

Zavartan tétováztam valamennyit, talán hangosan mentegetőztem, mert rámparancsolt:

— Tegezz!

Kántor hozzám hajolt:

— Fogadj szót.

Haj, haj, gondolom magamban most, negyvenkét évesen, megroggyant kedvvel, részben sajnálatosan elkopott írói szemtelenséggel: milyen fiatal voltam én akkor! Harminc éves. Fiatal író. Forrás-jelölt, aki (hála istennek) írói törekvéseiért minden előmenetellel kecsegtető lépésről, lehetőségéről le tudott mondani, ha az életfelszín mosolygós, mindig derűs kaparászását kívánta, az örökös szellemi körülmélelést, az irodalom újonnan ácsolt padjában hátratett kezekkel ülést, mert „ma így illik“. Amit vártam, akartam, rövidesen és rövid úton megkaptam, elértem: az újságírástól — még idejében! — függetlenítettek; ezt nyomban megírtam Balogh Edgárnak, aki így válaszolt feltehetőleg hetyke, akkori szemmel látva: hányaveti levelemre:

„Kedves János, bizony nem örülök kalandodnak, mert »melős«-nak menni számodra az. Ismered a munkáséletet és a munkát, s a termelésed már az írásbeliség és gondolatiság, ebből kiugrani vagy kiugrattatni magad: felelőtlen kaland. Mindegy, akárhogys (tartoznál ezt is megírni), most annál jobban fekdj neki az alkotásnak.“

Szót fogadtam? Nem hiszem. Soha senkinek nem fogadtam szót; szigorúan, következetesen végeztem a dolgomat; nappal a gyárban, a maszatos, lihegő-meleg, elefánt forma présgépek, konok kalapácsok, hárpia reszelők, szájtáti villáskulcsok között (miközben restellkedve, az elkerülhetetlen meggyanúsítástól és kiközösítéstől előre borzongva ismertem be a hozzám férköző, baráti sunyisággal kérdezőknek: újságíró voltam; íróssággal, nagyratörési szándékaimmal nem volt kinek dicsekednem), este a kuporgó, szükségét végző macska alakú kislámpával szemben, hígsárga szemefényében barna, furnírozott asztallapon könyököltem, írtam, töprengtem; vergődtem: időm, életem rohamosan elmegy, tovazúdul, és én várom sorsom beteljesedését; DE: nem vártam, ez a tiszta igazság, vergődésemet, mint oxigént, az irodalom törékeny palackjába sűríttem, megírtam elbeszéléseimet, kisregényeimet,

az *Illés szekerént*, a *Zsé birtokát* és már majdnem teljes egészében *A sereget*; be-
törtém az írószág ismeretlen tájaira, megtelepedtem, birodalmam szüntelenül nő,
szépül, ebben holtbiztos vagyok, a fizikai munka, megélhetésem, amitől oly sok szen-
vedést, esetleg gyors összeomlást reméltek számomra ellenségeim, ma már nem
számít, az számít, hogy ma bátran felmérhetem: nehéz, gyötrő korszakomban nem
voltam egyedül, olyan bátorítóm, híveim voltak, mint Balogh Edgár és Kántor
Lajos. Balogh Edgár, aki immár öregharcos, aki mögött úgy meredeznek az X-ek,
mint súlyos tankakadályok, Balogh Edgár szüntelenül támogatott, tartotta bennem
a lelket; levelezett velem, irányított, 1965 január elsején azt írta:

„Felhívom figyelmeket Veress Zoltán most megjelent *Szeptemberére*. Más-
más fából vagytok faragva, ő lélektani-sejtető és modern műfajkísérletező, Te meg
dokumentációs, vastag naturalista vonású, életélményes vagy, no de mindkettőtök
kell, csak felverekedjétek Magatokat európai szintre, teljes művésziséggel.“

A *Szeptember* olvasása élmény volt, ezt megírtam Balogh Edgárnak, de hoz-
zátettem: nem elégedhetünk meg a vívmányok rögzítésével, így nem fejlődhetünk,
türelmetlenségünk az előrelépés biztosítója. „Igen ám, írja, de ez is egy neve
a meg- és fennakadásnak. Elfogadom a *Szeptemberről* írt párszavas, találó oda-
mondásodat (miért nem írod meg valamilyen lehetséges közírás-formában?), bár
én más szempontból sok helyeselni, kiemelni valót emlegetek s írok ezzel a lélek-
búvár regénnyel kapcsolatban. Igen ám, de míg ő a problémákba való aktív, pár-
tos, alkotó beleszólást — nem egészen, de mégis — a befeléfordulással, lelkizéssel
kerüli meg, Te ugyanezt teszed a részegség, kurvaság, megoldatlanságok — egyb-
ként valós és helyes — előtérbetolásával. Mindkettőtök taktikáját üdvözlöm, mert
meghaladják [...] a sem lélekbe be nem világító, (érezstelen), sem a valósággal
teljes-összintén szembenézni nem tudó kishős-sablont. Stratégiátok azonban
még nem világos, (majd az lesz!); mit csinál az az alkotó ember, aki meg akarja
oldani a problémákat?“

1965 áprilisában, néhány hónappal fenti levele után Kolozsvárott felkerestem
Balogh Edgárt a Rákóczi úton. Vasárnap délután volt, napos idő, elhatároztuk,
hogy Veress Zoltánékat útbajjva, kísétálunk a Hóujába. Veressék velünk tartottak,
nagyszerűen beszélgettünk, Balogh Edgár ki akarta ugrasztani a nyulat a bokor-
ból, hozzám fordult, felszólított:

— Halljuk csak véleményedet a *Szeptemberről*.

Veress Zoltán rámfigyelt, érdeklődve várt, látszott: komolyan veszi a véle-
ményemet. Ennek ellenére csak akadozva, álláspontomat sebtében megszerítve be-
széltém, hiszen Veress Zoltánt, akit akkor ismertem meg személyesen, olyan
szeliden okos, művelt, elmélyült, jóindulatú, jóhiszemű embernek láttam, hogy
„tolakodásomat“, esetleges heveskedésemet túlzásnak, sértőnek találtam. Persze,
azért sok mindent elmondtam, később kötetlenül, felszabadultan beszélgettünk, a
Tóbiás és Kelemt is dicsértem, meg az *Irgum Burgum Benedeket*; nagyobbik
fiam kicsi korában hosszú részleteket fűjt belőlük kívülről, az éjjelin is csak úgy
volt hajlandó ülni, ha anyja ezekből a verses mesékből olvasott fel neki. Ezt a
kis epizódot nem meséltem el Veress Zoltánnak, hanem jóval később a hozzánk,
Bányára látogató Bajor Andornak, aki fellelkesedve jelentette ki: — Ez egy iro-
dalmi mű legnagyobb dicsérete. Szóval, a Hóujában nagyon jól éreztük magunkat,
elől ment a két asszony, Rebi néni és Telegdi Magda, hátul mentünk mi, férfiak,
egy tisztáson juhok legeltek, bárányok poroszkáltak, Telegdi Magda önfelédten
felkiáltott:

— Bárányok! Zoli, vegyünk egy bárányt.

Visszafelé Balogh Edgár börtönélményeit hallgattuk, megnéztük a Dónát-szob-
rot, majd egy sörkertbe ültünk. Balogh Edgár fizetett, mi is be akartunk szállni,
de erről ő, szokása szerint, hallani sem akart.

1965. június 17:

„Ne várj tőlem és senki mástól bátoritást, ilyesmire nincs már szükséged.
Minél többet írsz, áradásban tisztul ki a főfolyás menete.“

1966. február 19:

„Kedves Jánosom, kék leveledet köszönöm, könyvem megjelenéséről én is
hallottam, sőt: most két napja kezembe is jutott egy példány. Tudtommal — így
írják barátaim — már elfogyott, s így nálunk fizikailag lehetetlen lesz még sze-
rezni. Mint minden író, hiúrn reménykedem, s bízom egy II. kiadásban, melyből
itt juttathatok majd Neked is.“

Igazán ugyanis akkor esnék jól az a gratuláció, melyet leveled hozott, ha
tudnám, hogy belém láttál [...].

Könyved kritikáit figyelemmel olvasom, legközelebb jön Szilágyi Júlia szép
recenziója a Korunkban. Jó, de mi lesz tovább? Az ön-kivetítés jó kezdet, de

most majd jöjjön, túl minden személyi közvetlenségen (bár átszűrve rajta) a világ visszaadása, az igazi Mű.“

Ebből a levélrészletből is jól látni: volt, aki igényelte a Művet. A keresés, az önművelés, a szörnyű harc ennek a Műnek a megalkotására összpontosult, minden bajt, hátrányt, jövőtlenséget vállaltam, közben Balogh Edgár bizalma, igénye rejtett kameraként csendesen, makacsul követett, de ugyanakkor aggódóan is: eltévelyedhetek. Olykor rámszólt: „Engedd meg, hogy itt figyelmeztesselek mai — befutott — szépiróságod mellett publicisztikai feladataidra is. Az egyoldalú szépirás, a csakirodalmiság az elidegenedés veszélyét is magába rejti (írod, hogy a Korunkban kedvvel olvastál erről a fogalomról), s hidd el, hogy író csak akkor marad való-író, ha közügyileg is lát, jegyez, felmér, bírál, kiáll.“

Kéziratot kér a Korunk számára, pályázaton veszek részt, díjat nyerek, a díj, Feszt László metszete, a *Hálóban* itt függ íróasztalomtól jobbra, a falon; hív Kolozsvárra: „Egy kicsit elszigetelődöttél, ez nem helyes. [...] Könyved sikere után bízunk abban, hogy a csönd is újabb törekvéseidet takarja, s hamarosan meglepsz bennünket új írásaiddal.“

Aggódik értem, de megfedd:

„Kv. 67. I. 7-én

Kedves János, a jókívánságaidat köszönöm, aggályaidat megkontrázom.

Mert mi az, hogy Téged egy kedves X elszigetelt, barátaidat meg szétzavarta. S hogy fáradt vagy, meg értelmetlenség nyomaszt? Ez olyan kafkás-dérys divat-elidegenedettségek inkább, valami öntetszelgő sznobság, ami Hozzád, a robusztus valóság- és őszinteség-emberhez nem illő. Hogy X mit csinál, éppúgy nem érdekes, mint a tűzoltókészültség, az egészségvédelmi-köztisztasági hivatal vagy az ebzárlat. Szükséges a maga helyén, s ha tüzet nem gyújtok, WC-m tiszta, s kutyám beoltott, nincs is bajom-találkozásom veled. Ellenben Te érdekes vagy: lelkiállapotod, bensőséged, mert ez valójában közvagyon, szellemi közkinccs termő ereje és jelentősége miatt.“

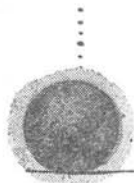
Közel egy évtizedig jöttek Balogh Edgár levelei, egészen addig, amikor úgy vélte: elengedheti a kezemet, magamra hagyhat; vajon úgy vélte?, mindegy, mondjam így. „...örvendek, hogy Bodor Pali kézbe vette az Illés szekereit. ...fel-tétlenül el szeretnék olvasni, főleg Kántor.“

Jöttek a Balogh Edgár-levelek, 1971 októberében mint „nyugalmazott“ szerkesztő ír: „...először ültem le íróasztalomhoz, mint teljesen szabad ember. Ahogy Te szép soraidban [egy levelemről van szó] hitet teszel [...] teljes emberséged mellett, úgy ismétlem most ezt meg én is, egy gyakorlatilag, szervezeten, munkafegyelmileg immár kötetlen életszakasz első napján. [...] Írásaidat mindig érdeklődő szeretettel várom.“

Balogh Edgár 70 éves; mint súlyos tankakadályok, meredeznek mögötte az X-ek. Hosszú évekig mentünk együtt, egy tájon, azzal a különbséggel, hogy O mindig, mint idősebb testvér, sőt — és miért ne? —, mint apa, igyekezett a jól áttekinthető, kiszámítható útra vonni, a szárnyai alá, mondhatnám, én azonban minduntalan átugrottam az árkon, eliramodtam, új s új csapást kezdtem, a saját utamat kerestem, amit, talán Tőle is meghallom egyszer, elismeri: megtaláltam.

Nagybánya, 1976 július

Pusztai János

Szabó Vilmos rajza

Mihai Viteazul-ereklyék nyomában

Született valamikor 1557—1558 táján. Élt, harcolt, alkotott Havasalföld, Erdély és Moldva földjén. Meghalt 43 éves korában, erőszakos halállal az Aranyos völgyében, Torda mezején, 1601. augusztus 18-án. A gyilkos szerszámot tartó kéznek egy vallon tiszt, Jacques Beurs parancsolt, a vérdíjat a császári kincstár fizette. Emlékét népe őrzi immár 375 éve. Halálának évfordulóján irodalmi, történelmi, képzőművészeti alkotások idézik alakját, tragikumba fulladt életútját. A megemlékezők sorában ott találjuk a művelődési élet, a múzeumok képviselőit is, akik emlékkiállítások rendezésével igyekeznek hozzájárulni a kegyeletadás teljesebbé tételéhez. E munka során merült föl az igény olyan ereklyék, múzeumi tárgyak föl kutatására, amelyeknek közelségében szorosabb kapcsolatot teremthetünk a történelmi hőssel.

Az eddigi kutatásnak sikerült feltárnia azokat az írott emlékeket, amelyek Mihai Viteazul tetteit örökítették meg, vagy amelyek egyéniségének vonzáskörében születtek. Adós maradt viszont az elmúlt négy évszázad tárgyi dokumentumainak feltárásával. E kutatást még a nagy román forradalmár, Nicolae Bălcescu szorgalmazta ismert munkájában (*Istoria românilor supt Mihai Vodă Viteazul*). Párizsi kutatásai során érte a szerencse, hogy az Aegidius Sadeler 1601 tavaszán Prágában készített eredeti metszetére rátalált. A felfedezés másokat is kutatásra ösztönzött; Ion Sirbu, Nicolae Iorga, P. P. Panaitescu és mások gazdagítják a nagy uralkodó ábrázolásával kapcsolatos ismereteink sorát. Mindmáig hiányoznak azonban a hiteles korabeli, a Mihály közvetlen környezetéből származó vagy éppen a személyes használatában volt tárgyak. Kivételt képeznek azok az arany és ezüst érmék, amelyeket Moldva egyesítése után, a Ieremia Movilă felett aratott győzelem emlékére Erdélyben veretett. Ezt a hiányt szeretnénk némileg pótolni néhány idevonatkozó adattal, amelyek révén, úgy hisszük, a kutatás kiterjeszhető.

Mihai Viteazul hadszervezői képességeinek méltatása során a történetírók rámutatnak arra, hogy főleg az Európa-szerzte honos zsoldos harcmódot átvevésével igyekezett megreformálni hadseregét. E harcmódot megteremtésének gyűjtőpontjában erős gyalogság és a kor színvonalán álló, ütőképes tüzérség állt. Az erendendő gondolat, úgy tűnik, már uralkodása kezdetén megfogalmazódott Mihály vajdában, az indítékot igen közelről, testvérbátyja, Petru Cercel példaadása nyomán kapta, de Erdély egyesítéséig — főleg a saját tüzérség kialakítását illetően — a megvalósításhoz hiányoztak az anyagi és főleg a műszaki adottságok. Számos korabeli forrás említi, hogy a Mihály és Báthori András közötti viszony elhidegüléséhez az is hozzájárult, hogy Báthori nem volt hajlandó kiadni azt a két ágút, amelyet az előző fejedelem, Báthori Zsigmond valószínűleg Gyulafehérvárt Mihály számára öntetett. Ezek az információk jelentősek, mert olyan tárgyakról szólnak, amelyekkel később is találkozunk. Kutatásaink során felfigyeltünk két olyan újabb adatra, amelyet a történészek addig figyelmen kívül hagytak. Az egyik Várad várának 1632. március 30-án készült leltára. Az ún. Új Bástya fölszerelésének leírása során megemlíti Mihály vajda egyik ágyúját: „Az Kis Solyom newu Mihály Vayda agyuaia, 5 funtos.“ Hogy Mihály mennyire komolyan gondolt saját tüzérség felállítására, azt a Gyulafehérvárra történt bevonulást követő tevékenysége bizonyítja. 1599. november 9-én a következő parancssal fordul a beszercei tanácshoz: „az itt valo Kendervácbeli szükségre küldjeteK onnat közületek négy kovácsot és négy kerekest.“ (Szádeczky Lajos: *Erdély és Mihály vajda története*. Temesvár, 1893. 306.) Egy újabb, Fehérvárról keltezett leveléből megtudjuk, hogy az említett mesterekre miért volt szüksége: „Hagyjuk tinektek és parancsoljuk, hogy mindjárt nyolcz szekrét fát küldjeteK ide Fejérvárra fegyverházunkba, az taraczkok építésére valot.“ (Hurmuzaki: *Documente XII. DCCCXXXI.*) Szintén a gyulafehérvári ágyúműhely

tevékenységére vonatkozik Ungnád és Székely császári biztosok 1600. április 22-én kelt jelentése, amelyben értesítik Rudolf császárt: Mihály parancsot adott Herbersteinnek, az erdélyi bányák bérlőjének, hogy a bányabérekből 1500 tallér ára rezet vásároljon számára Belényesen. A jelentéstevők hangsúlyozzák, hogy a parancs kiadása a gyulafehérvári „Arsenal“-ban történt, ahol Mihály személyesen ügyelt fel a munkálatokra. Valószínű, hogy ebben az időben készült az a 24 mezel ágyú, amelyet 1600. április 23-án indított Gyulafehérvárról Fogaras felé a moldvai hadjáratához. A Mihály elindulását ismét csak jelző komisszáriusok kiemelték azt a tényt, hogy a fejedelem „saját ágyúival és kísérőivel“ ment. (Nicolae Iorga: *Istoria lui Mihai Viteazul* II. 68.) Gyulafehérváron vált tehát valóra Mihály saját tüzérség megteremtését célzó terve. Nem is lehetett másként, hiszen Báthori Zsigmond nem sokkal azelőtt hozta létre ágyúöntő házát. Ebben öntötték a Mihály számára készült s már említett két ágyún kívül a korszak egyik legnagyobbnak ismert ágyúját is. Erről Szalárdi János emlékezik meg *Síralmas Magyar Krónikájában*. Báthori Zsigmond, Géczy János kormányzó halála után, aki a fejedelem kiskorúsága idején Erdély tulajdonképpeni vezetője volt, „igen szép mesterséggel“ olyan ágyút öntetett, „hogy annak mását akárki is valahol alig láthatná“. Ezt az ágyút, amely Szalárdi szerint „roppant nagy volt“, Gyulafehérvárt látták az ún. Kendervárban, ahol I. Rákóczi György fejedelem idején készítették talpat neki. Farkaságyúnak hívták, s 1660 telén hatalmas vasazott szánon II. Rákóczi György Szeben falai alá vontatja, hogy az ellenszegülő várost megostromolja. (Szalárdi János: *Síralmas Magyar Krónika* VI. XII. rész.) Báthori Zsigmond ágyúöntő házá-
nak jelentős kapacitásának kellett lennie, ha ilyen rendkívüli méretű darabot is el tudtak készíteni. Ugyanitt készülhetett az a szép kivitelezésű, bronzból öntött ostromágyú, amely a Báthori-címer és az 1592-es évszám mellett Aimas (Hajmási) Albert ágyúkészítő mester nevét is magán viseli. Ez a történelmi becsű fegyver máig fennmaradt; a konstantinápolyi tophanei Arsenalban őrzik. (Szendrei János: *Magyar hadtörténelmi emlékek*. Budapest, 1896. 907. Nr. 8705.) Ez a löveg számunkra azért is fontos, mert műszaki jellemzői szinte tökéletesen azonosak azzal, a Mihály vajda nevét és címerét viselő ágyúval, amelynek egykori létezéséről a fogarasi vár 1632-ben felvett leltárából értesülünk: „3-dik Falkony 24 masas, 6 fontos, Soliom newu, Mihali Vaida címere alatt, Agia és kerekaj iok vasasok, minden szerszámostul.“ (Országos Levéltár. Budapest, Urb. et Consc., Fasc. 14. Nr. 39.)

Még nem tudjuk pontosan, hogy ezek az ágyúk miként kerültek Mihály vajda tulajdonából a váradi, illetve a fogarasi várba. Feltételezzük, hogy a miriszlói csatát (1600. szeptember 18.) követő visszavonulás alkalmával hagyták hátra. További sorsukról nem tudunk, de talán sikerülhetne föltálni belőlük valamit a világ nagy fegyvergyűjteményeiben. E meggyőződésünket néhány adattal támasztjuk alá. Ezek sorában kiváló jelentőségű, hogy Mihály halála után egyik legkiválóbb szellemi örököse, Radu Șerban havaseli vajda tesz lépéseket a Basta által feloszlalt és Mihály címerét viselő ágyúk visszanyerése végett. A császári udvar számos ígérete ellenére ezek a fegyverek sohasem kerültek vissza. (Traian Mutașcu: *Arta militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea*. Radu Șerban. București, 1961. 42.)

Úgy hisszük, abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy frott emlékek segítségével a Mihályra, korára vagy kortársaira vonatkozó tárgyi emlékek sorából néhányat azonosíthatunk.

Izgalmas feladatnak ígérkezik végső véleményt mondani arról a vasból kovácsolt ágyúcsőről, amelyet a kolozsvári Történelmi Múzeum őriz, és amely eddig elkerülte a kutatók figyelmét. Első közlői sem gondolhattak helyes értékelésre, mivel a rajta található évszámot helytelenül 1595-nek olvasták. (Cristian Vlădescu—Carl König—Dan Popa: *Arme în muzeele din România*. București, 1973. Nr. 202.) A darab első látásra elárulja, hogy keleti (török vagy perzsa) technikával és díszítéssel készült. Az *utólag* bevéssett évszám helyes olvasata 1593. Az évszámmal *egyidőben* vészték a HM monogramot, amelyet utóbb még egyszer, de most már tausiroszó (rézbetétes) technikával megismételtek. Ez az ágyúcső tehát valamikor 1593 előtt török tulajdon volt, és 1593-ban került a HM monogramos személy birtokába. Az ereklýe a hírneves kolozsvári harangöntő dinasztia, az Andrásovszky család tulajdonából került a múzeum tulajdonába 1875-ben. Tehát feltételezhetően az adományozás időpontjáig is Erdélyben lappangott. A legfontosabb kérdés az, hogy kit rejt a HM monogram. A következőket mondhatjuk: feltűnést keltő első sorban a fegyver anyaga, és a készítés technikája (kovácsolt vas, kovácsolás, vésés, tausiroszás). Ez a technika a XVI. században rendkívül megnövelte az előállítás költségeit. Általában Keleten is, Európában is öntéssel, bronzból készítették az

ágyúcsöveket. Ez a darab tehát akkor, a zsákmányolás (vagy ajándékozás) idején rendkívülinek számított, nagy értéket képviselt. A fennmaradt összeírásokban mindig hangsúlyozzák, ha hasonló tárgy került megszemlélésre. Nagy értékéből következően arra gondolhatunk, hogy a névregió monogram csakis kiemelkedő személyisége lehet. Saját ágyúval különben is csak az ország leghatalmasabb urai rendelkezhettek. Szamba véve a korszak jogigényes főurait, arra a meggyőződésre jutunk, hogy az 1593-as év csak két HM kezdőbetűs személyiség számára jelentős. Egyik közülük Horváth Mihály, a Mihály vajdát az 1594. november 13-i bukaresti felkelésben kísérető erdélyi csapatok parancsnoka, a másik személyiség maga Mihai Viteazul lenne, ugyanis a HM monogramot HOSPODAR MIHAI-nak is olvashatjuk. Horváth Mihály szerepeltetése csak abban az esetben lehetséges, ha bizonyosságot lehetne szerezni arról, hogy már 1593 folyamán Mihály szolgálatában állt volna. A másik változat, a HOSPODAR MIHAI mellett a következőket jegyeznénk meg:

Az előbb mondottakból kitűnik, hogy Mihai Viteazul ágyúi közül jó néhány maradhatott Erdélyben mind a miriszlói veszített csata nyomán, mind később is, a tordai táborban, megőletését követően. Ez a löveg 1593-ban került keresztény tulajdonba, erről tanúskodik maga a monogram és a vele egyidőben bevésített évszám. Utólag, tausiroszói (igényesebb) technikával ismét elhelyezték a HM monogramot az ágyúcsőn, és más díszítésekkel is ékesítették. Az 1593-as év főleg Mihály vajda szempontjából jelentős, hiszen trónralépésének esztendeje. Egyesekben kétséget támaszthat a monogram első részének kifejezése, a HOSPODAR jogigényessége. Erre a következőket mondhatjuk: tekintettel arra, hogy a román fejedelemségek kancelláriai gyakorlatában a hivatalos nyelv a szláv volt, a fejedelem címében a GOSPODAR ~ HOSPODAR jelölés az általános. Ezt használták főleg a nyugati udvarok a hivatalos megszólítás alkalmával. A legmeggyőzőbb érvek ezen észrevétel mellett, hogy az 1597-ben küldött Athname tanúsága szerint a szultán a *hospodárságot* biztosítja életfogytiglan Mihály és fia, Nicolae Pătrașcu számára. (*Erdélyi Országgyűlési Emlékek* IV. 13.) Figyelemre méltó az a magyar nyelvű levél is, amelyet Stanca, Mihály felesége nevében küldenek 1597 júniusában; a fejedelemszöveg gyűrűs pecsétjén a következő felirat olvasható: DOMNA STANKA GOSPODINA. (A. Veress: *Documente* V. VIII.)

A következőkben azt kellene tisztázni, hogy mikor, milyen alkalomból kerülhetett a szóban forgó ágyú Mihai Viteazul tulajdonába. A kérdésre egyértelmű választ adhatunk: 1593 októbere és 1599 novembere között, a törökkel folytatott csatározások során. Nem valószínűtlen az a feltevés sem, hogy ehhez az értékes ágyúhoz Mihály 1593-ban jutott, amikor az Alexandru cel Rău havasalföldi fejedelem ellen szőtt sikertelen összeesküvés miatt erdélyi száműzetésben tartózkodott. Ekkor jutott megegyezésre Báthori Zsigmonddal a közös törökellenes fellépést illetően. Szövetségüket kölcsönös ajándékozással pecsételték meg, amelynek során Báthori Zsigmond két ágyút adott, ezek egyike vasból volt. Nicolae Iorga azt is tudni véli, hogy ezek török ágyúk voltak. (N. Iorga: *Istoria lui Mihai Viteazul*, 215.) Az elmondottak alapján föltételezhető, hogy a kolozsvári Történelmi Múzeum tulajdonában levő ágyúcső egykor a Mihai Viteazul volt. (Leltári száma: 7780.)

A még fellelhető ereklyék érdekes csoportját alkotják azok a tárgyak, amelyek Mihály halálának helyén, Tordán és környékén találhatóak, magánszemélyek tulajdonában és közgyűjteményekben. Ezekről az első híradás a bukaresti *Reforma* című lapban jelent meg 1864-ben. A szenvedélyes gyűjtő, D. Papazoglu ezredes *Capul lui Mihai Viteazul* (Mihai Viteazul feje) című cikkében felhívja a román hatóságok figyelmét arra, hogy Erdélyben számos Mihai Viteazul-ereklyét őriznek. Ertesülései szerint a Teleki család tulajdonában van az az aranylánc, amelyet „Torda mezei sírjában egy román juhász talált”. Ugyancsak az 1850–1860-as években felfedezett sírból került elő az az M betűs monogramú aranygyűrű, amely a szászsebesi országgyűlési követ, Tindaru tulajdonában volt. Papazoglu arról is értesült, hogy a fejedelem egyik kardja, amelynek pengéjén neve olvasható, szintén Erdélyben található, egy Copcea nevű családnál. Sorait azzal zárja, hogy jó lenne e tárgyakat a haza számára megszerezni, és a dealui kolostorban őrzött többi emlékekkel együtt kiállítani. Papazoglu nyomán a *Kolozsvári Közöny* felhívja a „hazafiakat”, hogy tegyenek lépéseket az ereklyék ügyében. Adatközlőnk (C. Căzănișteanu: *Un ctitor al muzeografiei românești: Lt.-col. D. Papazoglu. Studii și materiale de muzeografie și istorie militară* [București], 1969–1970. 2–3, 306–307.) a továbbiakról csak annyit tud, hogy az említett kardot végül is 1878-ban sikerült Papazoglunak megszereznie, de további sorsáról nem tesz említést. Ez a tény már magában amellet bizonyít, hogy az Erdélyben létezett Mihai Viteazul-ereklyékről szóló híradás nem mendemondákra alapult.

Elsőnek a nagy román kultúrpolitikus és történész, Alexandru Odobescu egy kiváló magyar történészhez, Rómer Flóriszhoz írt levelét említenénk, amelyet éppen az akkor indult régészeti folyóirat szerkesztője „in extenso” közölte. (*Archaeologiai Értesítő* I. 1869. 129—135.) Ebben a levélben több román vonatkozású kérdést intéz Rómerhez, köztük érdeklődik egy ökörféjves gyűrű iránt is, amelynek kapcsán a következőket mondja: „Az erdélyi gyűrűt illetően, annak eredetére nézve nem bírtam értekezésemben róla többet mondani, mint amit uraságod szíves volt leveleiben velem röviden tudatni; egy honfitársam azonban emlékszik, hogy ő a nevezett gyűrűt még 1849-ben Kolozsvárt látta, és hozzáteszi: hogy annak tulajdonosa (gr. Esterházy-e vagy más valaki? arra már nem emlékszik tisztán) *Vitéz Mihály fejedelem (1594—1601) nemzeti hősiünk egy hiteles kardjával bírt.*” (Kiemelés tőlem: — Gy.P.) Odobescu nyomán elindulva nem tartjuk lehetetlennek, hogy az Esterházy család egykori kincsei között rábukkanjunk Mihály e jelentős személyi tárgyára. A Torda mezei sírból vagy a környéken szétszóródott tárgyak közül valónak véljük az egyik legիրívesebb múlt századi gyűjteménybe, a Téglás István Torda-Aranyos megyei főtanfelügyelő tulajdonába került ereklyéket is. Létezésükről Téglás irodalmi, régészeti, néprajzi tevékenységét méltató közleményekből értesültünk: „*Mihály Vajda tábori készletének jelentékeny része s a gróf Kemény József családí leveleinek, gazdasági számadásainak csomagjai több mással szintén jelzik Téglás István mindenre kiterjedő érdeklődésének nagyságát.*” (*Archaeologiai Értesítő*. Új folyam, XXXV. 1915. 366. — Kiemelés tőlem. — Gy.P.) Azt, hogy Téglás István mennyire tudatosan gyűjtötte a nagy román fejedelemre vonatkozó relikviákat, bizonyítja egy akkori műtárgy vándorlására jellemző eset. Tudott dolog, hogy Mihai Viteazul Erdély egyesítése után az erdélyi városok vezetői számos értékes ezüsttárggyal ajándékozták meg. Ezek sorában volt egy Brassóban készült reneszánsz talpas pohár, amely a következő feliratot viselte: „*Vajda Mihaili 1599.*” Erről a tárgyról egy havaselyi bojárcsalád azt tartotta, hogy Mihály vajdáé volt. Cuza trónfosztása következtében ez a bojárcsalád Erdélybe emigrált, és szorult helyzetében az ereklyét egy cigányvajdáknak adta el. Ez később a tordai zálogházba helyezte, és mivel a határidőn belül nem jelentkezett érte, a tárgyat Téglás István váltotta meg 1907-ben. (Iulius Bielz: *Arta aurarilor sași din Transilvania*. București, 1957. 12—13.) A tárgy további sorsáról nincs tudomásunk. Egyesek tudni vélik: a Téglás-gyűjtemény felszámolásakor az ASTRA szerezte meg.

A Mihai Viteazul tulajdonából szétszóródott tárgyi emlékek külön kategóriáját alkotják azok, amelyek még életében vagy halála után kerültek a vele közvetlen kapcsolatban állt erdélyi és magyarországi nemesi családok tulajdonába, vagy amelyeket utódai megkerülésével a császári udvar tisztviselői vagy éppen a Habsburg-ház képviselői tulajdonítottak el. Erről a témáról Nicolae Iorga, Coriolan Petranu és mások bőven értekeztek. Hogy milyen ereklyékről lehet szó, azt egy kevésbé ismert adattal illusztrálnám, amelyre Bunta Magda kolozsvári művészettörténész hívta fel a figyelmet. (*Acta Musei Napocensis* XII. 1975. 222—223.) Bunta Magda a krónikáiról Szamosközy István adataira támaszkodva kimutatja, hogy Mihály halála után számos értékes ezüsthalmi került a XVI. század fordulóján jelentős politikai szerepet vitt Bogáthy Menyhért tulajdonába. Ezek közül Szamosközy három, arannyal hímzett, ékszerekkel díszített és hiúzprémmelel bélelt mentét, más ékszerekkel és ékkövekkel díszített öltönyöket, díszesen felszerkesztett lovat és egy 1000 arany forint értékű láncot említ, amelyet Mihály Konstantinápolyból hozott. Ezeket a tárgyakat, mint közléséből kitűnik, Stanca fejedelemasszony juttatta Bogáthy-nak, szolgálatai jutalmául. Azonban fia, Nicolae Pătrașcu, visszaszerezni igyekezően, Krausenegh császári biztostól vélt közbenjáróra találni. Arról már nem értesülünk, hogy Krausenegh kinek az érdekében járt el. E tárgyak hovajutását illetően azonban kétségeink merültek fel már csak azért is, mert úgy tudjuk, hogy Paul Krausenegh 1604-ben éppen Rudolf császár megbízásából azért tartózkodott Erdélyben, hogy az itt található értékeket a császári gyűjtemény számára összegyűjtsék. Nicolae Pătrașcu információit, valószínű, a legszívélyesebb formában nyugtázta.

Gyulai Pál

Az etnikai kapcsolatok nyugati szociológiája

Az etnikai kapcsolatok csak napjainkban váltak a módszeres tudományos vizsgálódás tárgyává. A két világháború között Salvador de Madariaga összehasonlító néplélektani (Völkerpsychologie) tanulmányában: *Englishmen—Frenchmen—Spaniards* (Oxford University Press. London, 1928.) a nemzeti jellem megnyilatkozásával magyarázza a nemzetek közötti kapcsolatokat is. Ha tanulmányozni akarjuk egy nép jellemét, mindenekelőtt történelmét, társadalmi rendjét és kultúráját kell megismerni. Bizonyos mértékig Madariaga munkahipotézisét igazolja Abram Kardiner személyiségelmélete. A személyiség alapstruktúrája szerinte „a pszichikus és viselkedésbeli jellemzők olyan együttesét jelenti, mely ugyanazokkal az intézményekkel és jelenségekkel (például a nyelv) történő érintkezéséből származik.“ (A. Kardiner: *Individual and his Society*. New York, 1939.) A nemzeti jellem Kardiner gondolatmenetét követve bizonyos hajlamok, elképzelések, érintkezési módok rendszere. Ez a rendszer teszi lehetővé az adott etnikai közösséggel való azonosulást és a más nyelvű és kultúrájú népekkel való kapcsolatteremtést. A nemzeti jellem azonban nem állandó. Azok a tulajdonságok, amelyek több nemzedéken át hagyományosak, a következő nemzedéknél el is tűnhetnek.

Az etnikai közösségek „mi-tudata“ olyan tudattartalom, amely elválaszthatatlan a nyelvtől, a szokásoktól, hagyományoktól, magartartási normáktól. Belső szerkezetét tekintve meglehetősen tagolatlan, nem „a belső kohézió [...] motívumai játszanak benne szerepet“ (Szűcs Jenő). A mozgékony társadalmi rétegek (például külföldön tanuló diákok, kereskedők, kereszties lovagok) közvetlen kapcsolataikban élték át kontrasztélményeiket. Henri Tajfel szerint az etnikumok közti kapcsolatokat elsősorban az határozta meg, hogy az egyén saját csoportját milyen mértékben tekint a másiktól eltérőnek. A népek közötti barátságos vagy barátságtalan érzületet nagymértékben befolyásolja az országok külpolitikai irányulása. A második világháború eseményei megváltoztatták az amerikaiaknak a németekről, olaszokról és különösen a japánokról alkotott képét. (Buchanan—Cant-ril: *How Nations See Each Other*. Urbana, 1953. VIII.) Az egyének, csoportok magartartásának alakulásában, a „mi“ és az „ők“ közötti kapcsolatokban fontos szerepet játszanak az előítéletek. Az előítéletek tanulmányozása ezért fontos területe az etnikai kapcsolatok szociológiájának.

A másokkal kapcsolatos benyomások, nézetek, érzések, vélemények a szenzoros értesülések mellett szubjektív értékítéleteket is tartalmaznak. Fontos szerepet játszik az, hogy milyen információ áll az egyén vagy csoport rendelkezésére, de nem kevésbé fontos az is, hogy milyen nagyságrendű az egyének és csoportok közötti interakció. Az interakcióban döntő tényező az észlelés, az, ahogyan az egyén percipálja a vele szemben álló személyt. „Nem a tények, hanem az értékek, nem a tényinformációk, hanem az értékinformációk heterogén sokasága a legfőbb forrása annak a zűrzavarnak, ami a mai keso — XX. századi — ember egyik legfőbb élménye, terhe“ (Hankiss Elemér). Minden társadalmi osztálynak, csoportnak, rétegnek megvan a maga sajátos, a többiekével csak részben egyező, részben vele szemben álló értékrendszere, amelyet érvényesíteni is akar. Elméletileg és gyakorlatilag az etnikumok szempontjából annyi különálló értékrendszert lehet megkülönböztetni, ahány külön érdeket hordozó, mi-tudattal rendelkező etnikum van. Werner K. Ruff tanulmányában (*Der Einfluß von Bildern auf die Beziehungen zwischen Nationen*. Zeitschrift für Kulturaustausch, 1973. 3.) a nemzeti sztereotípiák működéséről írva megállapítja, hogy az információk a másik nemzetről alkotott képből átértelmeződnek. Az érzelmi oldalnak nagy az ellenálló képessége a külső, informatív hatásokkal szemben, az ítékezés viszont inkább érzelmi telítettségű. A mi-csoport és természetesen a csoporthoz tartozó egyének, miközben egymással kapcsolatba lépnek, nem tudnak elszakadni a kialakult sztereotípiáktól. Csak hosszas és kölcsönös megbecsülésen alapuló együttélés és érték-csere-lődés tudja megtisztítani az etnikai képet a ráakódott előítéletektől.

Az etnikai kapcsolatok kutatásának nem elhanyagolható területe az akkulturáció jelenségének tanulmányozása. Az akkulturáción az etnológia azokat a változásokat érti, amelyek két kultúra találkozásakor következnek be. Egy fejlettebb kultúrának a fejletlenebbel való szembesülése súlyos lelki következményekkel járhat, különböző konfliktusokhoz vezethet. Történelmi példára hivatkozva: az Európában később megtelepedett nomád népekkel szemben évszázadokon keresztül megkövetelték a „keresztény életvitel“ elfogadását. Eltérő életmódjuk, nyelvük, kultúrájuk megnehezítette a beilleszkedést a fejlettebb társadalmi szerkezetbe. Lelki konfliktusairól tudomásom szerint nem maradtak fenn adatok. Sokkal többet tudunk az empirikus szociológia jóvoltából, a modern ipari társadalomba való beilleszkedés megrázkódtatásairól. Paul-Hassan Mancorps a franciák és a szenegáliak adaptációjával foglalkozik tanulmányában (*Les problèmes d'acculturation reciproque en recherches inter-ethnique*. Ethnies, 1971. 1.). Az adaptáció a Franciaországba bevándorló szenegáliaknál az értékrendszer és életmód olyan változásával jár együtt, amely végül is a hagyományokkal való szakításhoz vezet. Michel Jullien és Guy Rocheteau afrikai országokban végzett hasonló kutatásokat. Különböző eredetű és kultúrájú népek alkalmazkodását vizsgálva arra a következtetésre jutnak, hogy a városi társadalom felbontja a törzsi kötelékeket, átrendezi a család és az etnikai csoport szerkezetét.

Többen vizsgálták az elmebajok gyakoriságát az Európába bevándorló színes bőrűek között. Christopher Begley ezeket az összefüggéseket a bevándorlók elszigeteltségével magyarázza (*A Comparative Study of Mental Illness Among Immigrant Groups in Britain*. Ethnies, 1971. 1.) A társadalmi beilleszkedés nehézségeinek pszichikai következményeivel a pszichiáter foglalkozik, de a rendelkezésre álló tényeket az etnikai kapcsolatok kutatójának is figyelembe kell vennie.

Az etnikai kapcsolatok konkrét alakzatai a társadalmi szerkezethez és a szocializáció folyamatához kötötten jelentkeznek. A heterogén értékrendszerek találkozási társadalmi közegben megy végbe. Ezért rendkívül jelentős a szocializáció és a személyek közti kapcsolatok empirikus kutatása etnikai vonatkozásban. Az értékelméleti vagy ismeretelméleti elemzés csak elvont modelleket tud alkotni. Ma már közhelynek számít, hogy a gazdasági elmaradottság és a vele járó alacsony szakmai és kulturális színvonal fékezi a társadalmi mobilitást. A beilleszkedés és fejlődés szempontjából viszont az a lényeges, hogy az etnikai közösség ne legyen helyhez kötött, mert ez elkerülhetetlenül elszigetelődéshez vezet.

J. A. Rex angol szociológus városi környezetben vizsgálta az etnikai csoportok kapcsolatainak alakulását. Az átmeneti övezetekben a különböző társadalmi rétegek lakáslehetőségeiket illetően alapvetően különböző helyzetet foglalnak el. Ezért a lakóhelyi közösségek életét a lakások réteg-, illetve „osztály“-konfliktusai határozzák meg. Az átmeneti övezetben letelepedők érdeklődése elsősorban a velük egy nyelvet beszélő rétegek felé fordul. Azoktól várnak segítséget beilleszkedési problémájukban, akiknek értékrendszere nem tér el lényegesen az övéké- től. Az etnikai csoportok egymással szembeni magatartását elkerülhetetlenül befolyásolja lakáshelyzetük. „A helyi származású lakosok magatartását nemcsak az a tény határozza meg, hogy a bevándorlók más etnikai csoporthoz tartoznak. A bevándorló etnikum úgy jelenik meg szemükben, mint amely túlzásfolyja és tönkreteszi a jó házakat — a bevándorlók lakáspiacon elfoglalt helyzete határozza meg azt, hogy minek tekintik őket“ (J. A. Rex: *Az átmeneti övezet szociológiája*). A belvárosok szigetein élő etnikai csoportok hagyományaik megőrzésére törekednek. Életmódjuk azért nem igazán városias, mert elsődlegesen csak hozzátartozóikkal, közvetlen rokonságukkal tartanak kapcsolatot, a másodlagos csoportok elenyésző szerepet játszanak életükben: az idegenektől tartózkodnak. A heterogén városrészekben az azonos etnikai csoport lakta bérház „nyüzsgő mikrotársadalom“, szomszédságok egymás között igen homogének. A gazdasági tényezők mellett a kutatásnak számolnia kell a fogadó ország lakóinak elvárásaival is. Kenneth Little tanulmányában (*Approaches to the Sociological Study of Delations in Britain*) a bevándorlókkal kapcsolatos angol közvéleményt elemzi. A társadalmi igény színvonalát Angliában nagyon magas, s ennek elfogadását a patriarchális környezetből modern nagyvárosba kerülő bevándorlóktól is elvárják. Ezek jelentős része azonban szakképzetlen és írástudatlan, többségükben a szegényegyedekben telepednek le. Az angol közép- és felsőbb osztályok ezért a bevándorlókat a „lower class“-szal azonosítják, mert magatartásukban ahhoz hasonlítanak. Kenneth Little azonban nem vette eléggé figyelembe, hogy az angliai bevándorlók többsége néger vagy ázsiai, akiket a bőrük színe is „megkülönböztet“.

Az etnikai közösségek jövőjét illetően e tanulmányok arra a következtetésre jutnak, hogy a civilizáció fejlődése, a városiasodás, a technikai haladás, az életmód megváltozása nem feltétlenül vezet az etnikumok nyelvi és kulturális felszivá-

sához. Ellenkezőleg: napjainkban a nemzeti mozgalom erősödésének vagyunk szemtanúi. A nem is olyan régen általános „olvasztótégely“-elméletet a valóság cáfolja meg. Az iparosodás és városiasodás korunk jellegzetes fejlődési vonaláka az etnikai közösségek helyzetét is erősítheti. A korszerű műveltség, szaktudás, a technikai civilizációnak megfelelő életmód átvétele többrétegűvé, nyitottabbá teszi az etnikai közösségek érintkezését, de nem tünteti el annak sajátosságait.

A nyugati kutatások sajátos területe az országhatárok etnikai kapcsolatainak vizsgálata. A kutatók egy része a „határelméletet“ a nemzetközi kapcsolatok tudományához sorolja, mások új tudományágot látnak benne, amelyet „limology“-nak neveztek el. (*Da barriera a cerniera: verso una teoria sociologica dei confini*. Informazione, 1971. 2.) Akárhová is soroljuk az országhatárok mentén történő anyagi és kulturális kapcsolatok kérdéskörét, mindenképpen jelentős, hogy a személyi érintkezések szaporodása a kölcsönös megértés és bizalom légkörét erősíti. A goriziai intézet (Olaszország) adatai szerint az olasz—jugoszláv határon a személyforgalom az 1955-ös 566 307-ről 1969-ben 13 634 584-re emelkedett. A kutatók úgy vélik, hogy a határok nem választhatják el mereven egymástól a különböző etnikumokat. (*Resultati della ricerca sul transito della frontiera Goriziana*. Informazione, 1970. 9.)

A leírtakkal csak érzékeltetni tudom a nyugati szociológiának az etnikai kapcsolatok kutatásában elért eredményeit. Nem térek ki ezúttal a szocialista országokban folyó kutatásokra. A szocialista társadalom szerkezetében az etnikai kapcsolatok sajátos formában alakulnak és fejlődnek. A nyugati szociológusok eredményeit és módszereit azonban, véleményem szerint — kritikával —, szocialista viszonyok közt is fel lehet használni. Ezért nem érdektelen számunkra a nyugati szociológia teljesítménye.

Fábián Ernő

Szépen élni

Arcképvázlat Benedek Marcellról

„... az egész életem tartalma volt: szépen élni, amíg lehet, s szépen meghalni, amikor kell“ — írta Benedek Marcell nem sokkal a halála előtt. A „szépen élni“ példáját adta mindnyájunk számára. Benedek Elek fiaként a család szerető kohójában formálódott. Édesanyja csodálatos egyéniségét sohasem felejtette. („Szépen élt, és szépen halt meg. Így tette meg lelkemben a nő teljes útját a testi szépségtől a fájdalmas anyaság és a hitvesi hűség ideáljához. Vénusztól Máriáig.“) Majd Riedl Frigyes és Romain Rolland tanítványaként és barátjaként alakította életét, hozta létre műveit. Hitt mindig a szép életben, munkájában. Ez erőt adott neki, ez keményítette meg gerincét. Pedig 1919 után elcsapott tanárként rákényszerülhetett volna az igénytelenebb alkotásokra. Kérlelhetetlen volt. Mércéjét sohasem tette lentebb. Még a főleg kenyérkereset miatt vállalt fordítások esetében sem. Mindig értékes műveket fordított. Több mint kétszázat. Maupassant-t, Flaubert-t, Stendhált. S közben világosan látta azt, hogy a fordítás saját művei elől veszi el az időt. S azt is, hogy a fordítás csak a nemzedékének szánt mű, rövid időszakra szól, hisz a nyelv fejlődése újabb tolmácsokat kö-

vetel. Ennek ellenére vállalta ezt a munkát. Szolgálni akart ezzel is nemzetének, olvasóinak.

Nagyszerű tanár volt. Azt írta, hogy „a halhatatlanság egy darabját abban keresem, amit tanítványaim lelkébe átoltanom sikerült“. Állíthatom, hogy ez sikerült neki. Nemzedékek idézik tanításait. Én is. A pesti egyetemen hallgathattam Benedek Marcell előadásait a francia romantikus regényről és Goethe *Faust*-járól. Egy parányi teremben, több mint húsz évvel ezelőtt. Be kell vallani: kevesen voltunk. De Benedek Marcell mindig úgy tartotta előadásait, mintha ezrek figyeltek volna rá. Lelkiismeretesen, pontosan, igényesen. Ha arra a kérdésre keresem a választ, hogy mi ragadott meg legjobban, egy szóval válaszolhatok rá: a szerénysége. Nem színészi pózban tartotta előadásait, mint néhány professzortársa. Hanem finoman, hallgatagon. Elbújva a művek mögött. Saját kutatásaira, felfedezéseire, munkáira sohasem hívta fel a figyelmet. S hogy tudott örülni egy-egy szemelvény bemutatásakor! Ilyenkor csendesen elmosolyodott. Később, amikor látása gyengült, akkor sem tudott tanítványai nélkül élni. A műfordítói szeminárium tagjai a lakására jártak el. 1963

őszén már a magam tanítványaival együtt kerestem fel. Végtelenül kedvesen fogadott. Beszélt a Tháliáról, Radnóti-ról, növendékeiről. S megmutatta az akkor készülő *Magyar Irodalmi Lexikon* első kötetének részletét, melyet enokájával olvastatott fel, s úgy ellenőrizte. Ekkor sem hívalkodott azzal, hogy mint főszerkesztő vezeti a lexikon munkálatait. Később egyik könyvről írt cikket elküldtem neki. Kedves levelében is végtelenül nagy szerénysége tükröződött: „Tudom, hogy a megszépítő meszszeség a fizika törvényeivel ellentétben felnagyította előtted képemet. Ami dicséret van szavaidban, az már nem változtat a magamról és munkásságomról alkotott — remélem, szerény — véleményemen.“ (1969. február 17.) Benedek Marcell akkor is szerény volt, könyvtárnyi művel maga mögött, ezernyi tanítvánnyal maga mellett.

Tanári munkája nemcsak a tanítványaival való foglalkozásban rejtett. Műveinek egy része kimondottan „pedagógiai“ célzatú (annak minden rossz mellékzöngéje nélkül). Tanítani akart. Mindenkit. S nem „középiskolás fokon“. Számos kiadást ért meg *Az olvasás művészete*, mely nemzedékeket nevelt lélsre. Arra, hogy határozottan különítsük el az íróművészt a mesterembertől és a dilettánstól. Szélesebb közönséghez fordult a „kis könyvek“ sorozatával: a versről, a regényről és a drámáról foglalva össze a legfontosabb tudnivalókat. Egy érdekes mozzanatra érdemes felfigyelnünk: mindig haladt az irodalommal, mindig az újat is feldolgozta. Két évig a kolozsvári, tizenhárom évig a budapesti egyetemen adta elő a dráma elméletét és történetét. S új könyve írásakor rájött arra, hogy korábbi kutatásait túllépte a dráma fejlődése: „az egész tudomány kicsúszott a lábam alól. Dramaturgia nincs többé.“ Észrevette Dürrenmatt nagy színpadi sikereit. Foglalkozott a kelet-európai drámával (így a románnal is). Tamási Aron színműveiben a mese és a valóság eredeti összefonódásáról írt.

Kitűnő irodalomtörténész volt. A francia és a magyar irodalom szerelmese. A *francia irodalom* című könyve ma is forrásértékű. Véleményén, ítéletein nem változtatott az idő. Ma is pontos, amit a szürrealizmusról fogalmazott meg André Breton kapcsán: „Írjuk le azt, ami félálomban, a kritika, a logika, a megszokás, a műveltség nyúge nélkül villan keresztül az agyunkon; azt, amit még azon frissen hoztunk magunkkal az álom szabad mezeiről.“ Az 1925-ben befejezett könyvében eljut a ma is biztos értékekig: Paul Valéryig, Pégyuyig, Claudelig. De határozottan utasítja vissza a

selejttest. A régebben divatos Claude Farrère-ről ezt írta: „pontosabb dokumentációval dolgozik, de kevesebb (mennyivel kevesebb!) lélekkel“... Shakespeare egész életén át kísérte. A róla szóló könyvet szinte fájdalommal fejezte be, hisz „bearanyozta“ élete alkonyát. Hamletet mindig társának érezte magányossága miatt. Sokszor írt szeretett mesteréről, barátjáról, Romain Rolland-ról, kit Európa lelkiismeretének neveztek. „A halhatatlanságok jelentő ércszobrot talán inkább erkölcsi, mint művészi szempontból érdemli meg“, jegyezte meg róla. De a magyar irodalomról is sokat írt. Talán Arany János állt hozzá a legközelebb. Egyik tanulmányában, amikor Arany líráját elemezte, a *Magányban* című vers soraival biztatott: lépünk túl az egyéni bajokon, a nemzet, a közösség sorsa lebegjen mindig szemünk előtt. Gárdonyi szobrát figyelve, nyugodt magányosságát, póztalan egyszerűségét irigyelte: „Csak azt látja a világból, amit látni akar.“ Heltai Jenő jelentőségét így fogalmazta meg: „Nagy dolog, amit a magyar nyelvért tett, de talán még nagyobb az, amit életének példájával bizonyít: békét és szeretetet sugárzó, emberséges lélekkel is fel lehet érni a legmagasabb csúcsra.“ Ez Benedek Marcellra is illik.

Munkássága végtelenül gazdag. A tanár, a professor a legkülönbözőbb olvasói rétegekhez akart szólni. A műnevekről, műfajokról szóló kis könyveiben az alapokat adta meg. Részben ezt az alapozást folytatta felsőbb fokon az *Irodalomesztétika* című munkájával, mely ma is hézagpótló mű. Többek között felveti az irodalmi mű és az idő kapcsolatát. „Egyidőben van jelen lelkünkben minden, s az időtől független körülmények emelnek ki a tudattalan homályából elmúlt eseményeket, amelyek tüstént jelenné válnak.“ Utal Proust, Barbusse, Woolf, Dos Passos, Jules Romains, Thomas Mann műveire. Más eszközökkel szól más olvasóihoz: a *Hajnaltól alkonyatig* című munkájában nyolevan évvel a vállán pillant vissza élete legmaradandóbb olvasmányaira. Az irodalomtörténész hűvösségét, pontos stílusát most felváltotta a vallomást tevő író liraisága. S épp ez a varázsa. Apja, Benedek Elek meséitől indul el, aztán az *Odüsszeia* sarkallta a fiatal olvasót a világ kíváncsi felfedezésére. Majd életének egyik legnagyobb olvasmányára irányítja figyelmünket, Shakespeare *Hamletjére*. „Számunkra is kizökken az idő, a világ rendje, ha súlyos csalódás ér, ha természetünkkel, jellemünkkel ellenkező cselekvésre akar kényszeríteni az élet: szeretet nélkül végzett munkára, megalkuvásra, meg-

alázkodásra, hazugságra.“ Így szól Benedek Marcell, *Hamletet* olvasva, mindnyájunkhoz. S külön érdekesség az, hogy a modern irodalomból, az időben hozzánk legközelebb álló alkotások közül kiket szeretett legjobban. A magyar frók közül Krúdy *A vörös postakocsi*, Móricz *Erdély*, Babits *Halálfiái*, Kuncz Aladár *Fekete kolostor*, Tamási Áron *Ábel*, Németh László *Iszony* című műveiről vall. Egy kedves epizódot idéz Tamási Áron regénye kapcsán. Elmondja, hogy egy valóban budapesti társaságban „elénekelte“ az *Ábel* néhány mondatát. Természetesen nem énekhangon, hanem a székely beszéd sajátos hanglejtésével. Ezt az eredeti, varázsos zenét szeretete volna érzékeltetni hallgatóival. De azt se felejtjük el, hogy milyen éles szemmel figyelte a világirodalmat — Proust, Romain Rolland, Thomas Mann, Roger Martin du Gard, Franz Kafka, Hemingway, Mauriac, Steinbeck, Böll, Solohov, Aragon és mások műveit olvasva.

Szépírói hevület érződik Benedek Marcell számos tanulmányának részletén. *Délsziget* címen regényes irodalom-

történetet írt. Korrajz és vallomás fonódik össze a *Naplómát olvasom* című könyvében. „Barátja lettem az embernek, úgy, ahogy Apám és Rolland tanítottak: faji, vallási különbség nélkül.“ írta. E művét újra felfedezték, rádió sugározta nemrégben. Aztán színházat is varázsolt az olvasólámpa alá: színműveket írva. Klasszikus szépségű novelláiban sokszor személyes és olvasmányélmény fonódott össze: „Fáradt, ezerfelé néző, okoskodó, alkudozó kor gyermekének születtem. Ebben a korban csak a bestiák ontanak vért.“ (*Acis és Galatea*, 1925.). Humanizmusa ez előbb idézett novellában is kifejeződik.

Benedek Marcell élete és munkássága példa lehet számunkra: hogy szépen, szebben éljünk az ő bölcsessége, igényessége, élet- és emberszeretete, gerincesége, magyarsága és európai humanizmusa szerint. Humanista volt. S a nagy távlatok nem kápráztatták el. Így írt: „Nem elég az egész világhoz szólnunk, az egyes emberrel is éreztetnünk kell szívünk melegét.“

Szekér Endre

Az ingázás regénye

Kezdetben vala az irodalom. Amit láttott, papírra vetett az ember külsőleges és belsőleges valóságáról, azt a lélek búvárlás csak azután észlelte, s még később a társadalomkutatás.

Napjainkban ez a sorrend mintha borulóban volna. A hírközlő eszközök forróbb valóságtapadása, úgy tetszik, többet üzen a társadalomtapintó tudományágak mérőműszereinek és őrtállóinak, mint az irodalomnak. A kézművesként magányosan alkotó író nem képes fölvenni a versenyt észlelés és vételezés, földolgozás és értékelés dolgában a kutatóintézetekre, számítógépekre, tudósgárdákra, országos méretű fölmérésekre épülő lélektannal, szociológiával, gazdaságtannal.

Mindez nem új dolog; újszerű olvasmányélmény azonban a mi valóságunk, tudományunk és irodalmunk háromszögében ilyesmit tapasztalni. Az ingázásról régóta ír a napisajtó, szól a rádió, bemutatja a tévé. Épít az ingázókra az ipartelepítést, tanulmányozta helyzetüket több szociológiai, lélektani fölmérés. Végül pedig megszületett az ingázókról írt első regény, az *Éjszakai biciklisták*.*

* Beke György: *Éjszakai biciklisták*. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1976.

Átala irodalmunk adósságot törlesztett. Korszerűt lépett. De ugyanakkor hagyományosat is. Korszerűt, az izzón mai, milliókat érintő kérdés megragadása révén, de erdélyszerűen hagyományosat is, erős valóságtöltés, vaskos igazmondása, valamint folkavaro kérdésérzékése folytán. E könyv nemcsak olvasmány, nem csupán irodalmi alkotás. Szociológusnak, lélekbúvárnak, ipargazdásznak, közlekedéstudományi szakembernek egyaránt érdekes tanulmány. Észleletsokaság. De nem akármilyen halmaz. Értékelt, rendezett, átvilágított tapasztalatgyűjtemény. Jobb, mint a szerző bármely eddigi könyve, beleértve riportjait, útirajzait, tanulmányköteteit, regényeit is. Minden, amit Beke eddig látott, cselekedett, megélt és megírt — benne van. Belesűrült. Ez a könyv átfogás és összegezés.

Amit, persze, kockázatos elmondani olyan íróval kapcsolatban, aki az ötvenedik esztendőnek épp csak a küszöbéhez ért. Mégis, az eddig megtett pályának ez a könyv bizvást tanulsága és — tanúsága. Beke nem írhatta volna meg, ha maga is nem volna — bizonyos értelemben — ingázó. Ha kerek három évtizede nem utazgatna Bukarest és Kolozsvár, a Székelyföld és Moldva, a

Szilágyság és Vajdahunyad között. Ripporterri létformája, életmódja szolgáltatotta a személyes élmény hevét, elsődleges nyersanyagát e könyv megírásához. Az pedig már szépírói érdeme, hogy ripporterri élményközegéből regényt tudott alkotni. E gondolatív belvilágában érdemes valamit szóvá tenni. Kritikánkban nem ritka a bamba értelenség: hogyan lehet valaki szépíró, ripporter, tanulmány szerző, publicista, miegyéb? Ha egy tollforgató ennyi mindenre vállalkozik — Beke pedig ez a fajta —, akkor írásait eleve a kételkedés jegyében bolhásszák: az itészkedés főleg a műfajidegen elemek fölkapjtatásában merül ki. Hol mutatható ki novelláiban a riportvónás, riportjaiban a novellisztikus jegy, mikor szólal meg tanulmányában a közíró, s kész az elmarasztalás: ez nem „kimondott” tanulmány, ez nem valódi regény, tehát a szerző nem verbéli regényíró, nem igazi tudós, hanem... Hogy aztán a szóban forgó mű miféle üzenetet hordoz, arról az ilyen beállítottságú kritikus mit sem tud mondani. Hogy Beke mennyire adott okot az efféle vizsgálódásra, hogy írásaiban minő arányban keverednek a különféle műfajok elemei, nem célozom eldönteni. Tény azonban, hogy ez a műve jól példázza, miként lehet ripporterri élményeket átlényegítve regénybe foglalni. Egyébként is úgy vélem, hogy a valódságirodalom mai világméretű térhódítása, a műfajelemek keveredése, Heinrich Böll vagy Truman Capote regényei, krónikái után a „tisztá” regény klasszikus értelmezésű követelése korszerűtlen.

Az *Éjszakai biciklisták* sorsregény. Több elem (például a földvári haláltábor felidézése, a szerzők nyelvezete, viselkedése) utal arra, hogy ezek a biciklisták székelyek. De ugyanúgy lehetnének avasiak, mócock, máramarosiak, mezőségiak, báráganiak vagy más olyan tájak lakói, amelyeket régebben elkerültek a nagyüzemek és nagyvárosok, ahol nem nyíltak bányák, vasúti csomópontok s más munkahelyek. Az *Éjszakai biciklisták* világa az elmaradottság, az istenhátamögöttség, az agrárnép-főlség, a külterjes gazdálkodás vidéke. Innen negyven, hatvan, sőt nyolcvan kilométernyire is elvonatoznak a bejáró munkások, s nem elég a két-három órai bumlizás, az állomástól a faluig még nyomják a pedált az éjszakában, domb-ra föl, völgybe le, patakon át. A szabad idejük várakozás, vonatozás. A „három nyolcas” klasszikus megoszlása rájuk nem érvényes.

Bekének nem kenyeré a lakkozás. Ismeri hőseit, sorsukat, jellemüket, s híven ábrázolja: az ingázók társadalmi státusa a kétlakóság. Falun születtek,

nőttek föl, még ott is élnek, de már nem földművesek, termelőszövetkezetnek, művelődési otthonnak, utcának, szomszédságnak s egyéb falusi közöségnek az életébe már nem illeszkednek be — ehhez sem idejük, sem alkalmuk —, de még nem városiak, életmódjuk, gondolkodásuk, viselkedésük még nem a városi munkásságé. Átvitt értelemben is ingáznak még a két pólus között. És hosszú az útja a befogadásnak, a városivá levésnek. Noha szükség van rájuk az üzemben, nem kényeztetik el őket. Gyakran a legnehezebb munkát kapják — öntők —, s munkahelyükön nem kevés a por, füst, gáz. Tarajos mérnök pedig, aki meg akarja oldani a szellőztetés dolgát, hiába gyötrődik, az öntők nemigen értéik, min töri a fejét, a főnökük viszont szakmai irigységből, kicsinyes tehetetlenségéből gáncsolja.

Beke jó pszichológus, látja, hogy az ingázás nem éppen léleképítő. A munka végét jelző dudaszó és a vonatindító mozdony síp közti időt mivel is lehet kitölteni? Ácsorgással, lödörgéssel avagy italozással. A söröspohár nemcsak ür-mérték, hanem időmérő is. Egy korszónyi, két korszónyi, három korszónyi a várakozás a restiben, kocsmában. S ez folytatódik (a helynek megfelelően borral, pálinkával) a vonaton. A kártyázás még a jobbik eset. Aki pedig netalán olvasni, tanulni igyekszik utazás közben, azt nevetik, ugratják, kinézik maguk közül. A várakozás, ivás, kerékpározás, elégtelen pihenés pedig ideges-ség, ingerlékenység, lobbánkonnyá teszi őket. Hangosabbak, túlekedőbbek, hamarabb emelik föl a hangjukat (s nem ritkán az öklüket). Mindezt pedig megjegyzi, számon tartják a gyárbeliek, a városiak és falusiak, s megvan a véleményük az ingázókról.

Beke nem volna regényíró, ha nem életutak, helyzetek, jelenetek ábrázolásával tudósítana eme biciklizók világáról. Néhány remek figurát sikerült megrajzolnia. Ferenc egykori szövetkezetsszervező, volt tsz-elnök, az osztályharc éleződésének hajdani embere. Sokat tett, hittel, meggyőződésből, jószándékkal, de csörtetően, keményen. Eredményesen, de ártalmasan is. Sok embert riasztott el magától, még a szeretett lányt is. A közösség elfordul tőle, ő is a közöségtől. Se felesége, se gyermeke, se barátja. Csak ingázótársai, sorstársai vannak. Tarajos mérnök ellenkező típus, alapállása a félnkség, riadalom, megtörtség. Magányos, félresikerült lélek. Noha igyekvő, a dolgát értő, melegszívű ember, felesége, fia sem rokonszenvezik vele, nem áll mellette.

Minthogy Beke műve olyan társadalmi kérdést tárgyal, amelyről a különféle

tudományágak már sokszor szóltak, föl kell tenni a modern regények elemzősekor elkerülhetetlen kérdést: mint „költött“ alkotás mivel nyújt többet és újat, egyáltalán van-e létjogosultsága az irodalomnak a valóságbemutatás, információadás dolgában a tudományok mai fejlettsége és eredményessége mellett? Ezt annál inkább föl kell vetni, mert a próza válságát hirdető fejtegetések főleg erről az oldalról támadnak, s nagyon is a kérdőjelezés jegyében.

A válasz nem egyszerű. Különösen Beke esetében nem. Hiszen útirajzban, szociográfiában, riportban, elmélkedésben — olykor a történelem, statisztika, lélektan, demográfia, tehát a tudományok segítségét igénybe véve — sokat írt már az ingázásról. Képes-e hát ezek után „tisztá“ szépirói eszközökkel egyebet, mélyebbet, súlyosabbat mondani?

A felelet csupán soksikú lehet. Először is: az irodalom más, mint a statisztika vagy a demográfia. Nem tényeket, számokat, mozgásvonalakat mutat be, hanem embereket, sorsokat, arcokat, jeleneteket. Az író ábrázol, jelenít, beszéltet, cselekedtet, tájat fest, hangulatot teremt. A tudomány viszont általánosít, absztrahál, sűrít. Megállapításokba, következtetésekbe, kimutatásokba. Eltérők tehát a nézőszögek, a látéletek a prezentálási megoldások. És nyilván más a hatás, az információk szóródásköre is. A tudomány főleg az értelemhez szól (ami persze nem zárja ki az emóciókeltést). Az irodalom szintén megmozgatja az értelmet, de apellál az érzelmekre, indulatokra is. Több sípon játszik, ágazóbban igyekszik hatni.

A kérdés eszerint az, képes-e az író a literatúra sok-sok lehetőségét, eszközeit fölhasználni? Összehoz-e olyan jelenetet, amely fölkarolja, megrázza az olvasót? Embereit úgy beszélteti, dolgoztatja, gondolkoztatja-e, hogy lássuk, halljuk őket, velük együttérezzünk? Eszmefuttatásai elgondolkoztatók-, tájbemutatása gyönyörködtető-, háborzongató-e?

Ha igen, nyert ügye van. S helye a nap alatt. Nem a tudományok ellen. Nem fölöttük vagy alattuk, hanem mellettük. Bele kell nyugodnunk, hogy ténybeliség dolgában az irodalom ma már nem képes többet mondani, mint a tudomány. Sőt, lehet hogy — ehhez viszonyítva — egyre kevesebbet. De mint-hogy temérdek eszközzel és sokféle vevőkészülékünkre hat és több síkban, a befolyása — úgylehet — nagyobb. Az élmény, amelyet nyújt, megrázóbb, fölkaravóbb, s ezért tartósabb is. Talán.

Beke György birtokolja az irodalom kínálat eszközeit. És bírja szusszal. Egyik termő eljárása alakjai mélymúltjának fölbolgatása. Tarajos mérnök kü-

lönböző szintű és intenzitású megaláztatását, mellőzését megrendítő jelenetekben mutatja be. Ezek után megértjük az öreg csöködtséget, nyúltszívét. A mai meglett férfiak története csecsemőkorukba, apáik elhurcolása idejébe nyúlik vissza avagy a kisiskolás időkre, amikor szülei a kuláklistára kerültek, s őket kitették az iskolából. Nem véletlenül emlegetik az anyák, hogy apa nélkül nevelték föl őket. E bemutatásmezőben az emberek többdimenziósak lesznek, egy-egy jelenkori cselekedetüknek, de még elszólásuknak is látjuk a húsz évvel ezelőtti motivációját. Beke párbeszédei — egyik-másik riportjabeliekkel ellentétben — tömörek, velősek, frappánsak. Plasztikus, hangulatos néhány öntödei környezetrajz, avagy annak a patáknak a bemutatása, amelynek hidján hazafelé menet átkarikáznak. Vázlatosabb, elmosódóbb viszont a regény társadalmi-történeti mögöttességének bemutatása, itt-ott pedig túl gyorsított, szagigatott s emiatt hiányos a lélektani indoklás, a belső megalapozás. Kár. Mert a szerzőt gazdag életismerete, a témában való jártassága, áradó mesélőkedve nagyobb lélegzetű mű megírására teszi alkalmassá.

A tudatos író — ha mélyen elemzi a társadalmat — igyekszik a jövőbe kémlelni, a kibontakozás erővonalait is földerengtetni. Beke kommunista tudatossággal végzi ezt, alakjai sorsának alakulása, töprengésük kicsengése sok mindenre utal. Tarajos mérnök kísérlete balul végződik ugyan, de az öntöde új párttitkára a régebbihez képest tovább lát, s fölismeri, hogy így vagy úgy, de valóban meg kell oldani a szellőztetést. Tanulnak a munkások, s ki erre, ki arra, de előbbre lép. Fölkerül a nevük a lakáskiutalások listájára, megnyílik előttük a mesterré válás, a magasabb fokú beosztás, a városba költözés lehetősége. Az ingázás nem kötelező, a kétlakiság nem örökérvényű, vannak alternatívák, lehet választani. Nem szólvá arról, hogy az elmaradott vidékek iparosítása ma a leggyorsabb ütemben halad; egyre kevesebb ember kényszerül az otthonától távol dolgozni.

Nem szándékszem a történelmi és mai tematikájú művek sok tekintetben mesterességes és rossz ízű vitáját folytatni, hiszen épp Sütő András vagy Kocsis István újabb drámái bizonyítják a legjobban, hogy múltos ihletű művek mennyire jelen-elevenségű mondandót hordozhatnak, csupán azt jegyezném meg, hogy az olyan mában élő regény, mint a Bekéé, a világot töprengőn figyelő számára tanulságos olvasmány.

Herédi Gusztáv

A jövőbe menekítés esélyei

Csataterek; küzdelem az emlékekkel

Az író — építkezzék bár a múltból avagy a jelenből — mindig a jövőendő partjait erősíti; és mindig az *emberért* nyit csatateret; még akkor is, ha a múlt idővel való küzdelmének színhelye történetesen *paraszti környezet*. Duba Gyula ismeri a törvényt — elbeszélések egész sorában állított alteregót magának, hogy a történelmi szükségyszerűséggel szembesülve önnön lehetőségeit és korlátait jobban kiismerje —: addig nem köthetünk tartós szövetséget a jövőendővel, amíg a megélt idővel, az átélt történelemmel, a cselekvéssel vagy cselekvésképtelenséggel kitöltött, illetve kitöltetlenül magunk mögött hagyott korról el nem számol az ember. S lévén, hogy elsődleges írói élményeit szülőfalujában, egy *faluközösségben* szerezte (Duba 1930-ban született, s már felnőtt fejfel vált ki az önmagától meglehetősen *parasztvilágból*) — akár elbeszélést írt, akár regényt, esszét vagy szociografikus szépprózát, tollát azok a külső és belső történések mozgatják, amelyek emberi és írói érzését húszéves koráig a Garam menti Hontfüzesgyarmaton meghatározták; az a valóság, amit egy megrendült értékudatú közösségnek a második világháború sodrában (és főképp utána) át kellett élnie. Szerencsés író lehet ez a Duba Gyula, gondolhatná a kívülálló, csak papírra keil vetnie mindazt, amit faluja néhány évtized alatt s családjá a jobbágyorsból kiváltan néhány emberöltő alatt a keze alá dolgozott. A kérdés csak az, hogy az író milyen magaslatról, mekkora perspektívából szemléli a rendkívüli körülmények között velük (értük és ellenük) történt dolgokat, s milyen piedesztálra emeli azokat. Tény, hogy a szellem emberének ezúttal is igen komoly felhajtó erőt jelenthetett a szülőföld-élmény. Mert egy szigorú törvényű közösség értékrendjén nevelkedve, eszmélkedve érkezhetett a világba; egy olyan közösségből, amely eddigi történetének (és a történelemmel) legválságosabb korszakában is „biztos és bölcs formája” (Erdei Ferenc) volt és lehetett az emberi együttélésnek. Az ember embernek érezheti már magát, ha ilyen közösségbe születik bele. Csakhogy Dubának is fel kellett ismernie az Erdei megfogalmazta posztulátumot: *parasztként* élni viszont nem érdemes akkor, amikor a történelem utat nyit ahhoz, hogy a parasztság — általános emberi

értékeit s az együttélés formáit megőrizve — magasabb fokú életeszmenyt kövessen, emberhez méltóbb életvitelt gyakoroljon. Ahogy ezek a felismerések tudatosodnak Duba Gyulában, áthatják, átrendezik írói világképét, úgy nő túl mondanivalója is az addigi kereteken. Rendkívüli történelmi körülmények között szerzett alapvető írói élményeit úgy formálja meg, hogy hatóságuk túlmúttasson szülőföldje, nemzetisége, országa határain; vagyis úgy, hogy korunk nagy problémáinak hordozóivá válhassanak.

Azzá váltunk-e, akivé lennünk kellett volna? Vagy azzá *lettünk*, akivé *lehetünk*? Milyen egyéni meg közösségi igazságok keresésére tettük fel az életünket? *Történelmi jelenléttel* töltöttük-e ki a kort, amelyben élünk adatott, vagy pedig a történelmi tévedések elleni immunitás kitermelésében szereztek érdemeket? Az embereknek sokszor felejtienük kell ahhoz, hogy élhessenek; az írónak épp azokról az időkről nem szabad megfeledkeznie, amikor az embereknek felejtienük kell ahhoz, hogy élhessenek. Hogy önmagunk lehessünk akkor is, amikor már önmagunk lehetnénk. A megélt időt, az átélt kort újratertemve az írónak mindent *végleges*en a helyére kell tennie, hogy a rossz többé fel ne támadhasson, vissza ne térjen, ne zaklassa többé az embereket; a feledésre ítélt időben is világosságot kell teremtenie; vissza kell adnia az embereknek, hogy *tudatosabban* élhessenek. Mert — miként Illyés Gyula figyelmeztet — „a rosszul elrendezett, a rosszul megírt múlt föltámad, visszajár, állandóan zavarja az embert. A megíratlan idő meg egyszerűen el se megy: ködszerűen üli meg a tájat meg az elmét. Barbár, mint a teremtés előtti sötétség.”

A világosságteremtés alapvető emberi igénye készíti tehát Duba Gyulát arra, hogy hadállásokat nyisson „a tájat és az elmét” megülő kódok ellen, a történelmi tisztánlátást zavaró körülmények ellen, a tudati rövidzárakat előidéző idők ellen. Hogy a történelmi időérzéküket és tudatukat elveszített, a század nagy megrázkódtatásai következtében téren és időn kívül rekedt emberek is otthonra leljenek, a légüres térből visszatérhessenek igazi önmagukhoz.

A dubai helyzetteremtő erő működésére talán a legjellemzőbb az *Ugrás a semmibe* című elbeszélés külső és belső története. Az elbeszélés férfialakja — akit meg sem nevez Duba — azért tér

vissza szülőfalujába, hogy találkozhassék legbensőbb énjével, az ifjúságával, a tovatűnt évekkel. Csakhogy az egykori biztonságot nyújtó szülőföld helyett valóságos csatatér fogadja; az eszmélését meghatározó valóság elérhetetlen távolságba szökött előle; le kell számolnia tehát azzal az illúzióval, hogy a mai, modern kor küzdelseibe beleféradt értelmiségi számára ott áll menedékként az őt felnevelő szülőföld: nemcsak a faluból kikerült ember, maga a szülőfalu sem maradt változatlan. Akárcsak Marin Predánál: *a visszatérés itt is lehetetlen*: „a füstölgő mező láttán újra a harctér képe jutott eszébe, egy csatatérre, amelyen az emlékezet küzd az idővel, s az emlékek valósága csatázik az elmúlással. A múlt idő megöli a valóságot. Igen, az a valóság [...] már halott, csak őbenne él még, más számára hozzáférhetetlen, mert az akkori falu is halott már, s ha él még, ezer alakban él az idő rejtekeiben nyugvó emlékek mélyén. S egyszerre úgy érezte, hogy neki azt a valóságot, mely már csak őbenne él, meg kell őriznie, hogy végleg el ne vesszen, mert minden értékért kár, ami nyomtalanul elvész és megsemmisül.“*

Ugyanez a motívum feltűnik Duga Gyula Garam menti jelentésében is; talán azért, hogy a *megőrzés értelmére* több fény essék. Minthogy a *Vajúdo parasztvilágnak*** ez a végkicsengése, azt kell hinnünk, az író ennek a bizonyosságnak a kiküzdéséért írta meg az egész könyvet: „Ézert jövök majd — törvényszerűen — haza, hogy megérezsem a szülőföldhöz való hűség erejét, és megteljek vele. Bizarr hasonlattal élve azt is mondhatnám, hogy szabadságot veszek ki, mint a nagyapám és az apám a katonaságtól, és hazamegyek »aratnyi«, újra meg újra learatom a közösségi emberiség termését, melyet ez a táj terem a számomra, betakarítom az emlékezés gabonáját, és dolgom végeztével megnyugodva visszamegyek a »frontra«, az elvégzendő feladatok harcterére, ahol a munkával való önmegvalósítás hadállásaiban teljesítek szolgálatot. S a pátoosz ellenére is ez a hasonlat nem valószínű: hazamenni jó. Az otthonos táj már nem vár tőlem semmit, életerőmet sem akarja, bőkezű hitelezőként viselkedik; a szülőföld csak adni tud. Megőrzi és visszaadja a gyermekéveket, az ifjúságot, azokat az időket, amikor élni és önmagunkban hinni egyet jelentett, emlékeztet az elvégzett fizikai munka feletti öröme és a közösségben való

helytállás büszkeségére, újra és újra gazdaggá tesz azzal az érzéssel, akik voltunk és akik már nem lehetünk. Ezért azonos bennem valahol a falum azokkal a belső tartalmakkal, amelyek a lélek egyensúlyát és a tettek tisztaságát biztosítják. Számító mérlegelésre és taktikázásra nem csábít, csupán azt sugallja, hogy önmagam legyenek: az, akinek születtem.“

Úgy tűnik: ami hőseinek sosem sikerül, azt változtatja valósággá maga az író.

Menekülés a semmi elől

A dubai hős — akinek érzésvilágát, gondolkodásmódját még az évszázados hagyományaival biztonságot nyújtó faluközösség alakította ki — tulajdonképpen kettős lelkületű ember: otthagytott egy életformát, amelyben jól érezte magát addig, ameddig az — a társadalmi változások tektonikus mozgásai folytán — túlhaladtottá nem vált; aztán választott egy másikat, amelyben emberileg sokkal többre lenne képes, de élete — épp e választás okán — csupa kételey, csupa bizonytalanság. Tulajdonképpen tragikus életérzés ez: a hősnek — társadalmi értelemben véve — győznie kell ahhoz, hogy ráébredjen veszteségeire. Az efféle győzelemnél — az élet „harmadik helyezettjének“ érzi magát mindenben — talán sokkal jobb lenne a teljes kudarc érzete, a nyilvánvaló vereség tudatának elviselése; nagyobb belső ösztönzést és hatékonyabb társadalmi felhajtóerőt jelentene. Csakhogy ez az életérzés nem az egyéni akaratere hiányának, hanem az élet korlátozottságának az eredménye. „A harmadik helyezést nem kell mindig szó szerint érteni — erre figyelmeztet maga az író is bennünket —, mert nem minden esetben jelent számszerű értékelést, sorrendet, mint a síversenyeken, hanem legtöbbször lelkiállapotot, bizonytalanságot és kételyt jelent, elégedetlenséget és teljesíthetetlen vágyakat, vélt és sosem teljesülő lehetőségeket, váratlanul felfújó sérelmeket és a mellőzés érzetének csillapíthatatlan szúrásait.“ Ettől a lelkiállapottól már csak egy lépés az *ugrás a semmibe*: a cselekvésképtelenségben ki nem élt ösztönök felülkerekedése, emberi mivoltunk tudatának feladása, a téren és időn kívüliség érzetének elhatalmasodása: „Mért kellett a semmibe ugornod, ostoba? Mi az ördögöt keresel ott, ahol légürcs tér tátozg körülötted, ahol téren és időn kívül csapogsz? Nem vagy te madár, s levegő nélkül még az sem szállhat, le kell zuhannia!“ Duga kétségtelen írói érdeme ennek a helyzetnek a felfedezése s azoknak a veszedelmeknek a leírása, amelyek ebben a helyzetben az emberre leselkednek. Persze, tetenetlen-

* Lásd az író válogatott novelláinak kötetét: *Angyal vagy madárijesztő?* Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1975.

** Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1974.

ségről, magányról, elidegenedésről, a személyiség alkotó jegyeinek a felbomlásáról nem tőle értesülünk először bizonyára nem is utoljára. A lényeg az, hogy milyen helyzetben jelentkeznek az emberen ezek a tünetek. Duba azt mutatja meg, hogy ha a veszedelmeket előidéző okokat tudatosítjuk az emberekben, máris sokat tettünk az érdekükben, s előbb-utóbb képessé válnak arra, hogy tulajdon sorsukkal szembenézzenek. Az igaz, hogy a biztonságérzetében megrendült, az értéktudat válságát elszenvedő, a tudat drámáját mélyen átélő dubai hős már nem találhat vissza abba a közösségbe, mely őt felnevelte, életlátással felruházta; de az is nyilvánvaló, hogy a környezettel való harmonikus kapcsolatot — mely emberi kiteljesedésünk záloga lehetne — mindig ott és azok között kell megteremtünk, akik között *élnünk kell*. Az ember nem élhet téren és időn kívül; ha nem tudjuk legyűrni magunk e veszedelmét, legalább meneküljünk előre; menekítsük a jobbik énünket. Mert meglehet, hogy az áhitott harmónia megteremtéséhez egyetlen élet nem elegendő; nemzedékek kellenek. Az emberi együttélés fel-emelő emlékeinek s az ember felemelő közösség szenvedélyes igénylésének pedig állandóan élnie kell.

Küzdelem a lélek egyensúlyáért, a tettek tisztaságáért

Van valami törvényszerű abban, hogy a Duba nemzedékéhez tartozó írók — akik többé-kevésbé azonos időben kerültek ki a nagy változások sodrába jutott falu hatóságából — a hatvanas évek végén, a hetvenesek elején ismét szülőföldjük vonzáskörébe kerülnek. Am ezúttal *gondolkodóként* veszik számba a tegnapi és a mai falu valóságát, az önismeretnek, a *magunk keresésének* az igényével. Az eredmény pedig: esszé, vallomás, szociográfia. Tehát mindenképpen: *gondolkodó irodalom*. A nagy összefüggések tisztázásának műfaja, s a nagy művészi összegezeseknek előkészítő mozzanata. Gondoljunk csak Marin Predára: A *visszatérés lehetetlen* esszéi után egy egész vallomáskötetet (Florin Mugur: *Convorbiri cu Marin Preda*. București, 1974) szentel a paraszti életformaváltás jelenlegi folyamatának az elemzésére; s teszi ezt nemcsak közép-európai érvénnyel: a paraszti elidegenedéstől jut el az emberiség sorskérdésének a számbavételéig. Hogy Sütő András írói pályáján milyen hatása volt a szülőföld-élménynek s nevezetesen annak a ténynek, hogy a XX. század második felének emberét gyöttrő ellentmondások kiismerése közben megtalálta az „ithoni gondok“ egyetemes össze-

függéseit — talán nem szükséges épp a *Korunk* hasábjain taglalnunk (különösen az 1976. 3. számban megjelent Bretter-írás után). Csak annyit jegyezzünk meg: az *Anyám*-könyv megírása nélkül bizonyára még váratott volna magára Sütő írói világteremtése; ez az egész lényünket megrázó szembesítés a világ dolgaival, olyan igazságokkal, amelyek ebben a szerföltött bonyolult korban csak rendkívül érzékeny írók számára tárulkoznak fel, válnak nyilvánvalókká. Szabó Gyula szülőföld-idézése ugyan nem volt annyira visszhangos, mint a Sütőé, de az kétségtelen, hogy a *Gólya szállt a csúrré* lapjairól az igazmondás újabb magaslatai felé nyílik számunkra kilátás. Szabó Gyula vallomása ugyanis olyan általános emberi értékek mellett tesz hitet, amelyek nem tűnhetnek el egy életforma megváltozásával. Különösen akkor nem, ha az író úgy mutatja be a hajdanvolt élet örök értéktartó törvényszerűségeit, hogy közben kimutatja teherbírást is a történelem válságosra forduló időszakában.

Duba kritikusai egyértelműen Erdei Ferenc *Parasztokjával* és Sütő András *Anyám könnyű álmat igér* című könyvével rokonítják a *Vajúdo parasztlágot*. S ez a rokonítás, azt hiszem, egyben azt is sejteti, hogy írónk milyen nézőpontot érvényesít. Erdei — jóllehet mindenről szeretett volna vallani, ami általában a paraszti sorsral és különösen az európai parasztság helyzetével meghatározó módon összefüggött — nem ismerhette azokat az általános emberi értékeket, amelyeket ez a világ, mielőtt széthullott volna elemeire, a kisebbségi, a nemzetiségi lét feltételei között magából felszínre hozott. Nos, ha Duba Gyulát ma sokan tipikusan nemzetiségi írónak tekintik, ez abból adódik, hogy világlátását alapvetően az a józan paraszti emberség alakította ki, amely „gyakorlatiasabban gondolkodott annál, mintsem hogy nemzetiségi ellentétekkel torzítsa el az életét“. Pedig a nyelvi és a vele összefüggő nemzetiségi kérdés ott élt a Garam menti táj valóságában is. De: „Nem úgy élt ott, mint a megkülönböztetés vagy az ellenségeskedés lehetősége, hanem mint a változó történelmi létfeltételekhez való alkalmazkodás ismérve.“ A parasztember ugyanis sosem lehet elfogult, mert „gondolkodását és hovatartozását nem az elvontabb nemzetek kategória, hanem inkább a szülőföld, a vidék, az otthonhoz fűző szálak és a falvak egymáshoz való kölcsönviszonya határozza meg“.

Ezek után ugyancsak indokolt lehet a kérdés: melyek azok az összefüggések, amelyek tisztázására, megvilágítására és bemutatására Duba ebben a könyvben

vállalkozik? Érzésünk szerint azért időzött oly szívesen szülőföld-élményének elemzésével, mert — a mához szóló tanulmányokban bővelkedő — *közép-európai parasztsors* képét bonthatta ki belőle; vagyis egy olyan témát ragadott meg, mely alkalmas arra, hogy az *együttélés magasabb rendű formáinak igenlését* sugallja. Hiszen a második világháború nemcsak a zárt faluközösségeket rendítette meg, zilálta szét, de: „összerázta és egymás felé sodorta a közép-európai népeket, nemzeteket. Mintha figyelmeztetni akarta volna őket, hogy a néhány évszázados, nemzedékről nemzedékre öröklődő, természetesen vett nyugalomnak vége, mert a huszadik század életmódjának a dinamizmus, a felgyorsuló változások és a *békés nemzetiségi együttélés szükségességének tudatos átélése* lesz a jellemzője.” (Kiemelés tőlem. — Cs.P.)

Pedig Duba — látszatra — nem ír másról, csak a szülői házról, az egykori és a mai parasztportáról, az utcáról, a gazdáról, a határvidékről, a menekülésről, a faluközösség mibenlétéről, a jogfosztottság állapotáról, a betelepültekről, a középparaszt és az állam ellentmondásos viszonyáról, a lovokról, az ingázókról, a kommunistákról, a paraszti munka értékéről a technikai forradalom korában, ünnepekről és temetésekről — „csak” életről és halálról. De ezek a néprajzi pontosságú és szociográfiai hitelenségű leírások a mű egészének összefüggésrendszerében önmagukon túlmutatóvá, önálló jelentéshordozókká válnak. Hogy csak egy példát említek: a könyv első fejezetében megtudjuk, hogy a harmincas évek második felében épített új ház központi része, uralkodó eleme a két szobányi helyet kiszorító magtár volt; a 120. lapon egy végzés szövegét idézi Duba, miszerint a helyiség a szövetkezet gabonaraktárává nyilvánítatik, az istállóban egyelőre még ott

vannak a lovak, az író édesapja saját lovainak szövetkezeti kocsisa; a 174. lapon pedig az olvasható, hogy már nincs szükség istállóra sem: téli konyha és kamra lett belőle. De amíg ez a folyamat lejátszódott, mi minden történt ebben a világban, mi minden változott a paraszti tudatban! Hiszen semmit nem tett céltudatlanul a nép. Annak a harmincas évekbeli új háznak egy jól meghatározott gondolkodásmód és magatartásforma felelt meg, mely a földet, az állatokat, a szerszámokat tekintette az élet központi értékeinek; amelyben a több föld jelentette a nagyobb szabadságot; amelyben az élet egyenlő volt a munkával, az örökös kapaszkodással. A gondok, persze, nem tűntek el a mai portáról sem, melyen a régi magtárból lakószoba, az istállóból téli konyha és kamra lett. De ezek a gondok mar nem a megélhetés gondjai, hanem az *életvitel* minőségei. És nem is kérhetjük számon Duba Gyulától ennek a küzdelemnek a felmutatását: ez már annak az írónak a dolga, aki ezen — a kor követelményeihez alkalmazkodó, új életvitelhez igazodó — portán született, s már ez a valóság lehetett elsődleges élménye.

A Dubaé a (falu)közösség erejének a megérzése és e közösség elvesztésének fájdalma volt. A lovak rekvirálása volt az első jel, ezt követte a háborús menekülés, a munkaszolgálat, a kitelepítés, a betelepítés: és egyszerre odalett az *évszázadok óta egyedül értelmesnek és lehetségesnek elfogadott életvitel és értékrend*.

Duba Gyula válogatott novelláiról és szülőföld-vallomásáról bizonyára lehet szólni más megközelítésben is; esetünkben azt tartottuk a legfontosabbnak, hogy e két könyv a létérzékelésnek, a felismeréseknek olyan foglalata, amelyről csak vesztéstudattal mondhatnánk le.

Cseke Péter

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

ILLYÉS GYULA: HATTYÚDAL ÉBRESZT

„vagy lehet-e a népnek művészete?” — kérdez rá a szerző újabb eszszéjének alcímében korunk művészetének egyik vitatott alapkérdésére; Illyés egy olyan művészet lehetőségét vizsgálja, „amelyet a nép nem készen kapva tesz magáévá, passzívan tehát. Hanem cselekvően: részeseként az alkotásnak is.” A színvonalasan szerkesztett, a „Gyorsuló idő”-höz igazodva rövid, de magvas szövegeket népszerűsítő sorozat (többek közt Lukács György, Fülep Lajos, Szent-Györgyi Al-

bert, Perjés Géza tanulmányai után) új témakörrel gazdagodik tehát most, egyidejűleg szólva a szélesebb közönséghez, s elgondolkoztatva a szakembereket.

„Mi buzogtatta föl vajon a század elején a művészi figyelem szintjére világszerte a népi kultúráknak mindezt az anyagát, amelynek eladdig csak a néprajzi múzeumokban s a földrajzi katedrákon volt helye?” Ilyés magyarázatkeresése azonban nem a múlt, hanem a jelen s a jövő felé fordul, amikor így folytatja: „Nyilvánvaló, hogy elsősorban már az előző korok demokratikus erői hatásának az a robbanásszerű terjedése, amelyet kezdetben, az egzotikus romantika éppúgy támogatott, mint a már-már tudományos szociológia és szocializmus.

De mi magyarázza vajon a jelenség oly váratlan és az előharcok után oly frontátörésszerű győzelmét? Ez keményebb dió. Ezt csak mostanában kezdi foga alá venni a klasszikus esztétika.

Nem kisebb újdonság történt ugyanis, mint annak elkerülhetetlen fölismérése, hogy a népművészet szépségeszménye azonos a magas művészetek szépségeszményével. Hogy a polinéziai bálványok és kölestörő mozsarak öröklési jogon vándoroltak át az etnográfiai üvegszekrényekből a műkereskedések kirakatába. Ismerjük Mallarmé korának japán s kínai divathullámát. Ez a hullám azonban Japánból és Kínából még egy magas, sok tekintetben az európainál is túlfinomultabb réteg alkotását és szépségeszményét hajtotta hozzánk. Am hogy illik be vajon esztétikai elemként egy mindent tudó Picasso művébe egy kunyhólakó pápua szobrának tökéletes vonala? Lorca versébe egy frissen gyűjtött andalúz népdal remek képtömörítése? De észleltem szerint még Moore leghatásosabb alkotásaiban is a prekolumbusi figurális cserépedény egy-egy bámulatos — mert valóban egyszerre szemet is, száját is gyönyörködtető — »megoldás«-a?

Holott ezzel is még csak a küszöbén állunk a varázsok kastélyának. Hagyján ugyanis a szépségeszmények azonossága. Kezdetben kevésbé hökkengett meg, de mi az előbbieknél is nagyobb figyelemmel vizsgálhatjuk azt a jelenséget, hogy a népművészet igazságésménye, valóságkereső eszménye, emberiség-ésménye mennyire megegyezik azzal, amelyet a magas irodalomnak, a magas bölcsészetnek és társadalomszemléletnek is csak legtisztább műveiben szemlélhetünk.

Ilyés több példát említ a „magas művészet” s a nép művészete között létrejövő kapcsolatokra. A különféle felújítási kísérleteket azonban kritikailag mérlegeli. Egy példa: „Noha éppen a színház kísérletezik szüntelenül, hogy eggyé váljon a tömeggel, a népművészet megújulását nemcsak látványosságnak gondolom. Legkevésbé azt a formát, amelyben a színpadon a népi kosztümbe öltözött tánc-csoportok már-már akrobatái forgással, szertelen sikoltozással mást se hirdetnek, mint mámoros, dionüszoszi elégedettséget, főleg a páholysornak. Más nép-, illetve most már tömegművészetre gondolok.”

A népművészet megújulásában Ilyés a kevesek és a tömegek művészete közötti veszélyes feszültség feloldási lehetőségét keresi. (*Magvető. Budapest, 1976.*)

K. L.

ASHLEY MONTAGU: THE NATURE OF HUMAN AGGRESSION

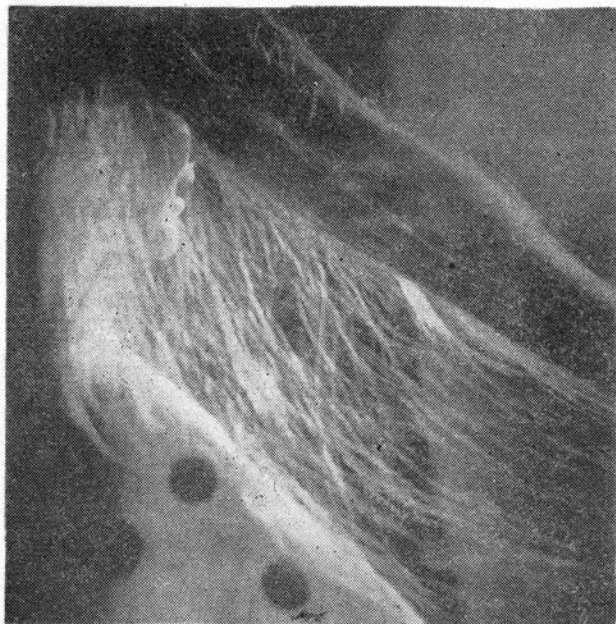
Egyre több vita folyik arról, vele született-e vagy szerzett tulajdonsága-e az embernek az agresszivitás. E kérdéskörbe nyújt átfogó pillantást Kapusy Antal tanulmánya is (*Korunk, 1976. 7. és 8.*). Ashley Montagu pillanatig sem hagy kétségben afelől, hogy a vitában melyik tábor oldalán áll. A fiatal amerikai szerző azzal a bevallott szándékkal írta ezt a könyvet, hogy leromboljon egy igen elterjedt tudományos előítéletet. Azt sem bánja, ha az állatok viselkedéstudományának, az etológiának oly neves képviselőivel kell szembefordulnia, mint Konrad Lorenz vagy Niko Tinbergen. Az újabb és újabb etológiai babonák népszerűsége ijesztő méreteket öltött — ezért nem árt szembenézni a modern agresszivitáselméletek féltelmetes vonzásával.

„Hajlamosak vagyunk arra, hogy a fajunk természetét illető legvérfagyasztóbb állításoknak is felüljünk... Aki olyannyira szelíd természetű, hogy a légynek sem árt — márpedig, ha jól meggondoljuk, az emberek többsége ilyen —, az különös előszeretettel tetszeleg Káin szerepében. Miért? Mi készít bennünket arra, hogy ilyen vad gondolatokkal játszadozzunk? Fajunk »testvérgyilkosként« való elmarasztalása csak abban erősít meg bennünket, amit már amúgy is szinte közhelyszerűen hiszünk és vallunk magunkról. Káin a nyugati kultúrában a bűn szimbóluma. Az »ösztrónös agresszivitás« elmélete tulajdonképpen a bűnösségre vonatkozó vallási doktrína világi változata...

Konrad Lorenz és a többi etológus nem kis elégtétellel hozza fel érvként az emberevés gyakorlatát. Mintha a történelem előtti ember kannibalizmusa elegendő bizonyítékot szolgáltatna az ember vele született agresszivitására. A kannibalizmus bizonyos társadalmakban a múltban is előfordult, és ma is előfordul még. Nehezen hihető azonban, amit az etológusok oly lelkesen hangoztatnak, hogy az »emberevés« a történelem folyamán mindig is kedvenc »mulatsága« volt az emberiségnek. A kannibalizmus végső soron is igen differenciált jelenség. A kannibalizmus rituális formái esetében az elhunyt családtag valamelyik testrészét fogyasztják el jelképesen, mintegy az ősök iránti szeretet vagy hódolat jeléül. Ritkább az emberevésnek az a Felső Új-Guineában honos változata, melynek normái szerint a törzs tagjai megölt ellenségeik húsát is elfogyasztják. Az emberevésnek ezek a formái azonban aligha tekinthetők a primitív népek kedvenc »mulatságának«. Nagyon is kétséges tehát, hogy a kannibalizmus bárhol és bármikor is »eredendő« agresszivitásukat igazolná...

„A bűnözés különböző formái: a tetteles bántalmazás, nemi erőszak, gyilkosság oly gyakorivá váltak az utóbbi időben, hogy sokan úgy vélik, az ember egyetemesen agresszív ösztönei már ennyiből is nyilvánvalóvá válnak. A bűnözési statisztikákat véve alapul, ez a legkézenfekvőbb következtetés. Erre a konklúzióra jut Darwin is, majd nem sokkal utána Freud. Nem rajtuk múltott, hogy az igazi tényekből hamis elméleti következtetést vontak le. Freud alapvetően tévedett mindabban, amit a farkasok természetéről tudni vélt. Az ordások világában nincs farkastörvény, a természet nem ismeri a fajok háborúját. A természet mindig a kooperáció és konfliktus közti egyensúlyra tör — ha van természeti alaptörvény, az csak az egyensúly törvénye lehet. Nem véletlen, hogy konfliktusoktól terhelt időszakokban a partikuláris ideológiák szemüvegén át a természetben is csak a konfliktust látjuk meg, a konfliktusok pedig eltakarják szemünk elől az együttműködés természetes formáit. A vadállatok nem is olyan »vadak«, mint amilyeneknek nem kis elfogultsággal beállítjuk őket. A társadalmi összefüggésekben jelentkező erőszakot túl könnyen varrjuk oldalági rokonaink nyakába. Nincs tehetlenebb bűnbak a vadállatnál.“ (Oxford Univ. Press. New York, 1976.)

A. J.

Kabán József: Fiatalság

„Földhözköttöttségünk tudománya“

Giuseppe Prestipino nevezte így az ökológiát az idén márciusban Bukarestben megtartott olasz—román tudományos kollokviumon. A stockholmi környezetvédelmi világkonferencia még meglegedett az Only One Earth jelszavával. Ez a tény ma már semmitmondó. A megdöbbenésen már rég túlvagyunk. Az emberiséget a megfelelő cselekvési stratégiák kiválasztása foglalkoztatja: az ökológia egyszer s mindenkorra átpolitizálódott (*Környezettudomány és politika* volt a témája a Ștefan Gheorghiu Akadémia és az Antonio Gramsci Intézet említett közös vitülésének is, s ugyanez alatt a felcím alatt közölte az ERA SOCIALISTĂ 1976. 10., 11., 12. számaiban a kollokvium rövidített anyagát).

Az olasz marxista filozófus tehát elsősorban az átpolitizálódás tényére céloz, amikor a „planetáris realitások“ tudományaként tartja számon az ökológiát. Prestipino markáns egyénisége az olasz filozófiai életnek. Hazai viszonylatban is a legismertebb élő olasz marxista filozófus: parázs vitákra serkentő könyvével (*Natura e società. Per una nuova lettura di Engels. Roma, 1973*) nemcsak a *Revista de filozofie* foglalkozott az átlagosnál nagyobb terjedelemben (1974. 5.), de azóta a könyv román fordítása is elkészült, s hamarosan meg is jelenik. Prestipino azon kevés nyugati marxista filozófus egyike, aki történetesen jól ismeri a hazai Engels-kutatások eredményeit — sajátos népszerűsége bizonyára ezzel magyarázható. De szólhat az érdeklődés az eredeti gondolkodónak is. Engels ökológiai tanulságokkal terhes újraolvasása, a természet és társadalom viszonyának újragondolása — mérész vállalkozás.

Az Engels-revizióknak van bizonyos létjogosultságuk, tartja Prestipino. De „planetáris realitások“ szorításában *A természet dialektikája* — minden vitathatósága ellenére is — új aktualitást nyert, új jelentésekkel gazdagodott. Az ökokatasztrófa perspektívája a fiatal Lukács vagy Gramsci véleményével szemben Engelsnek adott igazat. A tények lépten-nyomon arra figyelmeztetnek, hogy a természetet nem lehet, mint valamely népet, leigázni. Az ember nem uralhatja kívülről a természetet, mert maga is része a természetnek. A mi esélyünk a többi élőlényrel szemben csak annyi, hogy megismerhetjük és szolgálatunkba állíthatjuk a természeti törvényeket.

Ez az engelsi intellem azért jelentős, mert következetes végiggondolása teszi csak lehetővé egy globális ökostratégia kidolgozását. Földhöz-kötöttek, vagyis természethez-kötöttek vagyunk. Ki kell tehát békülnünk a természettel. Az ember környezetmódosító tevékenységében szerszámok és gépek helyett önszabályozó természeti folyamatot — egyensúlyhiány helyett egyensúlyt — iktat be önmaga és a természet közé. Ezzel kilép a közvetlen termelési folyamatból, őrző, szabályozó szerepe kerül előtérbe. De a komplex automatizálás nem old meg „automatikusan“ minden problémát. Mit érünk azzal, ha felszabadítjuk ugyan a munkaerő egy bizonyos hányadát, de a fennmaradó hányad fizikai és idegi kopása tovább mélyül? A termelési folyamatban megtakarított emberi munkát mindinkább a közlekedésben, semmittevő, tétlen foglalkozásokban kell elvesztegetnünk. Egyfelől a nyomasztó munka, másfelől a „semmittevés vagy lógás“ illuzórikus nyeresége.

Ez az ellentmondás minden becületes gondolkodót arra kényszerít, hogy ha csak lehet, ne éljen vissza a manapság túl gyakran idézett marxi metaforával („A tudomány közvetlen termelőerővé válik“). Az ember fizikai ereje és intelligenciája is az önregenerálódásra képes természeti erők közé tartozik. A legfejlettebb technológiájú civilizációban sem mondhatunk le arról, hogy fizikai erőnket és képességeinket is érvényesítsük a termelésben. Milyen alapon válik emberhez méltóvá a munka, ha közben kezünk-lábunk elsatnyul az igénybevétel hiányában? Es nem fizetünk-e túl nagy árat urbanizálódási aspirációnkért? Anynyáris eltávolodtunk a természettől, hogy „elművesített“ környezetünkben a kulturális elgyökértelenedés veszélye fenyeget. Ezt a veszélyt alig ellensúlyozza a magatartásbeli nyitottság. A városi ember anomáliásan viszonyul a természethez, a faluhoz, természetimádata elgépiesített, torz turizmusba csap át. A szükségletek

anarchikus termelésének vagyunk szemtanúi. Hiába áltatjuk magunkat azzal, hogy a fogyasztói társadalmak hedonizmusa végképp felváltotta a középkor természetgyűlöletét. A gyakorlat nap mint nap „halálra ítéli” a természetet, amikor áruvá változtatja a levegőt, a vizet, a csendet, a zöldet, a hegyet s a tengerpartot, melyek a következetes környezetrombolás eredményeképp természeti ritkaságként válnak pénzért megszerezhető szükségletünké.

Prestipino helyzetelemzése azért mélyreható, mert újra filozófiai alapokra helyezi a természet és társadalom kibékítésének kérdését. A kollokvium résztvevői közül elsősorban Constantin Borgeanu hangsúlyozza a környezeti problémák filozófiai alapvetésének szükségességét. A természet fogalma ma még sok tekintetben tisztázatlan. Zavarban vagyunk, ha el kell dönteni, hogy a természet inkább a rend vagy inkább a spontaneitás birodalma. A feladat nehézsége elől való megfutamodást jelzi, hogy a természet helyett szívesebben beszélünk a környezetről, mondván, hogy ez operacionálisabb fogalom. A természet fogalmát ugyanis nemcsak az „elvesztett paradicsomra” vagy „a természet lágy ölére” utaló mai mítoszok nosztalgiaja kompromittálta. Ezt a nosztalgiaát könnyedén szertefoszlatja az a felismerés, hogy a természeti környezet nem csupán az emberkéz által még nem érintett dolgok birodalma.

Ma már tudjuk, hogy a „paradicsomi állapotok” nem is voltak olyan paradicsomiak. Az Érintetlen Természet, amit egyik kezével „adott” (a tiszta levegőt), azt a másikkal „visszavette” (természeti csapások, pestis, éhínség). Az előbbivel rokon, de sokkal alattomosabb a Bosszúálló Természet újabb mitológiája. Ez a természet — mint az embertől idegen külső erő — azért üt vissza, mert kizökkenettük érintetlenségéből. Ez a természet könyörtelen, mert emberellenes és társadalomellenes. Ezzel a természettel az ember nem köthet sem ideiglenes tűzszünetet, sem örök békét. Természetellenességünk tehát természetes.

Ezt a mítoszt azért is nehéz visszaverni, mert kemény „valóságmagra” épül: az ember természetalakító tevékenysége valóban felborította az ember—természet viszony kezdeti egyensúlyát. Úgy tűnik, a természet fogalmát lehetetlen demitizálni. Találnunk kellett egy olyan fogalmat, amely még nem kompromittálódott. Ezért jött divatba ember és környezete viszonyáról beszélni. A környezetet nem mint az emberrel szembenálló külső erőt gondoljuk el: olyan tényezőket együttesét látjuk benne, amelyben természeti és társadalmi felismerhetetlenül összefonódik.

A környezetközpontú szemlélet, bármennyire is létjogosult, bizonyos egyoldalúságokhoz vezethet — állapítja meg Borgeanu. Vagy túlságosan feloldjuk a természetet a társadalomban — az ember—természet viszony ebben az esetben kizárólag az ember—ember viszony vetületeként jelenik meg —, vagy túlságosan elszigeteljük a természetet a társadalmitól — ezáltal viszont azzal áltatván magunkat, hogy „természeti korlátainkat” egyszer majd teljes mértékben visszazörthetjük. Csak a természeti és társadalmi tényleges dialektikájának érvényesítése óvhatja meg szemléletünket a környezetvédelmi ideológiák szubjektív pördüléseitől.

Erős szemléleti rokonságra utal France Ferrinek (a Gramsci Intézet igazgatójának) és Leonte Răutunak (a Ștefan Gheorghiu Akadémia rektorának) leglényegesebb elemekben egyező gondolatmenete. Az ember—természet viszony, szerintük, még mindig nem foglalta el a méltó helyét a marxista filozófiában, sokan még ma sem ismerték fel a kérdés elméleti jelentőségét. A marxista szerzők sokáig elzárkóztak az életminőség bonyolult problematikájától, mert attól félték, hogy az ökológiai kérdésfelvetés — éppen „planetáris realitásai” miatt — a különböző társadalmi-gazdasági rendszerek konvergenciáját sugallja. A kollokvium számunkra igen fontos következtetése, hogy a szocializmus önmagában még nem nyújt ökológiai immunitást. A „velünk nem eshet meg” ingyen fölénye igen kockázatos biztosíték. A fejlődő országok számára csekély vigasz, hogy viszonylagos technológiai absztinenciájukkal „dicsekedhetnek”. Ha nem is mondhatnak le a növekedésről, mindinkább kérdésessé vált, hogy mindenáron a fejlett országok növekedésmodelljét kell-e követniük. A fejlődő országoknak ezzel együtt nincs okuk ökológiai derülátásra. Az emberközpontú gazdaságfejlesztés gazdasági erejüket meghaladó ökológiai beruházásokra kényszeríti őket. Ráadásul olyan körülmények között, mikor a döntéshozók ökológiai tudata még jóformán hiányzik.

Nem véletlen, hogy az ökológiai tudat kérdéséhez szól hozzá tanulmányában Mircea Malița és Valter Roman is. Abban mindketten egyetértenek, hogy az ökológiai kihívásra a társadalom a „nyitás befele” stratégiájával válaszol. A társadalom mozgósítani tudja „belső környezetét” is, azokat a tudati, erkölcsi tényezőket, melyek végső soron individuális magatartásokra bonthatók le. Éppen nyitottságánál, szerkezeti bonyolultságánál, változatosságánál fogva képes „belső környezetének” átszervezésére, azaz — Malița kedvenc szóhasználatával élve — tanulásra, vagy még pontosabban — a tanulás képességének elsajátítására.

Melyek a „nyitás befelé“ stratégia döntő tényezői? A *Korunk* olvasóinak nem okozhat meglepetést, hogy a két szerző e kérdésben némiképp sarkított álláspontot helyezkedik. Egy-egy könyvük magyar nyelven is megjelent (Valter Roman: *A tudományos-technikai forradalom*. Budapest, 1974; Mircea Malița: *Szürke arany*. Kolozsvár-Napoca, 1976), ezekből meg a *Korunkban* közölt tanulmányaikból két önállóan gondolkodó ember markáns arca bontakozik ki. Kettőjük közül Malița a „technokratább“, V. Roman a „humanistább“. Malița a tudományos gondolkodás paradigmaváltozásához fűz nagyobb reményt, V. Roman a döntéshozó folyamatok demokratizálásában rejlő emberi lehetőségekhez.

Mindketten abból indulnak ki, hogy az ökológiai szemlélet megváltoztatására, a rendszerszemlélet kiterjesztésére van szükség. Meg kell szabadulni attól a környezetvédelmi téveszmétől, hogy a természet véges rendszer, amelyről csak most derült ki, hogy nem lehet tovább pazarolni. Egyszerűen csak az történt — írja Valter Roman —, hogy az ember sokáig csak olyan természeti folyamatokba avatkozott be, amelyekben a klasszikus mechanika törvényei, a Laplace-féle szigorú determinizmus uralkodott. A TMF vívmányaival élő embernek viszont számolnia kell a kockázattal is. Hozzá kell szoknia ahhoz, hogy az ökoszisztéma valószínűségi törvények alapján működik. Nem az ember—természet viszony hagyományos egyensúlyát kell visszaállítani, hanem új dinamikus egyensúlyt kell létrehozni az ipari és természeti folyamatok között. Ez az egyensúly a mozgás új formája — az „önszervező, tanuló rendszerek“ csöppet sem statikus egyensúlya. Nevezhetjük ezt „ökológiai forradalomnak“ (V. Roman) vagy a „tudományos gondolkodásmód pályaváltásának“ (Malița), a lényeg ugyanaz: a TMF hozta létre azt a természeti-művi környezetet, mely a társadalmat tanulásra kényszeríti. TMF és környezeti válság — ugyanannak az éremnek a két oldala. Nincs ennél „planetárisabb realitás“.

E közös platformon belül számunkra az a nézet tűnik árnyaltabbnak, mely az ökológiai válság megoldását elsősorban nem technológiai alternatívának, hanem társadalmi-politikai-etikai kérdésnek tekinti. A humánökológia világvége-számításai lehetnek tévesek, de az élet mint érték központba állításában messzemenően igaza van. Az új típusú „léteztetendő“ hatékonysága azon múlik, hogy az ökológiai struktúrákat be tudjuk-e vonni a gazdaságtervezés „emberiségére méretezett, globális“ (Prestipino) rendszerébe. Ehhez azonban — s ebben alighanem Mircea Malițának van igaza — a rendszer belső állapotára vonatkozó információk szabad áramlására van szükség, tudományos nézetek és iskolák termékeny pluralitására.

A. J.

A NEMZETI KÉRDÉS SZOCIOLÓGIAI VIZSGÁLATA (Transilvania, 1976. 6.)

A szocialista nemzet kialakulásának és fejlődésének korszakában egyre parancsolóbb szükségletként vetődik fel a nemzeti kérdés szociológiai szempontból való vizsgálata. Ez a kutatási mód azonban sem a szocialista, sem a kapitalista országokban még nem találta meg megfelelő formáját. Gheorghe Cordos tanulmányában éppen ennek a hiányosság-nak okait kutatja, és egyúttal megpróbálja körvonalazni azokat a határokat és támpontokat, amelyek között mozogva és amelyekre támaszkodva az általános szociológia önálló ágaként kialakulhat a nemzeti kérdéssel foglalkozó szociológia.

Megszületését elsősorban a konkrét, terepen végzett empirikus kutatások hiánya hátráltatja. Ezek a kutatások, mint Merton megállapítja, nemcsak az ellenőrzést biztosítanák, hanem kiindulópontul is szolgálnának. Ugyanakkor hasznosak lennének a kérdések újra-fogalmazásakor és tisztázásakor is.

Nehézséget okoz az is, hogy a nemzeti kérdésnek a különböző országokban sajátos vetületei vannak, másként jelentkezik a kérdés a szocialista, és másként a kapitalista országokban, s így nagyon veszélyes kritikátlanul átvenni akár a vele kapcsolatos fogalmakat is. A nem marxista szociológia számtalan, a társadalom mikrostruktúrájára, struktúrájára, belső kapcsolataira stb. vonatkozó fogalmat dolgozott ki; ezek kritikai átvétele — ahogyan Roth Endre megállapította — értékes és pozitív elemekkel gazdagíthatja a marxista gondolkodást, de a valóság helyett a priori formákkal való összevetésük igen nagy zavarokat okozhat. Elég arra a nem marxista meghatározásra utalnunk, mely szerint a nemzeti kisebbség olyan társadalmi csoport, amely gyakorlatilag semmiféle hatalommal nem rendelkezik, s a megkülönböztető bánásmód ebből következik. Nem vehető át semmilyen formában az a tétel, mely szerint a nemzeti kisebbséghez tartozás alacsonyabb rangú szakmákat jelent, kisebb fizetést és, az uralkodó nemzethez viszonyítva, a politikai jogok hiányát.

Akadályt jelent továbbá egyes fogalmak (mint például: nemzet, társadalom, nemzeti, állami stb.) tisztázatlansága és gyakori összekeverése, valamint az a tény, hogy egyes szociológiai módszereket és kutatási eljárásokat kritikátlanul alkalmaznak több (adott esetben a nemzeti) jelenség vizsgálatakor, függetlenül attól, hogy azok használata hiteles eredményeket nyújt-e, vagy sem.

Ahhoz, hogy a nemzeti kérdést szociológiai szempontból tudományosan és következetesen lehessen vizsgálni, szükség lenne:

1. empirikus kutatásra, amely nemcsak a nemzeti kérdés elméleti szociológiájának, hanem más, ezzel a kérdéssel foglalkozó társadalomtudományoknak is eredménnyel szolgálhatna;

2. egy olyan szociológiai elmélet kidolgozására, amely a nemzeti kérdés oldalainak hiteles ismeretén alapulna;

3. olyan módszerek, eljárások, sajátos technikák kidolgozására, amelyek a közönséges módon nem észlelhető jelenségeket vizsgálnák.

Hogy ez a három feltétel mennyire összefügg, arra nem szükséges kitérnünk. Elég arra utalnunk, hogy éppen ez a szoros összefüggés nehezíti meg a nemzeti kérdés rendszeres szociológiai vizsgálatát, hiszen empirikus kutatások nélkül nem lehet elméletet kidolgozni. De éppen az elmélet hiánya az, ami a kutatások kiterjesztését akadályozza. Arról nem beszélve, hogy megfelelő módszer nélkül mindkettő megvalósítása lehetetlen.

A szociológus nem mondhat le a szociológiai perspektíva és a vizsgálat tárgyának pontos ismeretéről. Nem sorolhatunk olyan tényeket a nemzeti kérdés szociológiájához, amelyek más tudományágakra tartoznak. Ilyenek például a nemzet és a nemzetiség fejlődése, az anyagi kultúra vizsgálata stb. A nemzeti kérdésben a szociológiát a társadalmi csoportok dinamikája érdekli. Ebbe beleértődnek a csoportok közötti és a csoportokon belüli kapcsolatok. Szükséges az olyan családok, munkacsoportok, helységek vizsgálata, amelyek tagjai különböző nemzetiségekhez tartoznak, és azoké is, amelyeknek nemzeti felépítése homogén.

Az együttélő nemzetiségek sajátos törvénelmi feltételek alakította különálló mikroközösségek, amelyek nagy összetettsége meghatározza fiziognómiájuk sajátosságát. Ezek a közösségek szerves részként illeszkednek be az állami közösségek egészébe, és ezért a szerkezeti-funkcionális megközelítési módot sikerrel lehetne alkalmazni a nemzet és az együttélő nemzetiségek társadalmi struktúrájának és funkcióinak vizsgálatakor.

„A szociológia mint tudomány — alapítja meg I. A. Levada — arra hivatott, hogy a (társadalmi) élet (mint egész) logikájának elméletét adja [...], és nem a társadalmi jelenségek, összefüggések, folyamatok és rendszerek összességének leírását.“

MIÉRT POLITIKUS AZ OLASZ FILM? (Le Monde, 1976. 9771.)

A Via Appia mentén hatalmas Mózes: Burt Lancaster vonásait viseli Giancarlo de Bosio szuperprodukciónak plakátján. Nem a Cinecittában készült. „Már csak Fellini dolgozik ott.“ A többiek? Fresene 50 km-re Rómától a közlekedési dugó és a tenger között, a baloldali olasz film Beverley Hills-e. „Azért jött, hogy a filmgyártás válságáról írjon?“ „Azért jöttem, hogy az olasz rendezőkkel honpolgári öntudatukról beszélgessek.“ „Szóval a kommunista film divatjáról?“ — elméskedik Tonino Cervi, Bertolucci és Belocchio első filmjeinek producere. „Manapság itt mindenki kommunista.“ Nos, nem éppen mindenki — állapítja meg Martin Even —, de Marco Ferreri például az.

„Az olasz film olyan, amilyen az olasz társadalom — mondja Ferreri. — Szerintem az olasz társadalom közérzete tette lehetővé, hogy szociális témákhoz, ha úgy tetszik, politikai témákhoz szóljunk hozzá... A film nálunk közösségi szükségletet elégít ki. Nézők és alkotók azonos társadalmi, politikai szövedékszálai, s bár a gyártás maga a profit törvényéhez igazodik, a legtöbb ember olyan filmeket akar látni, amelyek az ő gondolatait fejezik ki, sokféle gondolatot, de a nép 80%-a számára közöset.“ Marco Ferreri egyenesen népi művészetként értékeli a mai filmet, s úgy véli, hogy már az olasz filmvígjáték társadalmi reflexió volt.

Luigi Comencini régi szocialista, s mint alkotó átélte az olasz film különböző szakaszait, a neorealizmust, a filmvígjáték korát. Most olyan filmeket készít, mint (a nálunk tévésorozatban vetített) *Pinocchio*. Az olasz film szíve szerinte mindig is „baloldalt dobogott“; konzervatív filmművészet nem létezik. Csak konzervatív filmipar, természetesen. Comencini egyébként érzékeli a változtatásokat is: „Az olasz filmet külföldön néhány csúcsteljesítmény alapján ítélik meg nagyon hízelgően. De a gazdasági helyzet rossz, emelkednek az árak, csökkennek a bevételek, a hatalom a mozitulajdonosok, a filmforgalmazók kezébe összpontosul, és a törvény őket védi: sok producer ment már csőd-

be, filmforgalmazó egy sem.“ Az egykori neorealisták az egész filmtermelésre hatottak, a kommerszfilmre is. Az ötvenes évek kereskedelmi jellegű produkciói is olyan ötletesek voltak, annyira pezsgett bennük a vitalitás, hogy amit akkor írtak a film számára, azóta is a legjobb, irodalmilag is. A filmgyártás néhány nagy színészhez igazodik, s minthogy ők — például Volontè vagy Gassman vagy Gianini — élvezik a karikírozó alakításokat, ragyogó filmeket lehet velük csinálni, de a realizmusnak befellegzett. „Ma már nem jöhetne létre olyan alkotás, mint a *Biciklitolvajok*, sőt nagyjából mind ugyanazt a filmtípust igénylik: legyen benne sok humor, egy kis erotika, és a középosztályon verje el a port. Ha valaki történetesen a munkáséletéről akar szólni, csak allegorikus vagy metaforikus formában teheti.“

Gillo Pontecorvo szerint az olasz film demokratikus törekvései onnan származnak, hogy „országunk demokratikus forradalmi átalakulása a felszabadulás óta elakadt. De ez a törekvés napirenden maradt sok értelmiségi számára, még akkor is, ha egyesek nem kifejezetten elkötelezettek, és maga a tendencia keveredik más továbbmutató — főként a szocializmusra való átmenet tekintetében eltérő — elképzelésekkel. Mindez serkenti az alkotókat, akik a neorealizmus gyökérfzetével kötődnek a társadalmi talajhoz.“ Pontecorvo ötvenként forgat egy-egy filmet: a *Giovanna* munkásnők életéről szól, harcukról s elszigeteltségükről saját osztályuk férfaitól is; a *Kapo* a lágerekről; *Az algéri csata* egy nemzeti felszabadító mozgalomról, a *Queimada* — fabula a rabszolgaságról.

Pasquale Squitieri még alig ismerik külföldön. Nápolyi származású, és az olasz Dél társadalmi kérdései foglalkoztatják: „Azért viszem filmre előszere-ttel Nápolyt, mert azt hiszem, ez a város összesíti az olasz társadalom minden ellentmondását, az egész erjedést. Egy író, talán Balzac, azt mondta, hogy ha egyetlenes történetet akarsz elmondani, mond el a saját hazád történetét... Délen semmi sem változott. Az olasz egység Észak iparát, Észak kultúráját fejlesztette a déli ipar, a déli kultúra rovására... Dél-Olaszország munkaerőtartaléka az északi iparnak, és szavazatraktára az egyháznak... Ha a délieknek lesz munkájuk, lesznek iskoláik, akkor majd lesz politikai öntudatuk is. Eddig kisémmizettek voltunk.“

Ettore Scola is déli rendező. Szülőföldje légköréről, körülményeiről mint jellemző adalékot meséli: bírói végzéssel gondoskodnak arról, hogy szinte zárólag bűnügyi történetek, családi drá-

mák kerüljenek forgalmazásra. Scolának egyik antikolonialista filmjét úgy mutatták be, hogy a plakáton villával felfegyverzett vademberek veszik körül a fazékban rotyogó főszereplőt, Alberto Sordit, holott semmi ilyen nincs a film-ben...

Az ún. „rendezői film“ — et is megkérdőjelezzük. Ferreri szerint az olasz film egy új alkotástípus felé halad, s ez nem „egy magányos úr önkifejezése lesz, hanem több ember egyetemesebb hangja“. A *munkásosztály a Paradicsomba megy* alkotója, Elio Petri a filmrendezőben médiumot lát, „akin keresztülhatol valami, ami a közönségből jön és a közönséghez tér vissza“. Gramsci szellemében: „mi marxisták nem megosztani akarjuk a filmet, a zenét, a képzőművészetet, hanem jelenlétünkkel a már csaknem általános elkötelezettség kovászai akarunk lenni...“

Jellemző az alakuló tendenciára az a *Május 15 szövetkezet* elnevezésű összefogás, amelynek szövegkönyvíró tagjai Age és Scarpelli, rendezői Ettore Scola, Luigi Comencini, Nanni Loy, Mario Monicelli és egy baloldali szakemberekből álló műszaki csoport. Első közös alkotásuk címe *Hölgyeim és uraim, jó estét*, és egy hipotetikus tévéadó 24 órányi műsorát „sugározza“; a bemondó: Marcello Mastroianni. Látható többek között egy autógyár-tulajdonos, akit elrabolnak, s azt kéri ötszázezer (!) alkalmazottjától, hogy háromnapig ingyenmunkával teremtsék elő a 25 milliárd líra váltságdíjat: „Ti vagytok az én igazi családom!...“

CSALÁS AZ EGYETEMEN (Time, 1976. 23.)

Az amerikai felsőoktatási intézményekben járványszerűen terjed a csalás. A hallgatók körében végzett felmérés alapján kiderült, hogy a diákok mintegy 50%-a csalt a vizsgán, illetve plagizált dolgotat nyújtott be. A jelenséget többféleképpen magyarázzák, de elsőrendű okként a jó minősítésért folyó nyers hajszát emelik ki. A rosszul felkészült diák pánikba esik, és másol a társáról, egyszerűen azért, hogy átmenjen a vizsgán. Még gyakrabban puszkázik azonban a „jó“ diák, akinek igen magas a minősítésigénye.

Egyes felsőoktatási vezetők úgy vélik, hogy a hamis társadalmi értékrend, az embereknek az anyagiak, a pozíció alapján történő elbírálása vezet a minden áron elérendő magas tanulmányi eredmények hajszolásához. Ez a rögeszmévé fajuló versenyszellem az egyetemen a tisztességtelen eszközök alkalmazásában éri el tetőfokát. Károsan befolyásolja a

diákok erkölcsi érzékét a családnak mint társadalmi egységnek a csökkenő szerepe.

A becsületérzék tompulásának igen nehéz gátat vetni az egyetem kapujában, sőt, a tapasztalatok szerint az erkölcsi tompulás az intézményekbe behatolva csak fokozódik. Richard Lyman, a Stanford Egyetem rektora szerint „sokféle ember tanul manapság az egyetemeken”, s igen körülményes lenne nagyon is eltérő kritériumokhoz igazodó etikai felfogásukkal összhangban levő szabályzatot kidolgozni.

A család formái éppoly változatosak, mint a kialakulásukban közrejátszó okok.

A Yale Egyetemen legendák keringenek egy — valószínűleg — mitikus puskázóról, aki leballagott az egyetem sokszorosító részlegére, s az onnan kibocsátott nyomtatványt nyújtotta be dolgozatként. Egy másik diák egyetlen, de annál ékesszólóbb összegező bekezdést vett papírra a kínai történelemtől, s nagybetűkkel jelezte: 2. rész; ezzel a módszerrel nemcsak jó minősítést szerzett, hanem még a tanár mentegetőzését is sikerült kiprovokálnia, amiért elvesztette a dolgozat főrészét...

Kevésbé szárnyaló ötlet, ám annál elterjedtebb módszer az apró jegyzetek becsempészése a vizsgaterembe, az egymás dolgozataiból való „ihletmerítés” és végül — hála a technikának — kisformátumú fülhallgató rádió adó-vevők, valamint magnók használata.

A régi egyetemi etika megítélésében a plágium vetekedett a rablással vagy a gyilkossággal, ma pedig a család legelterjedtebb formája. Helyi illegális kiadók szolgáltatják a legkülönfélébb

tárgykörökben a diákok számára a plágium céljaira felhasználható anyagot.

Sok diák helyteleníti az ilyen becsületcsorbító eljárásokat, határozottan mégsem lépnek fel ellenük, s ha igen, akkor sem erkölcsi alapon, hanem érdekből teszik: akadályozva társaikat a puskázásban, a saját jó eredményeiket védik.

A felsőoktatás szervezőinek sok fejtörést okoz a család elharapózó jelenségének megfékezése. Egyes intézményekben a hagyományos szabályzatot elvetették, mert többé nem felel meg céljának. Más helyeken, például a hamiltoni egyetemen, közel ezer diák közül csak kettő vétett a „System of honour” előírásai ellen. Bizonyos felsőfokú intézményekben a puskázást egyetlen büntetéssel, a kizárással sújtják. E szigorú rendszabály magában hordja hibáját: éppen a büntetés súlya miatt számos kihágás fölött szemet hunynak.

Vajon csakugyan gyakoribb a család az Egyesült Államok 3055 felsőoktatási intézményében, mint valaha? S ha igen, meg lehet-e zabolázni a folyamatot, ki lehet-e küszöbölni az egyetemekről a puskázást és az érvényesülés egyéb, nem válogató eszközzeit? Egyes oktatók szerint mindaddig, amíg az oktatás rendszere a minősítések hajszolására épül — nem. Lyle M. Nelson, a Stanford Egyetem egyik vezetője — azok számára, akik a „mindenki csinálja” jelszavával mentegetőznek — a felelősségre, a becsületre hivatkozva, a kérdésre kérdéssel válaszol. Mi történne, ha egy társadalomban mindenki úgy vélekedne, hogy nincsen semmilyen magatartásbeli kötelezettsége az erkölcsi normákkal szemben?

IPITTMANN ILDTKO

Karancsi Sándor: Ex libris

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

Király István (Nagybánya). — Tisztelt Szerkesztőség! Azt hiszem, nem érdektelen információ az önök számára, hogy a nagybányai megyei könyvtár hosszú évek óta nem járhatja a *Korunkot*. Érdeklődésemre csupán az 1973. 2. számot tudták előadni, amelyet egy átutazó olvasó „felejtett” három és fél évvel ezelőtt az olvasóteremben. Mindezt elkövetek, hogy legalább 1977-ben ez ne folytatódjék.

Csanádi János (Zaránd). — Kedves Barátaink! Szomorú, nyirkos őszi nehezedett ránk. Esik vigasztalanul. Ablak mögül lessük, derül-e már, tető alá menthetjük-e a természet. Elmúlt a nyár, s mit tettünk mi, szellemi talajművelői, reményeinkért? Van egy irodalmi körünk itt, Zarándon, mely arról nevezetes, hogy tagjai nem tartják magukat poétának, de annál inkább az irodalom, a könyv, a szép szó, a nemes gondolat barátjának. Másként érez rá a költői-írói képek világára, aki maga is birkózik a formával, a gondolattal. Másként harap a kenyérbe, aki valaha is egy búzaszemet elvetett. Már az is öröm, hogy irodalmi „fűzfafütyürészésünk” megbeszélése egy-egy tanítványunkat közelebb viszi a műértéshez. De nem aludtuk át a nyarat: a kuruc kor költészete kapcsán II. Rákóczi Ferencről is megemlékeztünk; az évfordulók tükrében megelevenedett hazai magyar irodalmunk (50 éves volt a *Korunk* és a *Helikon*, 30 éves az *Utunk*). Szóltunk a mai Petőfiről, Ady szerelméről, s kisjenői otthonában köszöntötte 22 tagú körüldöttségünk a 85 éves Olosz Lajost. Örülünk az aradi *Vörös Lobogóban* (1976. augusztus 8.) megjelent irodalmi oldalunknak (itt küldök egy példányt), bár nem minden sikerült úgy, ahogy szeretnénk volna. A *Művelődés* is kér egy összeállítást a körütagok írásaiból. — Így élünk, dolgozgatunk, tervezgetünk, s próbáljuk hozzáépíteni a mi kis világunkat a nagyhoz.

Júliusi számunk mintegy száz példányából kimaradt az *I. félévi tartalomjegyzék*. Kérjük mindazokat (elsősorban a teljes sorozatot gyűjtőket és a könyvtárak illetékeseit), akik ilyen példányt kaptak vagy vásároltak, közöljék szerkesztőségünkkel pontos címüket, hogy e hiányt utólag pótolhassuk.

A hónap első felében a néhány éve elhunyt Márkos András szobrászművész karikatúrái kerültek első ízben a közönség elé a *Korunk* Galériában. A szeptember 4-i megnyitón Bajor Andor és Sinkó Zoltán paródiáiból olvasott fel Bereczky Júlia színművésznő, majd Szövérdi Márton, Ágoston András, Márkos Albert és Márkos András adta elő Mozart oboa-kvartettjét; a bevezetőt Szabó Gyula tartotta. Csehi Péter grafikáit, valamint Cseke Tamás fotógrafikáit és fotókollázsait állítottuk ki a hónap második felében. A kettős tárlatnyitón Tamás Gáspár Miklós bevezetője után a kolozsvár-napocai Állami Magyar Színház új tagja, László Zoltán olvasta fel Egyed Péter, Mészáros János, Somosi Veress Károly és Szócs Géza e számunkban megjelenő verseit, majd Terényi Ede három zongoradarabja hangzott el a szerző előadásában — magnófelvételtől.

Új könyvek

- BAGYONI SZABO ISTVÁN:** Földközelen. Versek. Forrás.
- BAJOR ANDOR:** Az éjjeliőr nem tud aludni. Novellák, humoreszkek.
- BALOGH EDGÁR:** Itt és most. Tanulmány a régi Korunkról.
- BERZSENYI DÁNIEL** Válogatott művei. Válogatta és az előszót írta Rohonyi Zoltán. Magyar Klasszikusok.
- CSEKE PÉTER:** Viznyugattól vízkeletig. Riportok. Forrás.
- JANCsó ELEMÉR:** Koriársaim. Tanulmányok a romániai magyar irodalomról 1931—1971. Sajtó alá rendezte Mózes Huba. Romániai Magyar Írók.
- KASSAY MIKLÓS:** Idegenbe reggel érkezz. Tíz riport.
- KIRALY LÁSZLÓ:** Sétalovaglás. Versek.
- KOZMA DEZSŐ:** Petőfi öröksége. Két tanulmány. A függetelket, Petőfi műveinek romániai magyar irodalmi bibliográfiáját összeállította Mészáros József.
- MAGYARY LAJOS:** Kötések. Versek.
- MANDICS GYÖRGY:** A megtalált anyaföld. Versek.
- MIKÓ IMRE:** Akik előttem jártak. Tanulmányok, emlékezések.
- NAGY OLGA:** A szegény ember táltos tehene. Mérai népmesék.
- NEMES LÁSZLÓ:** Szilvesztert ajándékba. Novellák.
- VARRO JÁNOS:** Ki csatát nyer, koronát nyer. Ifjúsági regény.
- VERESS ZOLTÁN:** Jókai természettudománya. Téka.
- VINEA, ION:** Arnyékok malma. Versek. Fordította Farkas Árpád, Király László, Márki Zoltán, Szemlér Ferenc, Szilágyi Domokos. Az utószót írta Mircea Vaida.